

AZ ESZTERHÁZY KÁROLY FŐISKOLA
TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLÁJÁNAK
KIADVÁNYAI

Konferenciák, műhelybeszélgetések

I.

TRIANON 90 ÉV TÁVOLÁBÓL

Sorozatszerkesztő:

Romsics Ignác

TRIANON 90 ÉV TÁVOLÁBÓL

Szerkesztette:

Ballabás Dániel

Líceum Kiadó
Eger, 2011

ISBN 978-963-9894-66-2

A kiadásért felelős
az Eszterházy Károly Főiskola rektora
Megjelent az EKF Líceum Kiadó gondozásában
Igazgató: Kis-Tóth Lajos
Felelős szerkesztő: Zimányi Árpád
Műszaki szerkesztő: Nagy Sándorné

Megjelent: 2011. január Példányszám: 150

Készítette: az Eszterházy Károly Főiskola nyomdája
Felelős vezető: Kérészy László

Tartalom

Beköszöntő	7
Németh István: Előszó.....	9
Romsics Ignác: Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása és a trianoni békeszerződés.....	22
Szarka László: A magyar békecélok alakulása az első világháború után. Adalékok az 1918–1920 közötti béke-előkészítés történetéhez.....	49
Pap József: A választójog kiterjesztése körül folyó vita és az egri közélet a huszadik század elején	68
Bartók Béla: A trianoni béke és a francia szocialisták	96

BEKÖSZÖNTŐ

Wilhelm von Humboldt, a berlini egyetem egyik alapítója és névadója szerint az egyetemi oktatásnak szervesen kapcsolódnia kell a kutatáshoz. Csak az lehet jó professzor, aki jó kutató is, s kutatásaiba legtehetségesebb diákjait – a jövő tudósait – is bevonja. A berlini egyetem megalapítása óta éppen 200 év telt el. Az egyetemi oktatás és kutatás összetartozásáról megfogalmazott humboldti elvek azonban ma is érvényesek. Az egri Eszterházy Károly Főiskola és újonnan alakult Történelemtudományi Doktori Iskolájának vezetői ezért határozták el, hogy két könyvsorozatot indítanak. Az egyikben, melynek kötetei az Akadémiai Kiadó gondozásában jelennek meg 2011-től kezdődően, az iskola oktatóinak és doktoranduszainak közös kutatási eredményeit tartalmazó monográfiákat és tanulmányköteteket teszik közzé. A másikban pedig a doktori iskola által rendezett konferenciák és műhelybeszélgetések anyagait. Utóbbit az egri Líceum Kiadó adja ki, s az olvasó e sorozat első füzetét tartja kezében. A négy előadás a Magyar Tudomány Napja alkalmából 2010. november 9-én megrendezett házi konferencián hangzott el. Az előadások iránt megnyilvánult élénk hallgatói érdeklődés arra ösztönöz bennünket, hogy a továbbiakban évfordulós alkalmaktól függetlenül is szervezzünk hasonló rendezvényeket.

Eger, 2010. november 30.

Hauser Zoltán
rektor

Romsics Ignác
a Történelemtudományi Doktori
Iskola vezetője

ELŐSZÓ

NÉMETH ISTVÁN

Európa újjárendezése a Párizs-környéki békekonferenciákon (1919–1920)

Az 1919. január 18-án megkezdődött Párizs-környéki békekonferencián 32 állam képviseltette magát; hiányoztak a központi hatalmak és Szovjet-Oroszország. A nagyszámú résztvevő már önmagában véve is nehézkessé tette a konferenciát, amelyet a nagy- és kisebb hatalmak ellentéte is megterhelt. Ehhez társultak a nagyhatalmak eltérő politikai érdekei és békecéljai.

A Párizs-környéki békeszerződések a konferencia résztvevőinek kompromisszumaként születtek. Wilson 1918. januári 14 pontos kongresszusi üzenete és kiegészítő nyilatkozatai Amerika igényét jelezték a világ és Európa sorsának befolyásolására, mintegy az októberi orosz forradalom új világpolitikai elveire válaszolva. Wilson béketerve Párizsban állandóan ütközött az európai hatalmak békeelképzeléseivel, mert főbb pontjaiban keresztezte a háború alatti titkos szerződéseiket. Georges Clemenceau, a francia köztársasági-demokrata nacionalizmus képviselőjében csak a Németországgal szembeni biztonságot tartotta szem előtt, s ennek a szolgálatába állította rajnai politikáját, kelet-európai politikájával együtt. Lloyd George, az utolsó nagy angol liberális politikus Franciaországot csak addig támogatta, amíg a francia biztonságpolitika nem fenyegetett kontinentális hegemoniával. Ő erősebbnek tartotta a kontinens ellenálló erejét Szovjet-Oroszországgal és az orosz forradalommal szemben, s óvott a Németország számára elfogadhatatlan békétől, amely a németeket bel- és külpolitikailag az orosz forradalom karjaiba taszíthatná. Mivel a konferencián egyedül neki sikerült vita nélkül elérnie hatalmpolitikai célját, a német gyarmati és tengeri hatalom felszámolását, már könnyedén emelhetett szót a kontinentális béke enyhítéséért és Németország európai középhatalmi pozíciójának megőrzéséért.

Az első világháború után megszűnt az 1914-ig öt hatalomra támaszkodó európai rendszer. A háború kimenetelét végül is nem valamely európai hatalom, hanem az Egyesült Államok döntötte el; Ausztria-Magyarország felbomlott; a győztes Franciaországgal szemben nem állt ütőképes kontinentális nagyhatalom; a közép- és kelet-közép-európai nagyhatalmak helyén megalakult közepes és kisebb államok csak szaporították a konfliktusok számát, mert egymás közötti feszültségeik inkább veszélyeztették az egyensúlyt, mintsem hozzájárultak volna a megszilárdításához.

Elvileg a versailles-i rendszer fontos részét alkotta a wilsoni nemzeti önrendelkezési jog és a kollektív biztonság népszövetségi biztosítása. Mindez nem csak az új államok elismerésében, hanem egyes területek hovatartozásának – következtlenül alkalmazott – népszavazásos eldöntésében is megtestesült, első-sorban ott, ahol a nagyhatalmak ki akartak térni az egyoldalú döntés elől. Megszűntek ugyan a korábbi nagy, többnemzetiségű birodalmak, a nemzetiségi harcok tűzfészkei. Ám kialakult a megcsontított nemzetállam típusa is, amelytől nemzetileg homogén területeket szakítottak el. Ez történt Magyarország, az új Törökország és Németország egyes területeivel is. Az új államok keletkezésének politikailag és jogilag bonyolult folyamata azonban nagyrészt a párizsi konferencián kívül játszódott le.

1919–1920-ban a nemzeti önrendelkezés jogának következetes megvalósulása akadályokba ütközött, mert a határokat a legtöbb esetben nem etnikai-nyelvi, hanem politikai megfontolások alapján határozták meg; ezért a határkijelölés az önrendelkezési elv megsértésével járt. Az új államok a területükön élő népcsoportok egész történelmének terhét magukkal cipelték. Évszázadok alatt szervesen kialakult gazdasági kapcsolatrendszerek bomlottak föl, az újak kialakítása évtizedes feladatnak bizonyult. Számos, az új határokat érintő konfliktusgóc keletkezett Danzig (Gdansk) körül a lengyelek és a németek, Vilniusz (Wilna) kérdésében Lengyelország és Litvánia, illetve a tešini (Teschen, Cieszyn) terület ügyében Lengyelország és Csehszlovákia között.

Az amerikai elnök néhány esetben fellépett a nemzetiségi elv nyilvánvaló megsértésével szemben, többnyire kézzelfogható eredmény nélkül. Az egyensúlypolitika és a hatalmi gondolkodás vitás helyzetekben mindig erősebbnek bizonyult a nemzeti elv érvényesítésénél. Így történt Ausztria esetében, amelynek ideiglenes nemzetgyűlése 1918 novemberében még törvényben nyilvánította ki szándékát, hogy a német köztársaság része legyen. Ez azonban Németország megerősödését jelentette volna, ezért különösen a franciák élesen ellenezték.

Az eltérő szándékok miatt a Németország-politikában csak felemás döntés születhetett. A franciák Németország gyengítését – amely biztonságpolitikájuk középpontjában állt – területcsökkentéssel, gazdasági-pénzügyi megterheléssel és a katonai erő megvonásával igyekeztek elérni. Felmerült ugyan az is, hogy a német Közép-Európa ne maradhasson önálló hatalmi centrum az európai egyensúly rendszerében, de ezt az oroszországi helyzetre való tekintettel elvetették.

A Versaillesben 1919. június 28-án aláírt békeszerződésben Németország elveszítette területének egy hetedét (70 ezer km²) és 6,5 millió lakosát (10%), de életképes állam maradt. Gazdasági ereje egyes ipari központok és nyersanyagforrások elvesztésével ugyan jelentősen csökkent, de korántsem roppant össze. A német háborús felelősség elismertetésével mindennemű, a németek okozta háborús kárt jóvátételi kötelezettségnek vetettek alá. A békeszerződés 231. cikkelye kimondta, hogy Németország és szövetségesei felelősek minden veszteségért és kárért, amelyeket a szövetséges és társult hatalmak állampolgárai a Németország

és szövetségesei agressziója révén rájuk kényszerített háborúban elszenvedtek. A jóvátételek pontos összegének meghatározását azonban elnapolták. Franciaország a háború utáni évek német gazdaságpolitikáját a jóvátételen kívül rajnai és Ruhr-vidéki politikájával is igyekezett befolyásolni. A jóvátétel azonban pénzügyileg bonyolult, indulatokkal terhelt problémagócot teremtett.

Előírták a Német Birodalom katonai erejének csökkentését is: csak 100 ezer fős hivatásos hadsereget tarthatott, nehézfegyverek, páncélosok, légierő és tengeralattjárók nélkül. A népszövetségi ellenőrzés azonban nem volt képes tartósan megakadályozni Németország újrafegyverkezését. Érzékelve az egyoldalú fegyverzetcsökkentés elégtelenségét, a francia politika szélsőséges eszközökhöz nyúlt, s támogatta a Rajna-vidéki szeparatista mozgalmat. Bibó István a versailles-i békeszerződés rendelkezéseit őt „sárkányfogvetésként” említette.

Az Európára vonatkozó politikai rendelkezések sorában a Német Birodalmat érintő területi elcsatolások feltételei nem voltak azonos súlyúak. A rajna-vidéki provincia masszív belga nyomás alá került. Németország elismerte Belgium teljes állami felségjogát az ún. semleges Moresnet egész vitás területe felett. Az élelmiszerjegyek megvonásával fenyegetett Eupen, Malmedy (989 km², 60 924 lakos, közülük 50 387 német) és Saint-Vith városok – ahol a lakosok népszavazással dönthettek e területek fennhatóságáról – 33 726:270 arányban a Belgiumhoz való tartozás mellett döntöttek, amelyről értesítették a Nemzetek Szövetségét.

Németország elismerte, hogy Luxemburg Nagyhercegség 1919. január 1-jével megszűnt a német Zollverein tagja lenni, lemondott a vasutak üzemben tartására vonatkozó minden jogáról, hozzájárult a Nagyhercegség semlegességének megszüntetéséhez, s a szövetségesekkel kötendő nemzetközi megállapodásokhoz.

Fájdalmasabban érintette őket a Rajna-vidékkel kapcsolatos demilitarizálási határozat: „Németországnak tilos akár a Rajna bal partján, akár annak jobb partján e folyótól keletre 50 km-es távolságban megvont vonaltól nyugatra erődítményeket fenntartani vagy létesíteni.” Fenti területeket, valamint a kölni, koblenzi, mainzi és kehli hídfőket a szövetséges csapatok 15 évre megszállták.

Ellenállást váltott ki, hogy Franciaország észak-franciaországi szénbányáinak elpusztítása fejében 15 évi hasznosításra megkapta a Saar-medence szénbányáinak „teljes és korlátlan tulajdonjogát” Franciaország tehermentes, kizárólagos kitermelési jogával. Németországtól való elszakítása azonban nem volt végleges, mert 15 év után a lakosság dönthetett további sorsáról, hogy melyik állam szuverenitása alá helyezi magát. 1935. január 13-án a lakosság 90,8%-a a Német Birodalomhoz való visszatérést választotta.

A nyugati határon Franciaország népszavazás nélkül visszakapta Elzász-Lotaringia birodalmi tartományt (14 522 km², 1 874 014 lakos, közülük 1 634 260 német) s Németországot kötelezték az e területekre vonatkozó levéltári és egyéb iratok átadására. Az 1870 után bevándorolt németeket elűzték, s a német nyelvet kisebbségi nyelvként a mai napig nem ismerik el. E terület elvesz-

tése mégsem rázta meg különösebben a német közvéleményt, mert visszacsatolása már Wilson 14 pontjában is szerepelt. Belgium területi kártalanítása esetében is csak a végrehajtás sértő formája zavarta őket.

Azt is elfogadták, hogy Észak-Schleswig (3983 km², 166 895 lakos, közülük 40 428 német) dánul beszélő lakossága a népszavazás után ismét Dániához került, jóllehet Dánia nem vett részt a háborúban. (A Dániához való területi csatlás érdekében Észak-Schleswigt két szavazási övezetre osztották. Az északiban a lakosság 74,2%-a a Dániához, míg a déliben a lakosság 80%-a a Németországhoz való csatlakozást választotta. A mindenkori kisebbségek jogairól azonban csak 1955-ben született döntés.)

A békeszerződés 80. cikke szerint „Németország elismeri és szigorúan tiszteletben fogja tartani Ausztria függetlenségét azon határok között, amelyeket ezen Állam, valamint a Szövetséges és Társult Főhatalmak közötti szerződésben megfognak állapítani”.

Németország „elismeri a Cseh-Szlovák Állam teljes függetlenségét, amely Állam magában foglalja a ruténeknek a Kárpátoktól délre fekvő autonóm területét”, majd 1920-ban népszavazás nélkül és lakossága tiltakozása ellenére Csehszlovákiához csatolták a kőszénbányái miatt fontos, sziléziai tartomány részét képező Hultschiner Ländchent (286 km², 45 396 lakos, közülük 6 480 német) és az ún. leobschützi kerület felét. Előbbi területet két különböző közigazgatási területre osztották, s kettő kivételével valamennyi német iskolát bezártak.

A keleti és délkeleti részen a független lengyel állam helyreállítása és szabad tengeri kijárása érdekében Lengyelország népszavazás nélkül megkapta Posen provinciát, Kelet-Felső-Sziléziát és Nyugat-Poroszország provincia nagyobbik részét (46 136 km², 3 927 000 lakossal, közülük 1 500 000 német), amelyet folyosóval (az ún. korridor) választották el Kelet-Poroszországtól. Felső-Sziléziában a lakosság kb. 61%-a a Németországnál maradás mellett döntött. A Németország számára kedvező szavazati eredményt Wojciech Korfanty lengyel szavazási biztos megkísérelte megtorpedózni. Honfitársait nyílt harcra szólította fel a lengyel Felső-Szilézia érdekében (Korfanty-felkelés). Szabadcsapatai a Höfer német tábornok vezette önvédelmi egységek elkeseredett ellenállásába ütköztek. A brit csapatok 1921. júniusi bevonulása után a győztes német egységek és a vesztes lengyelek kiindulási pozícióikba húzódtak vissza. A Nemzetek Szövetségének 1921. október 12-i genfi döntése értelmében azonban a népszavazás eredményétől függetlenül Felső-Szilézia nagy részét elszakították Németországtól. Német többségű városok (Kattowitz: 57%, Königschütte: 75%), valamint a Német Birodalom kőszéntermelésének 75%-a, ólom- és cinktermelésének 80%-a, s 1,4 millió német került lengyel fennhatóság alá.

A szinte kizárólag németek által lakott, a nyugat-poroszországi provincia részét alkotó Danzig városát (1920 km², 330 322 lakos, ebből 315 021 német) 1920. január 10-én népszavazás nélkül, a lakosság kívánsága ellenére a Népszö-

vetség védelme alatt álló „szabad várossá” nyilvánították, s besorolták a lengyel vámterületbe. A szerződés hatálybalépését követő egy éven belül nézeteltérés esetén kilátásba helyezte, hogy „teljes és kielégítő könnyítéseket biztosítanak a Kelet-Poroszország és Németország másik része között lengyel területen keresztül vasúti, távíró- és távbeszélő-összeköttetés tekintetében, másfelől Lengyelország részére ugyanezeket a könnyítéseket biztosítsák a Danzig szabad várossal a Visztula jobb partján fekvő német területeken keresztül esetleges összeköttetés tekintetében.” Lengyelország a következő években megkísérelte, hogy teljes ellenőrzése alá vonja a várost. 1921-ben a Nemzetek Szövetsége engedélyezte számára egy támaszpont felépítését a stratégiailag fontos danzigi Westernplattén. A kivéreztetett városnak kellett fizetnie a lengyel lőszerraktár építési költségeinek felét, 3 millió guldent. 1925-ben Lengyelország a város belvárosában lengyel postai levélszekrényeket helyezett el, azzal az indoklással, hogy a belváros a kikötői területhez tartozik, ahol Lengyelország az illetékes. (1939. szeptember 1-jén a lengyelek által megszállt Westernplatte lövetésével kezdődött el a Lengyelország elleni háború.)

A túlnyomórészt német lakosú Memel-vidéket (2708 km², 140 746 lakos, közülük 71 156 német) 1920-ban hivatalosan, francia közigazgatással a Nemzetek Szövetsége felügyelete alá rendelték. 1923. február 16-án Litvánia erőszakos annexióval autonóm tartományként bekebelezte.

Németország elveszítette összes gyarmatát, amelyek nagyrészt népszövetségi mandátumok lettek. Kamerun és Togo mandátumát Anglia és Franciaország osztotta fel egymás között, Német Délnyugat-Afrika a Dél-afrikai Unió mandátuma lett. Német Kelet-Afrika mandátumát Nagy-Britannia, kisebb részben Belgium és Portugália, Új-Guinea és Nauru mandátumát Ausztrália, Nyugat-Samoáét Új-Zéland, a csendes-óceáni szigeteket és a kínai koncessziós területeket Japán szerezte meg.

A katonai rendelkezések szerint Németország legfeljebb 100 ezer főből álló zsoldos haderőt, 4000 fős tisztkart és 15 ezer fős hadiflottát tarthatott fenn. Megtiltották nehézfegyverek, harci repülőgépek, tengeralattjárók és nagyobb hadihajók gyártását, s néhány kivétellel elrendelték utóbbiak kiszolgáltatását.

A 231. cikk értelmében a szövetséges és társult kormányok felelősek a veszteségekért és károkért. A Jóvátételi Bizottságnak 1921. május 1-jéig kellett előterjeszteni a fizetési tervezetet a harminc évig tartó törlesztésről. A jóvátételi igények végleges nagyságának megállapításáig azonban 1919 és 1920 folyamán, valamint 1921 első négy hónapjában a követelésekbe beszámítandó 20 milliárd aranymárka ellenérték fizetésére kötelezték. Kereskedelmi hajók kiszolgáltatására és szénzállításokra is kötelezték. (Az 1921. évi jóvátételi konferencia végül 132 milliárd aranymárkában állapította meg a német jóvátétel nagyságát, amelyből Németország 1931-ig 23 milliárd aranymárkát fizetett ki.)

Az 1918–1919-es évek európai kihatású sorsfordulót, rendszer- és értékváltozást jelentettek Németország történetében. Az első világháború győztes szövet-

ségeseinek nyomására előbb rendszertranszformáció kezdődött, majd békeszerződési tárgyalások és nemzetgyűlési választások zajlottak, illetve Weimarban a nemzetgyűlés alkotmányozott. Németország Szociáldemokrata Pártjának (SPD) két szárnya (a többségi és független) megkísérelte, hogy a világháború kezdetének császári dokumentumaiz nyilvánosságra hozva elébe menjen a háborús felelősség megállapításának, s elhatárolódjon a császári kormány felelősségétől. De végül is Philipp Scheidemann kancellár nyomására nem történt határozott erkölcsi szakítás a császársággal, jóllehet esély volt rá.

A weimari alkotmány és a versailles-i békeszerződés alapvetően befolyásolta a weimari köztársaság sorsát: előbbi alkotmányos kibúvóival hozzájárult a rendszer felőrléséhez, utóbbival pedig már aláírása pillanatában megszületett a revízió vágya. „Ez nem békeszerződés, hanem húsz évre szóló fegyverszünet” – vélekedett róla maga Ferdinand Foch marsall, a fegyverszüneti megállapodás francia aláírója. A frissen megrajzolt Danzig szabad város térképére bökve pedig hozzáfűzte: „Itt kezdődik a következő háború!”

A St. Germain-en-Laye-ben 1919. szeptember 10-én a Ausztriával aláírt békeszerződésben a többnemzetiségű állam elveszítette Dél-Tirolt, Triesztet, Isztriát és Dalmáciát. El kellett ismernie Magyarország, Csehszlovákia, Lengyelország, valamint a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság állami önállóságát. A szerződés kimondta Ausztria függetlenségét és megtiltotta csatlakozását a Német Birodalomhoz. A nemzetiségi elvet Ausztria határainak rögzítésekor is nyilvánvalóan megsértették, amikor a Brenner zárt német lakosságát megkérdezése nélkül Olaszországhoz csatolták. A 84 000 km²-en, kb. 6,5 millió lakossal létrehozott állam gazdasága képtelen volt biztosítani lakossága minimális létfeltételeit.

1919. november 27-én Bulgáriának a Neuilly-i békében le kellett mondania „nagybolgár” terveiről. Makedónia Szerbiához és Görögországhoz, Dél-Dobrudza pedig Romániához került. Így elveszítette kijáratát az Égei-tengerhez.

Az 1920. június 4-én a Trianon kastélyban aláírt békeszerződésben Magyarország elveszítette valamennyi nem magyarlakta részét, valamint jelentős magyar területeit is. Szlovákia Csehszlovákiához, Horvátország és Szlovénia a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz, Erdély pedig Romániához került. Területe és lakossága kétharmadának elcsatolásával elveszítette kárpát-medencei vezető pozícióját, s a megcsonkított nemzetállam szerepébe kényszerült.

Törökország sorsát az 1920. augusztus 10-i sèvres-i szerződés döntötte el. Ebben elveszítette valamennyi Kis-Ázsián kívüli területét. A Dardanellák európai részén csak Isztanbul környékét tarthatta meg. A tengerszorosokat és Konstantinápolyt nemzetközi igazgatás és ellenőrzés alá helyezték. Megerősítették Örményország 1918-ban bejelentett függetlenségét, kiegészítve a török résszel. Az Oszmán Birodalommal 1919 májusától hadban álló Görögország népszövetségi mandátumként megszerezte az anatóliai Izmir kikötővárost és környékét. Mindez nem állt összhangban a békekonzferencia meghirdetett elveivel. Miközben Ausztria-Magyarország nemzetiségei nemzetállamban egyesültek anyanem-

zetükkel vagy új államot alapíthattak, a Közel-Kelet arab nacionalizmusainak ezt nem tették lehetővé. Az Oszmán Birodalom területén népszövetségi – Szíriában francia, Palesztinában és Irakban angol – mandátumok formájában átmenetileg még egyszer fellobbant az európai imperializmus, ami hosszú időre tápot adott a nagyhatalmak vitáinak és az erősödő arab nacionalizmusnak.

A Musztafa Kemal pasa vezette török nemzeti forradalom azonban keresztülhúzta a döntések jelentős részét. Az 1923. július 24-i lausanne-i békében – a görög csapatok kiűzése után – elérte a sèvres-i békeszerződés felülvizsgálatát s a kisázsiai Törökország függetlenségének helyreállítását, a tengerszorosokat is beleértve. A török nemzetállam lerázott magáról minden régi iszlám-oszmán intézményt, s a fokozatos európaizálódás útjára lépett. Az anatóliai görögöket erőszakkal kitelepítették; cserébe többszázezer görögországi törököt fogadtak be.

Törökország – a Szovjet-Oroszországgal folytatott kezdeti intenzív együttműködés után – utóbb beilleszkedett a nemzetállamok Finnországtól Görögorszáig terjedő gyűrűjébe, amely „cordon sanitaire”-ként új funkciót kapott Szovjet-Oroszország elszigetelésében. Ezzel kívánták gátolni nemcsak Közép-Európa forradalmi megfertőződését, hanem Németország és Szovjet-Oroszország szorosabb kapcsolatát is.

Az új nemzetállami rendszer és az egyes nemzetállamok további gyengeségei gyorsan megmutatkoztak. Már Párizsban több esetben nyilvánvalóvá vált, hogy a nemzeti elv és nyelv alapján lehetetlen pontos határt húzni. A Nyugat-Európához hasonló nemzeti homogenitás és egységes terület Kelet-Európában nagyon ritka. A nemzetiségi-nyelvi csoportok erős keveredése miatt szinte mindenütt felbukkant az új, vagy a megszűnő államok nemzeti kisebbségeinek problémája. A kisebbségek védelme ugyan korán megjelent a Népszövetség általános elvei között, de általában nem sikerült megvalósítani. Az 1919-ben Lengyelországgal, Jugoszláviával, Csehszlovákiával, Romániával és Görögországgal kötött kisebbségvédelmi szerződéseket elvileg az új államok teljes nemzetközi jogi elismerésének feltételeként szabták. A későbbiekben azonban az érintett országok ellenállása miatt – minthogy ezt szuverenitásuk korlátozásának tekintették – ezek elveit jórészt nem sikerült gyakorlattá tenni. A szerződéseket a Népszövetség garantálta; általuk a kisebbségek korlátozott petíciós és panasztételi jogot kaptak, ezek érvényesítése azonban bonyolult és hosszadalmas eljárást igényelt, emiatt hatékonyságuk alacsony maradt.

Wilson szoros egységben kezelte a nemzeti elvet és a kollektív békerendszer népszövetségi intézményesítését. Párizsban egész energiáját erre koncentrált. Eközben több kompromisszumba is belement, abban a reményben, hogy ezek a népszövetségi rendszer keretében nem hatnak károsan. Az angolszász elképzelés kollektív biztonsági garanciákat kívánt nyújtani, amelyben a résztvevő államokat viták esetén nemzetközi döntőbírói eljárásra köteleznék. A franciák népszövetségi haderő felállítására törekedtek. Wilson számára abszolút előnyt élvezett

a béke megőrzése az új világrendben. Elképzelését Párizsban nagyjából részben érvényesíteni tudta, de saját hazájában a siker elmaradt. 1919 novemberében a szenátus megtagadta a versailles-i szerződés és a részévé tett népszövetségi szerződés jóváhagyását. Az 1920. novemberi elnökválasztáson Wilson már nem indult, s pártja, a demokrata párt is elvesztette a kormányhatalmat.

A legyőzöttek az eléjük terjesztett súlyos feltételeket diktátumként kezelték, s csak ultimatív nyomásra fogadták el. A revízió vágya főleg Németországban és Magyarországon bizonyult erősnek, ugyan eltérő célokkal és sorrendben. Míg Magyarországon az igazságtalan területelcsatolások és a több millió magyar nemzetiségű lakos külföldre kerülése elleni tiltakozás állt előtérben, Németországban a revíziós sorrend a jóvátételek (132 milliárd aranyárka) megszüntetésére, a fegyverkezési egyenjogúság visszaszerzésére, s a területi elcsatolások visszaállítására irányult. De Nagy-Britannia kivételével a győztes európai hatalmak sem érték el teljesen hadicéljaikat. Legnagyobb volt a csalódottság Olaszországban, de a szerződések Franciaország nagyhatalmi beállítottaságú polgárikatonai köreinek várakozását sem elégítették ki. Az újjászületett Lengyelországban is vitatták az új keleti és nyugati határokat.

1919. január 21-én Vittorio Orlando olasz miniszterelnök a versailles-i konferencia keretében a miniszterelnökök találkozóját kérte, amelyen a „bolsevik járvány” továbbterjedésének megállítására úgynevezett egészségügyi övezet (cordon sanitaire) felállítását sürgette, amellyel az így elszigetelt bolsevizmus legyőzhető. A későbbiekben ötletét felkarolta Georges Clemenceau, Franciaország miniszterelnöke, aki a „pax gallica” értelmében a francia mértékletesség megtestesítője volt. Már 1919 márciusában szorgalmazta Szovjet-Oroszország új határainak megállapítását, hogy defenzív szovjetellenes szövetséget alakíthassanak Európában a bolsevizmus és a forradalom továbbterjedése ellen. A cordon sanitaire fő feladata „Szovjet-Oroszország teljes politikai és gazdasági elszigetelése, s egyúttal Németország és Szovjet-Oroszország közötti együttműködés megelőzése.”

A történészek nem jutottak közös nevezőre abban, mely országok alkotják a cordon sanitaire-t. Több forrás említi Finnországot, Észtországot, Lettországot, Litvániát, Lengyelországot, Csehszlovákiát. Néhány kutató úgy véli, hogy Magyarország, Finnország és a Baltikum országai nem szerepeltek a cordon rendszerében, vagyis a fő ütközőállam Lengyelország és Csehszlovákia volt. Úgy tűnik azonban, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlasztása nagyrészt a cordon sanitaire céljait szolgálta.

Az Osztrák–Magyar Monarchia felbontásához további nyomós érveként szolgáltak a központi hatalmak 1918. évi katonai és politikai sikerei. E vonatkozásban elsőként az 1918. március 3-án aláírt breszt-litovszki békeszerződés emlí-

tendő, amelynek területi határozatai szerint Németország annektálta Lengyelországot, Litvániát, Kurlandot, Livóniát, Fehér-Oroszország és Észtorország jelentős részét. Oroszországnak ki kellett ürítenie Kelet-Anatóliát, Ardagan, Karsz és Batumi vidékét. A pénzügyi egyezményben Oroszországot 6 milliárd márka hadisarc fizetésére kötelezték Németországnak, ebből 1,5 milliárdot aranyban és bankjegyekben, 1 milliárdot árukban, 2,5 milliárdot speciális hitel formájában, 1 milliárd sorsárol pedig később szándékoztak dönteni. Szovjet-Oroszország hozzávetőlegesen 780 ezer km²-nyi területet veszített, kb. 56 millió lakossal. Ezek voltak az ország legiparosodottabb részei. Az eredményt – II. Vilmos dicséretét zengve – a világtörténelem „legnagyobb sikerének” tekintették, amelynek jelentőségét majd igazán az unokák értékelik.

Másodikként a német és az osztrák-magyar monarchia szoros szövetségi szerződésének tervei váltottak ki francia aggodalmat, amelyek 1918 kora tavaszára kezdtek körvonalazódni. 1918. május 12-én IV. Károly meglátogatta a spai főhadiszálláson tartózkodó II. Vilmos császárt, ahol a nyugati hadjárat német sikerei nyomán emelkedett hangulat uralkodott. Jóllehet a szigorúan titkos szövetségi szerződés tervezete már készen állt, a lengyel kérdés eltérő megítélése miatt aláírására mégsem került sor. II. Vilmos és Károly, valamint Hertling kancellár és Burián külügyminiszter mindössze egy megállapodást írt alá arról, hogy felgyorsítják kormányaik ilyen értelmű munkáját, hogy megvalósuljon a hosszú távú, szoros, a két császárság védelmét és biztonságát szolgáló, 20 évre kötött politikai szövetség, fegyverszövetség, valamint a vám- és gazdasági szövetség, amelynek végcélja a szerződő felek közötti teljesen vámmentes forgalom. A fentiek megvalósulásának feltételül azonban a lengyel kérdésben történő megállapodást szabták.

Végül 1918. július elején, négy éves előkészület után Salzburgban megkezdődött Németország és Ausztria-Magyarország vám- és gazdasági konferenciája. A német bizottságot von Koerner titkos tanácsos, az osztrák-magyart pedig Gratz Gusztáv vezette. Az első megbeszélések jegyzőkönyve szerint a vámuniót nem fokozatosan, hanem a háború végén egycsapásra tervezték létrehozni. Német részről a forgalom teljes szabadságát kívánták, amelyet a Monarchia csak egyes árukra nézve fogadott el. Viták folytak a vámtételek körül is. A bizottságok roppant fáradtságos aprómunkával előbb a közös vámtarifa-tervezetet egyeztették; az első olvasattal októberre végeztek. Német javaslatra a közbülső váموkat majdnem mindenütt megszüntették és megállapodtak a külső vámtételekben is. Ahol fennmaradtak a közbülső váموk, általában a korábbinál jelentősen alacsonyabb tételeket állapítottak meg.

IV. Károly 1918. október 2-án II. Vilmoshoz küldött levelében a lengyeleket az egyre súlyosbodó körülmények ellenére is a központi hatalmak „előőrseinek” szánta. Az antant-hatalmak győzelmével azonban a lengyel területek mindinkább a „cordon sanitaire” láncszemét jelentették a forradalmi Oroszország és Németország kapcsolatának elszigetelésében. Az elhúzódó salzburgi tárgyalások 1918.

október 11-én a katonai helyzet összeomlása miatt végérvényes megállapodások nélkül befejeződtek.

A Német Birodalom 1918. évi külpolitikai sikereihez tartozott a Finnországgal kötött békeszerződés (1918. március 7.) is, amellyel megkezdődött az ország bevonása Németország politikai és gazdasági érdekszférájába. A politikai szerződésben – a békeállapot és a függetlenség, a háborús kiadásokról való lemondás, valamint a magánjogi és pénzügyi viszonyok szabályozása mellett – mindezekelőtt Finnország kötelezettségeit ismerték el: nem enged át területet harmadik hatalomnak s német hozzájárulás nélkül nem szövetkezik más hatalommal. A német- finn kereskedelmi szerződés előírta, hogy a két ország személyei és kereskedelmi szervezetei azonos jogokkal rendelkeznek, amely a két ország közötti jelentős gazdasági eltérések miatt egyértelműen Németországnak kedvezett. A német áruk vámmentesen érkezhettek Finnországba, miközben Németország vámokkal sújthatta a finn árukat. Így Finnország Lengyelországgal együtt Németország ipari értékesítő piaca lett.

A titkos katonai pótegyezményben pedig Finnország kötelezettséget vállalt, hogy nem engedélyezi területén idegen hatalmak katonai támaszpontjainak létesítését a háború alatt és azután, Németország azonban jogosult haditengerészeti támaszpontok, valamint egy hírszerző támaszpont létesítésére Torneóban. A szerződésileg kiépített északi sarkpillért Ukrajnához hasonlóan katonai segítségnyújtással kellett biztosítani, nemcsak a régi finn nagyhercegség határai középette, hanem Orosz-Karéliával együtt Nagy-Finnország keretei között, teljesen viszszaszorítva Oroszországot az Északi-tengertől. A fiatal finn állam 1917-ben hatalomra jutott személyiségei egyfajta „közbülső államnak,” a monarchista Közép-Európa északi-tengeri sarkkövének képzelték országukat. A Finnország által választott „birodalmi kormányzó” forma a Németországhoz való közeledést jelezte. 1918. október 9-én a hesseni Károly Frigyes herceget választották királynak, aki azonban a háború kimenetele miatt rövidesen lemondásra kényszerült. Németország 1918 közepére elérte finnországi politikája célját: az országot leválasztotta Szovjet-Oroszországról, meggyengítve és területileg visszaszorítva azt.

Mivel Romániát földrajzi helyzete miatt nem lehetett bevonni a közvetlen német érdekszférába – Ukrajnához, majd rövidesen az orosz délkeleti államokhoz hasonlóan –, ennek helyébe a vazallusi kapcsolat modern formája lépett. Mindez eltért a hagyományos annexió, sőt a „főkormányzósági” modelltől, s politikai újdonságként teljesen a gazdasági kötelezésekre koncentrált. „Romániát, a központi hatalmak gyarmatát nem megnyomorítani,” hanem tartósan „teljesítő képessé” igyekeztek alakítani. Német tőketúlsúllyal „Közép-európai kőolajtársaság” alapítását, bányafelségjogot, korlátlan kisajátítási jogot, kereskedelmi monopóliumot terveztek. Constanzát fekete-tengeri német támaszponttá akarták alakítani, amelyet a Duna-torkolat lerövidítése érdekében csatorna kötne össze Cernavodával, s átvenni szándékoztak a román vasutakat is. A kőolajtársaságban

a román állam csak 20%-kal részesedne, miközben a fennmaradó 80%-nyi (70:30 arányban) nyersanyagot Németországba és Ausztria-Magyarországra exportálná. E kereskedelmi monopólium, amely egyidejűleg uralná a román tőkepiacot, ellenőrizte a román gazdaságot és kevésbé feltűnő formában biztosította Németország oroszlánrészét a román kőolajtermelésben. Románia pedig megőrizte a szuverenitás látszatát. A túlságosan nagy német befolyás (az állami kőolajterületek elszakítása, a vasutakra, valamint a gabonafeleslegekre kiterjesztett német igény) miatt Károly császár 1918. február közepén II. Vilmoshoz írt saját kezűleg írt levélben fogalmazta aggályait.

Az 1918. május 7-én aláírt bukaresti békeszerződés intézkedett a román haderők leszereléséről. Románia területi engedményei sorában végül egész Dobruzsza Bulgáriához került, amely területi gyarapodásáért katonai konvenció aláírásával fizetett. Utóbbi lemondott újonnan szerzett területei gazdasági előnyeiről és Németországnak is gazdasági befolyást kellett biztosítania a szerb-macedón bányavidéken. Románia Cernavoda-Constanzán keresztül kereskedelmi útvonalat kapott a Fekete-tengerhez. Stratégiai határkorrekció révén Magyarországhoz csatoltak egy keskeny, 2–10 km-es sávot, ahol 23 ezer ember élt, megtarthatta viszont a Szovjet-Oroszországtól 1918 januárjában megszerzett Besszarábiát. A szerződő felek kölcsönösen lemondtak háborús költségeik megtérítéséről, s rendelkeztek a megszállt román területek később megállapítandó időpontban való kiürítéséről. Szabályozták a dunai hajózást, biztosították a vallásegyenlőséget. Románia kőolaj-szállítási, gazdasági, hajózási, pénzügyi és jogi kötelezettségeit öt mellékletben rögzítették.

A Német Birodalom által diktált fenti szerződések és a katonai megszállás 1918 nyarán egyfajta német „keleti impériumot” körvonalazott, mintegy beteljesítve a német „Közép-Európa” tervek Friedrich Naumann 1915 végén megjelent könyvében is megerősített víziókat. Az elképzelés népszerűsítését Franciaország természetesen erős fenntartásokkal fogadta.

Harmadik körülményként IV. Károly béke- és különbéke-törekvéseinek meghiúsulása említendő. Mint ismeretes, megbízására Burián István osztrák-magyar közös külügyminiszter 1916 októberében a német főhadiszálláson is előterjesztette javaslatát, hogy a semleges államokon keresztül forduljanak békeajánlattal az antanthatalmakhoz. A decemberi közös jegyzék azonban a továbbra is a győzelemben bízó németek álláspontját tükrözte, a s elutasítás esetén minden további vérontásért az antantot okolta. Károly közvetlen tárgyalások, puhatolozások és a semleges külföldön keresztül létrehozott kapcsolatok révén próbálta egyértelművé tenni a Monarchia békés szándékait. Több sikertelen, túlzottan óvatos vagy ügyetlen kapcsolatfelvételi kísérlet után 1917. februárban Károly két sógora, Bourbon-pármai Sixtus és Xavér a francia kormánykörök tudtával Svájcban kétszer találkozott gróf Erdődy Tamás osztrák császári megbízottal. Károly titokban azt is közölni akarta Franciaországgal, hogy a nyugati rendezés kapcsán Bécs saját, a németekkel ellentétes állásponttal rendelkezik és

különbékére is hajlandó. Ígéretet tett arra, hogy a dunai népek szövetségén belül mindegyik nemzetiségnek azonos autonómiát biztosítana.

1917. március végén Károly Raymond Poincaré francia köztársasági elnöknek szóló négyoldalas, saját kezűleg írt levelet adott át a két hercegnek a laxenburgi kastélyban. Ebben a tárgyalási készségét kifejező Monarchia támogatta az Elzász-Lotharingiára vonatkozó francia követeléseket és Belgium szuverenitásának visszaállítását, s Károly ismételten ígéretet tett arra, hogy a dunai népek szövetségén belül mindegyik nemzetiségnek egyenlő autonómiát biztosítana. Az év során több kapcsolatfelvétel és tárgyalás is folyt az antant országokkal. 1918. áprilisában azonban Ottokar Czernin diplomáciai ügyetlensége és a franciák indiszkréciója folytán nyilvánosságra kerültek a tárgyalások, amely végleg meghiúsította a monarchia különbéke reményeit. Így 1918 nyarán Párizsban már eldöntött tény volt a központi hatalmak leggyengébb láncszeme, a nemzetiségi problémákkal is terhelt Osztrák-Magyar Monarchia felbontása.

Konferenciánk 90 év távlatából foglalkozik a Magyarország számára még mindig fájdalmas trianoni békeszerződéssel, mert továbbra is milliós nemzetrészek élnek az ország határain kívül.

Romsics Ignác egyetemi tanár *Trianon okai* című előadásában négy tényezőre vezette vissza és elemezte részletesen a magyar békeszerződés okait. Az első a Monarchia szerves részét képező történelmi Magyarországon érvényesülő soknemzetiségi politika, s a vallásilag is megosztott Magyarország helyzete, amelyben a nyelvi-kulturális szempontok kerültek előtérbe. A második tényező a Magyarország körül kialakult állami átrendeződés, amelynek során a dinasztikus birodalmak helyén területi követeléssel fellépő (Románia, Olaszország, Szerbia) nemzetállamok alakultak ki. Harmadikként a nagyhatalmak stratégiai érdekeit említette, közöttük a félelmet a német Közép-Európa tervektől. Negyedik körülményként az 1918–1919-ben kialakult kaotikus magyar helyzetre hivatkozott, Károlyi Mihály tehetetlenségére és a Tanácsköztársaság hatására a békekonferencia döntéshozóira.

Pap József egyetemi docens *Választási rendszer és a nemzetiségi kérdés Magyarországon az 1910-es években* című előadásában rámutatott arra, hogy ebben az évtizedben állandósult a választójogi küzdelem, s a választójog kiterjesztése szorosan összekapcsolódott a nemzetiségi kérdés, valamint a baloldali munkás- és parasztmozgalmak megítélésével. Ezeket a hivatalos politika az állam ellenségeinek tekintette. Helytörténeti adalékokkal is szolgált: ismertette Halászy Caesar és Szederkényi Nándor volt főispán röpiratait.

Szarka László egyetemi docens *A magyar béke delegáció tevékenysége és a magyar békejegyzék érvrendszere* című előadásában elvi kérdésként felvetette, hogy helyes volt-e a békekonferencián a népszavazás követelése az integritás

alternatívájaként? Talán nagyobb eséllyel rendelkezett volna, ha csak egyes területekre kérték volna. Felvetette, helyes volt-e Apponyi Albert megfogalmazása a magyar jegyzékben, miszerint „Magyarország nem adhatja fel a birodalom pozícióját.” Napjaink helyzetére áttérve megállapította, hogy jelenleg a történeti megközelítésekben a kisebbségi pozíció került előtérbe, nem a területi revízió. Apponyi autonómiát sürgetett minden nemzetiség számára. Az erdélyi jegyzékben a belső határokat kellett volna kijelölni a nemzetiségek számára.

Bartók Béla főiskolai docens *A trianoni békeszerződés és a francia szocialisták* című előadásában francia baloldali lapokban tallózott. Ők sem mutattak sok együttérzést reakciónak tartott régióink iránt. Mivel felülkerekedett soraikban az internacionalista ideológia, csak a munkásság helyzete iránt érdeklődtek.

AZ OSZTRÁK–MAGYAR MONARCHIA FELBOMLÁSA ÉS A TRIANONI BÉKESZERZŐDÉS

ROMSICS IGNÁC

A Habsburg Birodalom és ezen belül a történelmi Magyarország felbomlását több tényező összetételalkozása idézte elő. Elsőnek és alapvetőnek a birodalom, illetve Magyarország soknemzetiségű jellege, és a nemzetiségi elitek elégedetlensége tekinthető. Második tényezőnek a birodalom déli és keleti határai mentén létrejött új államok – Olaszország, Szerbia és Románia – irredenta politikáját tarthatjuk: tehát azt, hogy mindhárman törekedtek azoknak a monarchiai területeknek a megszerzésére, amelyeken saját nemzetük fiai – vagy azok is – éltek.

Békeidőben a magyar állam elég erős volt ahhoz, hogy minden integritása ellen irányuló törekvést elfojtson. Az I. világháború alatt azonban megváltozott a helyzet. A nemzetiségi szeparatizmus és a környező államok irredentája megerősödött, a magyar állam pedig meggyengült. Ebben a helyzetben döntő súllyal esett latba a győztes nagyhatalmak akarata. A Monarchia felbomlásának és a történelmi Magyarország feldarabolásának ez volt a harmadik oka.

Trianon negyedik okaként a háború utáni forradalmi magyar vezetés inkompetenciáját szokás felemlíteni. Vagyis azt, hogy a Károlyi-kormány bízott az antant méltányosságában, s az elszakadási szándékukat bejelentő szlovákokkal, szerbekkel és románokkal nem az erő, hanem a békülékenység politikáját alkalmazta. A történelem nem játszható újra. Így nem tudjuk megmondani, hogy a magyar területek védelmére kezdettől berendezkedő budapesti politika más döntésekre bírhatta volna-e a párizsi békekonferenciát. Azt viszont tudjuk, hogy amikor 1919 tavaszán és nyarán a Tanácsköztársaság megpróbálkozott a fegyveres határvédelemmel, semmiféle eredményt sem ért el. És tudjuk azt is, hogy az 1920-ban berendezkedő Horthy-rendszer vezetői, akik a békeszerződést 1920. június 4-én végül aláírták, szintén irreálisnak tartották a fegyveres ellenállás politikáját.

Írásunkban a Monarchia felbomlásához és a trianoni békeszerződéshez vezető fenti tényezőket vesszük sorra, és vizsgáljuk meg kissé részletesebben.

1. A nemzetiségi kérdés

Az Osztrák–Magyar Monarchia területe az I. világháború kitörése előtt 676,6 ezer négyzetkilométert, lakosságának a száma pedig 51,3 millió főt tett ki. Ez a több mint félszáz milliós népesség vallási szempontból 7, nyelvi-etnikai szem-

pontból pedig 12 nagy csoportra oszlott. Az egyházak közül kitüntetett szereppel hagyományosan a római katolikus rendelkezett, amelyhez az összlakosság 66%-a tartozott. Őket – nagyságrendben – a görög katolikusok (10,6%), a görögkeletiek vagy ortodoxok (8,7%), a reformátusok (5,3%), az izraeliták (4,3%), az evangélikusok (3,4%) és a mohamedánok (1,1%) követték.

A nyelvi-etnikai csoportok közül egyetlen egy sem alkotott abszolút többséget. Legtöbben, csaknem 12 millióan a németek voltak, de az ő arányuk sem tett ki többet 24%-nál. Zömük az osztrák örökös tartományokban élt, ám nagy számban laktak Cseh- és Morvaországban, Sziléziában és Magyarországon, sőt kisebb-nagyobb számban a birodalom szinte minden városában.

A magyarok, akik lélek- és arányszámban (10 millió, azaz 20%) egyaránt a németek után következtek, jóval zártabb településterületet alkottak. Bécsen, illetve a bukovinai és a moldvai magyar enklávékon kívül lényegében csak a történeti magyar állam területén éltek. Különböztek a németektől abban is, hogy vallásilag megosztottabbak voltak. Míg az osztrák–németek túlnyomó többsége a római katolikus felekezethez tartozott, a magyaroknak csak 58%-a, s mellettük jelentős – 26% – volt a reformátusok aránya is.

A szinte kizárólag katolikus csehek (13%) elsősorban Cseh- és Morvaországot népesítették be, de viszonylag nagy számban éltek Sziléziában és Bécsben is. A XVIII. század végén ismételten három részre osztott és katolikus lengyelségből a Habsburg Birodalomban csaknem 5 millióan (10%) éltek. Zömük Nyugat-Galiciában, kevesebben Sziléziában, Kelet-Galiciában és Bukovinában. A lengyelek után a görög katolikus ukránok, illetve a ruszinok következtek (8%), akik Kelet-Galiciát, Bukovinát és Magyarország észak-keleti csücskét népesítették be. A két-harmadrészt ortodox, egy-harmadrészt görög katolikus románok (6,5%) otthona elsősorban Erdély és az Erdélyhez csatlakozó részek, így Bukovina és a Bánság volt. A katolikus horvátok (5%) túlnyomórészt Horvátországban és Szlavóniában éltek, míg az ortodox szerbek (3-4%) a Bácskában és a Bánságban, valamint Bosznia-Hercegovinában. A felső-magyarországi megyéket benépesítő szlovákok (4%) háromnegyede a római katolikus, egynegyede pedig az evangélikus vallást követte; a stájerországi, karintiai, krajnai és tenger-melléki szlovének (2,5%) pedig kizárólag a katolikusok. A felsoroltakon kívül két nagyobb népcsoport élt még a birodalomban: az olaszok és a bosnyákok. Az olaszok (1,6%) jellemző településterülete részben Dél-Tirol, részben az Adriai-tenger melléke, elsősorban Isztria, Trieszt és Fiume volt, ahol a horvátokkal, a szlovénekkal és a szerbekkel keveredtek. A bosnyákokat, vagyis a boszniai muzulmánokat (1%) nem etnikai hovatartozás, hanem vallás szerint tartották nyilván. Hasonló volt a két és fél milliós zsidóság státusa is, akiket ugyancsak nem népként, hanem hitközösségeként regisztráltak. A zsidók a németekhez hasonlóan

a birodalom szinte minden szegletében megtalálhatók voltak. Legnagyobb számban Galíciában, Bukovinában és Kelet-Magyarországon éltek.¹

Az 1867-es osztrák–magyar kiegyezés értelmében a Habsburg Birodalom két államból állt: az Osztrák Császárságból és a Magyar Királyságból. Az osztrák államterület a 14 közigazgatási egységbe szervezett 17 örökös tartományból tevődött össze. Ezek a tartományok Bukovinától elkezdve Galicián, Csehországon és az osztrák tartományokon át Dalmáciáig félhold alakban ölelték át a Magyar Királyságot, amely államjogilag két részre oszlott: a tulajdonképpeni (szűkebb értelemben vett) Magyarországra és Horvátországra. Az Osztrák Császárság lakosságának 35,6%-a volt német, a Magyar Királyság lakosságának pedig 48%-a magyar anyanyelvű. Magyarország 63 vármegyéjéből mindössze 31-ben élt magyar többség. Ezek a központi területeken – Dunántúl, Duna–Tisza köze, Alföld – és a Székelyföldön helyezkedtek el. Az erdélyi, felső-magyarországi és dél-magyarországi megyékben a nem magyar társadalmak alkották a többséget.²

Az 1867-es osztrák–magyar kiegyezést a horvát–magyar és az osztrák–lengyel viszony új alapokra helyezése egészítette ki. Az 1868-as törvényi rendezés (Nagodba) értelmében Horvát-Szlavónia széles körű területi és politikai autonómiát élvezett a Magyar Királyság részeként. A horvátokéhoz hasonló, bár kevésbé kiterjedt önkormányzati jogokat mondhattak magukénak a galíciai lengyelek is. A birodalom politikai-közigazgatási struktúrája 1908-ban annyiban módosult, hogy Bosznia-Hercegovinát, amelyet 1878-tól osztrák–magyar haderő tartott megszállva, I. Ferenc József a Monarchia integráns részének nyilvánította, vagyis annektálta. Erre az erősödő szerb irredentizmus ellensúlyozása és a Monarchia balkáni pozícióinak az erősítése céljából került sor. Bosznia-Hercegovina államjogilag a birodalom egyik feléhez sem tartozott, hanem a közös pénzügyminiszter irányítása alatt állt.

Az 1867–1869-es új alkotmányos rendezés – az ún. dualizmus – tehát két államalkotóként felfogott kiváltságos nemzetet – a németet és a magyart – és két széleskörű önkormányzati jogokkal felruházott politikai nemzetet – a horvátot és a lengyelt – teremtett, illetve ismert el. Mellettük kulturális és alsó fokú közigazgatási autonómiát élveztek a tiroli olaszok. Ez a közigazgatási struktúra minden korábbinál jobban megfelelt a birodalom összetett nemzetiségi viszonyainak. A különleges jogokban nem részesített népek számára mindazonáltal nem volt vonzó, sőt a legfejlettebbek kifejezetten elégedetlenkedtek vele.

A dualista rendszer legfőbb kárvallottjainak a csehek érezték magukat, akik 1848–1849-es elképzeléseik lényege mellett kitartva továbbra is föderalizálni szerették volna a birodalmat. Bár elsősorban a maguk számára követeltek a ma-

¹ Robert A. Kann: A History of the Habsburg Empire 1526–1918. Berkeley–Los Angeles–London, 1977. 603–608. Magyarországra részletesen lásd még *Löckös János*: Trianon számokban. Budapest, 2000.

² Uo. 98.

gyarokéval és a németekével egyenrangú státust (trializmus), alkalmanként Horvátország, valamint egy galíciai–bukovinai lengyel egység egyenjogúsítása mellett is síkraszálltak. Az 1867–69-es megállapodások után a birodalom három vagy több egyenrangú tagállamból álló föderációvá alakulása elveszítette realitását. A csehek széleskörű önkormányzati jogokkal való felruházására, és ezáltal a birodalom iránti lojalitásuk biztosítására mindazonáltal történt kísérlet. Az osztrák kormány által 1871-ben kidolgozott megegyezési javaslatok konstruktívan egészíthették volna ki az 1867–69-es átalakulást, és megnyithatták volna a lehetőséget olyan további strukturális reformok előtt, amelyek eredményeként a birodalom egy svájci típusú, többnemzetiségű és konszenzuálisan demokratikus föderációvá alakulhatott volna át. A birodalom két legerősebb nemzetének, a németnek és a magyarnak a meghatározó köreit azonban riasztotta ez a perspektíva. A csehországi németek ellenük intézett durva támadásként fogták fel a tervezett kétnyelvű adminisztrációt, s a törvényjavaslatokat „destruktív cikkelyeknek” bélyegezték. A magyarok viszont attól tartottak, hogy a csehek önkormányzati és nyelvi jogainak az elismerése veszélyes precedenst teremt a birodalom többi nemzetisége, mindenekelőtt a felső-magyarországi szlovákok számára, akiket a cseh vezetők egyre inkább a cseh–szlovák nemzet részének tekintettek. Ezért ők is dühödt ellenállást fejtettek ki. E kettős oppozíció következtében a „cseh kiegyezés” lekerült a napirendről. A dualista rendszer legelszántabb ellenfeleivé ennek következtében a csehek váltak. Az ifjabb cseh generációk körében a századfordulóra markánsan oroszbarát irányzatok – ifjú csehek, nemzeti szocialisták és az ún. haladók – alakultak ki. Vezetőik közül Karel Kramar és Václav Klofác a háború előtti években – a régi pánszláv eszmék szellemében – a Monarchia helyén létrejövő és Szentpétervárról irányított szláv konföderáció, illetve birodalom lehetőségét latolgatták.

Kramar, aki 1918 őszén Csehszlovákia első miniszterelnöke lett, 1914 elején részletes tervezetet dolgozott ki erről, s ezt Szazonov orosz külügyminiszternek is megküldte. A „Szláv Birodalom” eszerint az Orosz Birodalomból, a Lengyel Cárságból, a Cseh Cárságból, a Bolgár Cárságból, a Szerb Királyságból és a Montenegrói Királyságból állt volna. A Cseh Cárság a cseh–morva területek és Szilézia mellett magában foglalta volna az „észak-magyarországi szlovák területeket” is, délen „Pozsonytól Visegrádig”, és onnan Kárpátaljáig. Kárpátalja Kelet-Galíciával és Észak-Bukovinával együtt közvetlenül az Orosz Birodalom részévé vált volna. Délen a Szerb Királyság Montenegró kivételével valamennyi délszláv területet megkapta volna egészen Triesztig, illetve Karintiáig, továbbá „talán” Délnyugat- és Nyugat-Magyarországot is, „tekintettel a maradék horvát lakosságra, amely egészen messze északra nyúlik a Duna középső folyásáig, ahol Szerbia találkozna Csehországgal”. Az Osztrák Császárság ily módon a kifejezetten osztrák–német tartományokra szűkült volna, Magyarország pedig „a félzsídó Budapestből, ennek német környékéből és a Pusztaszláv részéből” tevődött volna össze, összesen mintegy 5–6 millió lakossal. Magyarország

státusa átmenetileg független lett volna, „idővel, a körülmények hatására” azonban Romániával és Görögországgal együtt vazallusi függésbe került volna a cári birodalomtól.³

A nyíltan vagy titokban szeparatista irányzatok mellett a XX. század elején is tovább éltek a régi ausztrósláv típusú föderatív elképzelések. Ezek egyikét egy ekkor még ismeretlen fiatal tanár, Eduard Beneš fejtette ki 1908-ban, Franciaországban publikált doktori disszertációjában. Palacký 1848–1849-es tervezeteinek a szellemében Beneš – a nemzetiségi és a történeti elvet kombinálva – 7–8 föderatív egységgel számolt. A cseh–morva területek eszerint Szlovákiával együtt alkottak volna egy tagállamot, s a délszlávok is egy, esetleg két politikai egység keretei közé kerültek volna. Rajtuk kívül a németek, a magyarok, a lengyelek, a románok és az olaszok képeztek volna még egy-egy területi-politikai egységet.⁴

Kiterjedt önkormányzati jogaik és bécsi befolyásuk következtében a lengyel elitcsoportok és a birodalmi vezetés kapcsolatai az egész dualista időszakban szívélyesen és harmonikusan alakultak. A nemzeti egység és függetlenség mindazonáltal a galíciai lengyelek körében is stratégiai cél maradt.

Az ukránok a birodalom legelmaradottabb népei, s talán éppen ezért a Habsburgok leglojálisabb alattvalói közé tartoztak. A klérus vezette régi, konzervatív politikai tömörülésekkel szemben az 1880-as és 1890-es években mindazonáltal körükben is teret nyertek azok az irányzatok, amelyek a status quo fenntartása helyett a galíciai és az oroszországi ukránok egyesítését tűzték ki célul, továbbá olyan oroszbarát áramlatok is, amelyek a cártól várták a segítséget. Az oroszbarát irányzat erősödésével függött össze az ortodox egyház növekvő aktivitása is a görög katolikus ukránok között. Az ortodox papok hittérítő tevékenysége gyakran pánszláv, pán-orosz agitációval párosult. Ez ellen irányultak azok a hazaárulási perek, amelyeket a magyar és az osztrák hatóságok 1914 elején Máramaroszigeten és Lembergben rendeztek, továbbá az osztrák kormány 1914. július 8-án kibocsátott azon törvénye („galíciai kiegyezés”), amely 26%-os reprezentációt biztosított az ukránoknak a tartományi gyűlésben, s más tartományi szervezetekben is bevezette a nemzetiségi elvet.

A birodalom leglojálisabb délszlávjai az állami hagyomány nélküli szlovének voltak. Bár közvetlenül a háború előtt körükben is felütötte fejét a Habsburg-ellenesség, túlnyomó többségük olyan trialista megoldásban reménykedett, amelynek keretében a birodalom délszlávjai a németek és a magyarok mellé emelkedhettek volna.

A horvát–osztrák és a horvát–magyar viszony Horvátország különleges helyzete ellenére is folyamatosan feszült volt. Az 1868-as rendezést elfogadó és azt

³ *Ján Galandauer*: Vznik Ceskoslovenské republiky, 1918: programy, projekty, perspektivy. Praha, 1988. 243–250. (A cseh nyelven közzétett dokumentumot Limpár Péter fordította le számomra, amiért itt is köszönetet mondok.)

⁴ *Edvard Beneš*: Le problème autrichien et la question tchèque. Paris, 1908. 299–301.

tiszteletben tartó „magyarón” pártok mellett a századforduló idejére kialakultak, és befolyásra tettek szert olyan mozgalmak, amelyek a magyar–horvát államjogi kötelékek felbontását és azt akarták elérni, hogy Dalmáciával és Fiumével egyesülve a Horvát–Szlavón Királyság kapjon Magyarországgal egyenlő státust. A mérsékelt ellenzéki Jogpárt 1894-es programja kimondta, hogy a párt „minden törvényes eszközzel arra fog törekedni, hogy a horvát nép, amely Horvátországban, Szlavóniában, Dalmáciában, Fiumében és kerületében, a Muraközben, Boszniában és Hercegovinában, Isztriában lakik, egy önálló államtestben egyesüljön a Habsburg-monarchia keretén belül, és minden erővel segíteni fogja a szlovén testvérnépet abban a törekvésében, hogy a szlovén területet is ehhez az államtesthez kapcsolják”.⁵ A Jogpárt mellett ezt az álláspontot képviselte az 1904-ben alakított Horvát Parasztpárt vezetője, Stjepan Radic is. 1902-es röpiratában a birodalom olyan öt egységből álló föderációvá alakítását javasolta, amelynek tagállamai közül három szláv (Csehország, Galícia és Horvátország Szlovéniával együtt), egy német, egy pedig – Magyarország – továbbra is soknemzetiségű lett volna.

A horvát politikai elképzeléseken belüli harmadik nagy irányzatnak az illír gondolat újrafogalmazása tekinthető. A bolgárok kivételével ez valamennyi délszláv nép egyesítését célul tűzte ki – az Osztrák–Magyar Monarchia keretein kívül. Ennek legismertebb képviselőivé Ante Trumbic spalatói polgármester és Frano Supilo zárai, illetve fiumei újságíró váltak. A szeparatista irányzatok különösen megerősödtek 1908 után, amikor Bosznia-Hercegovina anektálásával a délszláv területek birodalmon belüli jelentősége megnőtt.

A Monarchia népei körében továbbélő és erősödő föderatív törekvések a századfordulótól a birodalmi vezetést és osztrák állam német pártjait is fokozottan foglalkoztatták. Egyre nyilvánvalóbbá kezdett válni, hogy a dualista konstrukció nem alkalmas egy sokvallású és soknemzetiségű állam hatékony működtetésére. A legfelsőbb vezetésből mindenekelőtt a trónörökös, Ferenc Ferdinánd tervezte a birodalom mélyreható strukturális reformját. Műhelyének, az ún. Belvederekörnek a tagjai őszintén törekedtek a Monarchia nemzeti elvű föderalizálására. Maga a trónörökös azonban inkább centralizálni akart, azaz a birodalmat olyan egységes egészzé formálni, amelyen belül a különböző nemzetiségi területek közvetlenül tartoztak volna az uralkodó fennhatósága alá. Ezért érthető, hogy trónra kerülésétől legfőképpen a magyarok tartottak.

Az osztrák pártok közül elsősorban a szociáldemokraták és a keresztényszocialisták pártolták a föderalizálást. A szociáldemokraták 1899-es brünni programja első helyen követelte, hogy „Ausztriát át kell alakítani demokratikus, nemzetiségi szövetségi állammá”, s hogy „A történelmi koronatartományok

⁵ Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában. II. köt. 1892–1900. Szerk. Kemény G. Gábor. Budapest, 1956. 288.

helyére nemzeti határokon alapuló önkormányzatok lépjenek”.⁶ A keresztényszocialisták 1905-ös eggenburgi programja még határozottabban képviselte a birodalom szövetségi állammá alakítását svájci, illetve észak-amerikai mintára. Ez az államszövetség elképzelésük szerint a következő autonóm nemzetállamokból állt volna: 1. Német–Ausztria, 2. Német–Csehország, 3. Német–Morvaország és Szilézia, 4. Csehország, 5. Magyarország, 6. Erdély, 7. Horvátország, 8. Lengyel–Nyugat-Galícia, 9. Ukrán–Kelet-Galícia, 10. Szlovákföld, 11. Krajna (Szlovénia), 12. Vajdaság (Osztrák–Szerbia), 13. Székelyföld, 14. Trento, 15. Trieszt.

A status quo-párti és a föderalizálást tervező irányzatok mellett a századfordulóra az ausztriai németek körében is megjelent a szeparatizmus. Georg von Schönerer és hívei az 1880-as években felelevenítették a régi múltra visszatekinthető pángermanizmust. Az 1882-es linzi programban még csak a birodalom perszonálunióvá alakítása mellett szálltak síkra. 1897-től viszont már a Monarchia felosztását és a ciszlajtán területek Németországgal való egyesítését tekintették végcéljuknak.

Az Osztrák Császárságtól eltérően, amely a tartományi partikularizmusnak hagyományosan teret biztosított, a Magyar Királyság a XVI. századig egységes állam volt, s ehhez, miután 1867-ben helyre állt, a magyar elit továbbra is megingathatatlanul ragaszkodott. Ebből következett, hogy miközben az 1868-as nemzetiségi törvény fajra, nyelvre és vallásra való tekintet nélkül az ország minden állampolgárát egyenlő jogokkal ruházta fel, sőt egyházi és iskolai téren a kulturális autonómia számos elemét is biztosította a nemzetiségek számára, aközben politikai nemzetként, azaz egyenjogú államalkotó partnerként nem ismerte el őket. A nemzetiségek által már 1848–49-ben is követelt területi autonómia biztosítását a magyar kormány következetesen elutasította, s nemcsak a törvényhozás és kormányzat, hanem idővel a közigazgatás csaknem kizárólagos nyelvéné is a magyart tette.

Az egy politikai nemzet fikciójához a kiegyezés utáni nemzedékek magyar vezetői megingathatatlanul ragaszkodtak. Az 1868-as rendezés nem magyar nyelvek és kultúrák iránti toleranciáját ugyanakkor egyre kevésbé érvényesítették. A nemzetiségi iskolahálózat az 1880-as évektől fokozatosan visszafejlődött, s a magyarok aránya 1880 és 1910 között a tulajdonképpeni Magyarországon – tehát Horvátországot nem számítva – 45%-ról 54%-ra emelkedett. A nyelvet és kultúrát váltók – mint Katus László kutatásaiból tudjuk – elsősorban zsidók, németek és – kisebb mértékben – szlovákok voltak. A vallásilag is elkülönülő románok és szerbek körében viszont csak sokkal kevésbé érvényesült ez a tendencia. A román és a szerb nemzeti mozgalom potenciálját az is növelte, hogy a két román fejedelemség egyesülésével 1859-ben létrejött a román nemzetállam,

⁶ *Alexander Sixtus von Reden: Az Osztrák–Magyar Monarchia. Történelmi dokumentumok a századfordulótól 1914-ig.* Budapest, 1989. 63.

s hogy időközben a szerb fejedelemség is teljesen függetlenné vált. E két állam közvetlenül érintkezett a magyarországi román és a szerb lakossággal, s ezáltal pusztá léte is a nemzetiségi öntudatot erősítette.

1895-ös közös kongresszusukon a magyarországi szerb, román és szlovák nemzetiségi vezetők immár teljes nyíltsággal hangoztatták, hogy „Magyarországnak nem lehet nemzeti állam jellege, mert Magyarországnak, mint államnak jellegét azon népek összessége adja meg, amelyek az államot alkotják. A magyar állam természete nem engedi meg, hogy egy nép, amely még a lakosság többségét sem képezi, azt követelje a maga számára, hogy egymagában államot alkotasson. Csakis Magyarország népei összességének van meg az a joga, hogy azonosítsa magát az állammal...” Ennek alapján azt kérték, hogy „Magyarország nem magyar népeinek, nyelvök határainak megfelelőleg, adassék teljes szabadság, mégpedig olyaténképpen, hogy az illető autonóm területeknek (megyéknek, városoknak, községeknek) a közigazgatási és igazságszolgáltatási hatóságoknál használt nemzeti nyelv által adassék meg az illető terület nemzetiségi jellege”.⁷

A magyarországi nemzetiségi politikusok radikálisabbjai a területi autonómiánál is többet követeltek: a csehekhez és a horvátokhoz hasonlóan a birodalom, s benne Magyarország föderalizálását. A legismertebb ilyen tervet Aurel Popovici román nemzetiségi vezető dolgozta ki 1907-ben. A Ferenc Ferdinánd trónörökös köréhez tartozó politikus az osztrák keresztényszocialisták 1905-ös javaslatához nagyon hasonlóan 15 föderatív egységre osztotta a birodalmat. Területi elhelyezkedésétől függően egy-egy nemzetiség tehát több – a németek például három, az olaszok és a magyarok pedig két-két – egyenrangú politikai egységet is alkothattak volna. A szlovák politikusok közül az ugyancsak Ferenc Ferdinánd köréhez tartozó Milan Hodza dédelgetett hasonló elképzeléseket.

A privilegizált, tehát nemzetként elismert közösségek és a nemzetiségként kezelt népek közötti feszültségek kiéleződése mellett a XX. század elején a Magyar Királyság és az Osztrák Császárság ellentétei is kiújultak. E mögött a magyar vezető rétegek kiegyezéspárti és a dualista rendszer közös intézményeit bíráló csoportjainak érdekharca húzódott meg. Az 1875 óta megszakítás nélkül kormányzó Szabadelvű Párt, a 67-es álláspont megtestesítője támogatta a közös hadsereg fejlesztésével kapcsolatos bécsi terveket, elfogadta a birodalom két része közötti gazdasági munkamegosztást, s a hazai ipart saját forrásokból fejlesztette. Az ellentábor, amely elsősorban a Függetlenségi és 48-as Párt mögött sorakozott fel, bírálta a kormány merkantilnak bélyegzett gazdaságpolitikáját és az Ausztriával közös vámterületet. A közös hadsereg fejlesztését ugyan nem ellenezte, viszont támogatását különböző nemzeti jellegű követelések elfogadásától tette függővé. A függetlenségi politikusok jelentős része emellett a birodalom súlypontjának Magyarországra helyezését is kívánatosnak, és egyben lehetségesnek tartotta. Ez az érdekharc 1904-re a magyar parlamenti élet teljes meg-

⁷ Idézi *Kemény G. Gábor*: A magyar nemzetiségi kérdés története. I. rész. Budapest, 1946. 145.

bénulásához, s olyan dinasztia- és birodalomellenes hangulat kialakulásához vezetett, amelyre az 1849 utáni neoabszolutizmus időszaka óta nem volt példa.

A világhírű bécsi művész, Oskar Kokoschka az 1960-as évek végén hangsúlyra vett visszaemlékezésében a háború előtti évek hangulatára így emlékezett: „Az általunk addig megismert egyetlen világ veszedelmesen dűledezett. (...) A korona összes államában leküzdhetetlen bajok támadtak, amelyeket csak a Monarchia föloszlatásával lehetett végleg megoldani. Az egyes nemzetek szellemi elitje ablakokat kezdett bezúzni, a nemzetközi beállítottágú munkásság barikádokat emelt az utcák kövezetéből. Hazafias politikusok azt követelték, hogy hazájuk kizárólagos joggal aknázhassa ki természeti kincseit. (...) Nagyhangú politikusok érveltek az eszmék mellett, a Német Egység hívei a Birodalomhoz való csatlakozást, az Irredenta hívei Olaszország egyesülését vagy Nagyszerbiát hirdették. Egy pánszláv csoport a cári birodalomhoz való csatlakozásban reménykedett. Mindenki a saját jövőbeli államában hitt”.⁸

2. Az I. világháborús hadicélok

Az I. világháborút területekért és egyes területek fölötti befolyásért vívták. A háború folyamán mindegyik hadviselő fél körvonalazta céljait. Szerbia, amelynek a Monarchiával kialakult konfliktusa a háborút végeredményben kirobbantotta, pontosan tudta, hogy a harc tétje számára nem kevesebb, minthogy valamilyen formában hatalmas szomszédjának a gyámsága alá kerül, vagy a birodalom délszláv területeinek megszerzésével megvalósítja legfőbb nemzeti célját. Ennek megfelelően a szerb kormány már 1914. szeptember 4-én informálta szövetségeseit arról, hogy győzelem esetén „Szerbiából egy olyan erős délszláv államot kíván létrehozni, amelynek lakosságát valamennyi szerb, valamennyi horvát és szlovén fogja alkotni”.⁹ Szazonov orosz külügyminiszternek küldött szeptember 21-i és 28-i távirataiban Pašić miniszterelnök így konkretizálta ezt a programot: „Ha (...) Ausztria–Magyarország végérvényesen le lesz győzve, akkor a következő földeket és határokat igényeljük: a Bánátot olyan határral, hogy azon belül a szerb elem a lakosság többségét adja, s stratégiai legyen keleten Románia felé. (...) A Maros Tiszába torkollásától a határ nyugat felé a Dunáig halad úgy, hogy Szabadka és Baja a miénk lesz. Azután egyenes vonalban halad nyugat felé, s Barcs fölött a Rinya folyócska torkolatánál éri el a Drávát, majd a Dráva mentén halad a Mura torkolatáig, majd a Mura mentén Leibnitzig s tovább a vízváltáson átkarolva Krajnát, és azután le Isztria felé”.¹⁰

⁸ *Oskar Kokoschka: Életem.* Budapest, 1974. 30–32.

⁹ *Ivo Banac: The National Question in Yugoslavia. Origins, History, Politics.* Ithaka–London, 1993. 116.

¹⁰ *Galántai József: Az első világháború.* Budapest, 1980. 348–389.

A Monarchia szomszédos államai közül messzemenő területi követelésekkel lépett fel Olaszország és Románia is. Észak-Afrika, valamint a kis-ázsiai partvidék és szigetvilág mellett az olasz külpolitika a Monarchia részben olaszok lakta déli tartományaira is feltétlen jogot formált. Pontosán ez fejeződött ki abban, hogy az 1915. április 26-án Londonban megkötött titkos egyezményben, amelyben volt szövetségeseivel szembe fordulva ígéretet tett az antant oldalán történő hadba lépésre, Olaszország elsősorban éppen az Adria térségére vonatkozó igényeire kapott garanciát új partnereitől. Ezek a területek a következők voltak: Dél-Tirol és Valona (Albánia), Isztria és a Kvarner öböl szigetei, Trieszt és környéke, valamint Észak-Dalmácia a Planka-fokig, azaz Spalatóig. A kisebb részben nyelvi-etnikai, nagyobb részben azonban stratégiai érvekkel alátámasztott területi igények közül a szövetségesek egyedül Dél-Dalmácia átadását vetették el, mert a tengerpartnak ezt a részét Szerbiának szánták. Ezért itt Rómának néhány part menti szigettel kellett megelégedni.

Hosszas tárgyalások után, 1916 augusztusában végül Románia is az antant oldalára állt. Hadba lépése fejében ígéretet kapott egész Erdélyre, Máramarosra, a Partiumra, a Tiszántúl keleti szegélyére nagyjából a Debrecen–Szeged vonalig, a Bánságra, valamint Bukovinára a Prut folyóig. Eltekintve Besszarábiától, amelynek az átengedéséről Oroszország természetesen hallani sem akart, ez a román területi célok maximumát jelentette, amely nemcsak a magyar, hanem az orosz (Bukovina) és a szerb (Bánság) érdekeket is sértette. Az antant győzelmében bízva és a fenti területek megszerzésében reménykedve 1916. augusztus 27-én a román hadsereg betört Erdélybe.

A Monarchia határai mentén elhelyezkedő irredenta nemzeti államok mellett természetesen a birodalom anyaállammal nem rendelkező nemzetiségei is körvonalazták a háború utáni időszakra vonatkozó jövőképüket. A lengyelek célja – függetlenül attól, hogy melyik birodalom alattvalóiként harcoltak – nemzetük újraegyesítése és függetlenségük kivívása volt. A monarchiai, s így a központi hatalmak oldalára állt lengyel vezetők ezt osztrák–magyar, illetve német bábáskodással, az oroszországi, s így az orosz hadseregben küzdők pedig a cár jóindulatát elnyerve vélték elérhetőnek.

1917. május 29-i nyilatkozatukban, melyre a Reichsrat összehívása adott alkalmat, a cseh vezetők „(...) a Habsburg Monarchia szabad és egyenlő nemzeti államokból álló föderációvá alakulásának szükségességét” hangoztatták. Az egyik ilyen egység „(...) a csehszlovák nemzet valamennyi ágának egyesítéséből” jött volna létre, ideértve természetesen a szlovákokat is, akik a nyilatkozat szerint „szoros történelmi egységet alkottak” a csehekkel.¹¹ Más cseh politikusok azonban lényegében már a háború kezdete óta szeparatista álláspontot képviseltek. A fiatal csehek vezetője, Karel Kramar és a nemzeti szocialista Václav

¹¹ Z. A. B. Zeman: *The Break-up of the Habsburg Empire. A Study of National and Social Revolution.* London, 1961. 126.

Klofác mellett, akik továbbra is egy Pétervárról irányított nagy szláv konföderáció keretében képzelték el a csehszlovák állam létrehozását, e csoporthoz tartozott Eduard Beneš és Tomáš G. Masaryk, a prágai egyetem professzora, s egy kisebb párt képviselőjeként a birodalmi tanács tagja, akik inkább a nyugati antanthatalmak felé orientálódtak.

1914. október 24–25-én Masaryk Rotterdamban találkozott Robert Seton-Watson brit újságíróval és politikussal, akit úgy tájékoztatott, hogy az arisztokrácia és a „klérus” kivételével az egész cseh nemzet a függetlenségben reménykedik. A „dolgok menete” – mondta – az lenne, hogy „először helyre kell állítani a történelmi Csehországot, Morvaországot és Sziléziát, majd ehhez hozzácsatolni Magyarországot szlovák területeit”. Az új állam élére – folytatta – „okosabb lenne nem az orosz nagyherceget” állítani, hanem „inkább egy nyugati herceget, lehetőleg dán vagy egy belgát”.¹² Egy későbbi, 1915-ös memorandumában a „cseh és a szerb–horvát államok netovábbjaként” Masaryk felvetette a két új állam közötti földrajzi összeköttetés gondolatát, azaz a Pozsony és Zágráb közötti „szláv korridor” tervét is.

A nemzetállamiság eszméjét, s ebből következően nem a Monarchia föderalizálásának, hanem felbomlásának a programját népszerűsítette Beneš is, aki 1916-ban Párizsban jelentette meg a *Détruisez l’Autriche-Hongrie*, azaz Pusztítsátok el Ausztria–Magyarországot című propagandamunkáját. A kötet címe pontosan kifejezte annak tartalmát. Masaryk téziseit Beneš annyiban fejlesztette tovább, hogy Erdély Romániához történő „visszacsatolását” is az elrendő célok közé sorolta. A független Magyarország – hangsúlyozta – „csak és kizárólag a magyarok által lakott területeket tarthatja meg”.¹³

A bécsi birodalmi gyűlés délszláv képviselői a csehekhez hasonlóan nem a teljes függetlenség, hanem a föderalizálás, s a föderáción belül a délszláv egység megteremtésének a programját képviselték. 1917. május 30-i deklarációjukban ennek megfelelően „a Monarchia összes tartományában élő szlovének, horvátok és szerbek egyesítését” tűzték ki célul, s az általuk lakott területek autonómiáját a Monarchián belül. A délszláv, elsősorban dalmáciai horvát emigráció (Frano Supilo, Ante Trumbić stb.) viszont a Monarchiából való kiszakadás és a Szerbiával való egyesülés platformján állt. „Anglia és a délszlávok kölcsönös érdeke” – hangsúlyozták utóbbiak – ezért nem a Habsburgok birodalmának a modernizálása, demokratizálása és föderalizálása, hanem a „szlávok” és „ezen belül pedig elsősorban a délszlávok felszabadítása és egyesítése”, amelytől egyedül remélhető, hogy „végre bezárja Kelet kapuját a német imperializmus világhódító tervei előtt”.¹⁴

¹² Public Record Office, London. Foreign Office 371/1900. 67456.

¹³ *Eduard Beneš: Zúzzátok szét Ausztria–Magyarországot.* Szerk. Gulyás László. Szeged, 1992. 45.

¹⁴ Public Record Office, London. Foreign Office 371/2244. 4404.

A monarchiai ukránokon belüli orientációs bizonytalanság a háború folyamán tovább mérséklődött. Az oroszbarátok befolyása, akik szerint a kárpátaljai és galíciai ruszinok az ukrainai ukránokkal együtt nyelvileg, kulturálisan és történetileg egyaránt a nagy orosz nemzet részét képezik, lényegesen csökkent. Az oroszok és az ukránok közötti különbségeket hangsúlyozó nemzeti irányzat támogatottsága viszont jelentősen nőtt. Így nem meglepő, hogy 1917 májusában az ukrán képviselők is amellet voksoltak, hogy a Monarchia ukránok lakta részeiből és az Orosz Birodalom ukrán többségű nyugati tartományáiból egy olyan föderatív egységet kell létrehozni a Habsburgok birodalmán belül, mint amilyent a csehek és a délszlávok követelnek maguknak.

Eltérően a lengyel, a cseh és a délszláv mozgalmaktól a magyarországi szlovákok és a román szervezetek a háború utolsó szakaszáig alig mutattak aktivitást. Amennyiben mégis hallattak magukról, akkor általában hűségnyilatkozatokat tettek a Monarchia, illetve Magyarország mellett. Más, hacsak nem akarták a hazaárulás vádját a fejükre vonni, persze nem is igen tehettek. Szórványos dokumentumok alapján mindazonáltal valószínűsíthető, hogy a status quo iránti ellenszenvük és a nagyobb önállóság iránti vágyuk nem csökkent, hanem nőtt a háború alatt.

Az erdélyi román értelmiségre nagy hatást gyakorolt a román hadsereg 1916-os betörése. Amiről addig sokan csak álmodtak, az most hirtelen kézzelfogható valóságnak látszott. A rövidesen visszavonulásra kényszerített román hadsereggel több ezer román értelmiségi is távozott Erdélyből. Közülük sokan beálltak a „menekültek” fegyveres szervezetébe, az Erdélyi Légióba. Mások Octavian Gogával együttműködve Kijevben megindították a Romania Mare vagyis Nagy-Románia című irredenta lapot.

A Habsburg Birodalommal szembeni területi követeléseket, illetve a birodalom dezintegrálását az ellenséges nagyhatalmak közül mindenekelőtt Oroszország támogatta. Az orosz hadicélok a régi múltra visszatekintő és pánszláv indítatású orosz expanziós terveket újították fel. Ezek minimuma délen a szorosok és Konstantinápoly, ettől északra pedig a birodalom nyugati határai mellett fekvő „kisoroszok”, azaz ukránok és ruszinok lakta területek (Bukovina, Kárpátalja, Kelet-Galícia), továbbá a kelet-porosz tengerpart megszerzése volt. Az orosz–ukrán–litván nyelvterülettől nyugatra az orosz külpolitika névlegesen szövetséges, valójában azonban vazallus államok övezetének a létrehozását tervezte. Ennek déli pillére egy Belgrádból irányított nagy délszláv állam lett volna, a szerb vezetők elképzeléseivel összhangban. Az orosz befolyási övezet északi pilléréként az etnikai határai között létrehozandó, tehát valamikori litván–belorusz és ukrán területeitől megfosztott, viszont Nyugat-Galíciával, Sziléziával, Poznan vidékével és Pomerániával újraegyesített, és ily módon nyugatra tolt Lengyelország szerepelt Szentpétervár hadicéljai között.

Az Osztrák–Magyar Monarchia maradék, Lengyelország, Nagy-Románia és Nagy-Szerbia közé ékelődött területeinek a jövőjét illetően a cári diplomácia

kezdetben bizonytalankodott. A különböző megközelítések és belső viták eredője 1916-ra végül a teljes felosztás, illetve „új nemzeti államok” szervezésének az elfogadása lett. Ausztria, Magyarország és Csehország közül Oroszország első sorban az utóbbit kívánta szoros kötelekkel magához láncolni.

A nyugati antanthatalmak hadicéljai között eleinte nem szerepelt új és független nemzetállamok kialakítása Kelet-Közép-Európában. Északon a szövetséges Oroszország állt útjában minden ilyen típusú átrendeződésnek, az Osztrák–Magyar Monarchiát pedig fokozódó belső gyengesége és szövetséges kapcsolatai ellenére sokan még mindig az európai államrendszer kiegyensúlyozó tényezőjének tartották, s ezért célszerűnek vélték fenntartását. A dunai birodalom nemzetállamokká alakításának programját kezdetben csak a dualista rendszer régi értelmiségi bírálói, Londonban Seton-Watson és Wickham Steed, Párizsban pedig Louis Leger és Ernest Denis képviselték. Az ő befolyásuk azonban korlátozott volt. Ezzel magyarázható, hogy a háború első két évében Nagy-Britannia és Franciaország nem támogatták sem a lengyel, sem a cseh szeparatizmust, és a nemzeti elvnek csak ott és csak annyiban tettek engedményt, ahol és amennyiben az a háborús erőviszonyok megváltoztatása szempontjából kézzelfogható előnyöket kínált. Ilyen volt a délszlávok, illetve a szerbek esete, akik konkrét és jelentős területek megszerzésének reménye nélkül aligha harcoltak volna olyan elszántan, mint ahogyan ezt az erre vonatkozó ígéretek birtokában tették; valamint Romániáé, amely a bukaresti szerződésben rögzített területi ígéretek nélkül nem, vagy esetleg az ellenkező oldalon kapcsolódott volna be a háborúba. A nemzetállami elv figyelmen kívül hagyása tűnik ki abból is, hogy Olaszország esetében a szövetségesek szinte csak olyan területi követelések mellett kötelezték el magukat, amelyeket etnikai érvekkel nem, illetve csak igen kis mértékben lehetett alátámasztani.

Ez a nemzetállami törekvésekkel szembeni közömbösség 1916-tól fokozatosan mérséklődött, majd 1918-ban átadta helyét a nemzeti önrendelkezés elve melletti harcossá válásnak. Mi volt e változás oka? Az első fontos ösztönzést az 1915-től szellőztetett német Mitteleuropa-tervek keltette félelem, nevezetesen a Rajnától a Dnyeperig és a Fekete-tengerig terjedő német–osztrák–magyar ellenőrzés alatt álló „nagyter” körvonalazódása adta, amit az emigráns délszláv, cseh és lengyel politikusok, valamint brit és francia támogatóik a kontinentális német hegemonia kialakulásának bizonyítékaként kezeltek. Pontosan ez a félelem tükröződött a brit külügyminisztérium 1916 augusztusában elkészült tervezetében, amely hivatalos részről először körvonalazott átfogó koncepciót Kelet-Közép-Európa nemzeti államokká alakításáról. Ez a tervezet Nagy-Britannia „legnyilvánvalóbb érdekének” Európa keleti felében a „germán hatalmak” és Oroszország befolyásának az ellensúlyozását, valamint területi terjeszkedésük korlátozását tartotta. „Ebből a célból – szögezték le a brit külpolitikusok –, valamint az általános tartós rendezés érdekében szem előtt kell tartanunk a

nemzeti elvet és az ésszerű gazdasági szempontokat...¹⁵ A memorandum szerzői nem zárták ki, hogy a szövetségesek esetleg „megmentik” az Osztrák–Magyar Monarchiát, ahogy tették azt 1849-ben is. Valószínűbbnek és kívánatosabbnak azonban azt a „forgatókönyvet” tartották, amely szerint a háború után a birodalom „a nemzetiségeknek szabad teret adó elképzeléseknek megfelelően” elemeire bomlik. Hangsúlyozni kell azonban, hogy ezzel párhuzamosan a Monarchia belső korszerűsítéssel, demokratizálással és föderalizálással összekapcsolt konzerválásának koncepciója is tovább élt. Maga Lloyd George miniszterelnök például 1917. február 10-én úgy nyilatkozott, hogy „bár szövetségeseink, azaz a románok, a szlávok, a szerbek és az olaszok oldalán kell állnunk, politikánk nem a teljes felosztás politikája”.¹⁶ Egy év múlva, 1918. január 4-én pedig a kabinet olyan döntést hozott javaslatára, hogy „szövetségeseink jogos igényei teljesítésének függvényében úgy érezzük, hogy Ausztria–Magyarországnak olyan helyzetben kell lennie, amelyből hatékony befolyást tud gyakorolni Délkelet-Európára”.¹⁷

A francia és az amerikai külpolitikát 1917 végéig, illetve, 1918 tavaszáig ugyanez a bizonytalankodás jellemezte. Bár Franciaországban Denis, Leger és társaik mellett befolyásos radikális és szabadkőműves körök is támogatták a Habsburgok birodalmának teljes felbomlasztását, a kormányzaton belül jelentős súllyal rendelkeztek a monarchikus ellenőrök is. A francia békejavaslatok kidolgozásának céljával felállított bizottság (Comité national d'études sociales et politiques) hosszú és heves vita után 1916-ban még úgy foglalt állást, hogy Franciaországnak nem az Osztrák–Magyar Monarchia megszüntetése, hanem föderalizálása az érdeke. 1917 végére azonban megváltozott a francia álláspont. Ezt két esemény indította el: a második orosz forradalom, amellyel Franciaország elvesztette legfontosabb kontinentális szövetségését, s a november 17-i kormányváltás, amelynek eredményeként a miniszterelnöki székbe Georges Clemenceau került, a külügyminiszter pedig Stephen Pichon lett. Az addigi vezetéssel szemben, amely bizonytalankodott, illetve habozott, mindkettlen a Monarchia felosztásának elkötelezett hívei voltak; az oroszországi fordulat csak megerősítette őket meggyőződésükben. A régi koncepció kormánypolitikává válása a Külügyminisztérium politikai osztályát irányító Pierre de Margerie 1917. november 26-i memorandumában jelent meg először. A diplomata ebben megállapította, hogy a „germanizmus” elleni védelem legfontosabb oszlopa Keleten a jövőben Lengyelország lesz, a másik fontos pillér pedig egy „magnóvált

¹⁵ Public Record Office, London. Foreign Office. Cabinet 29/1.

¹⁶ *Wilfried Fests: Peace or Partititon. The Habsburg Monarchy and British Policy 1914–1918.* New York, 1978. 60.

¹⁷ Public Record Office, London. Cabinet 23/5. 14–15.

Románia”. „A germán expanzió elleni védőövet – folytatódik a dokumentum – megfelelően egészítheti ki új államok létrehozása Keleten.”¹⁸

Az Egyesült Államokban sokáig még határozottabban támogatták a Monarchia korszerűsítéssel egybekötött fennmaradását. Az 1917 szeptemberében felállított béke-előkészítő bizottság (Inquiry) szakértőinek a javaslatát elfogadva 1918. január 18-i békeprogramjában Wilson elnök ismeretes módon csak a monarchiai nemzetiségeknek adandó széles körű autonómia, de nem függetlenségük mellett kötelezte el magát. Az Inquiry közép-európai referense, Charles Seymour pedig még áprilisban is a Habsburg Birodalom föderalizálásáról dolgozott ki tervet. A külügyminiszter, Robert Lansing azonban másként gondolkodott. „Úgy vélem – kommentálta Wilson januári pontjait naplójában –, hogy az elnöknek fel kell adnia ezt az elgondolást, és a birodalom területén új államok felállítását kell támogatni, illetve Ausztria és Magyarország szétválasztását. Meggyőződésem, hogy ez az egyetlen biztos módja annak, hogy a németek európai hatalmának véget vessünk. Úgy vélem, fontolóra kell vennünk egy lengyel, egy cseh és talán egy rutén állam felállítását. Ezután következne Horvátország, Szlovénia, Dalmácia, Bosznia-Hercegovina, Montenegró és Szerbia egy államban történő egyesítése. Szintén meg kellene fontolni az erdélyi románok Romániához csatolását és az olasz tartományokét Olaszországhoz. Végül, hogy a feldarabolás teljes legyen, az Osztrák Birodalmat és a Magyar Királyságot is szét kellene választani. Ezek a független államok a német ambíciók áthidalhatatlan akadályai lennének.”¹⁹

A State Department és az elnök, illetve a mögötte álló tanácsadó testület közötti koncepcionális ellentét 1918 tavaszán és koranyarán több kisebb-nagyobb vitára adott alkalmat. E viták eredménye a Külügyminisztérium álláspontjának, azaz a Monarchia nemzetállamokká bontásának az elfogadása lett. 1918. június 26-án Wilson elnök így tájékoztatta felfogásának megváltozásáról Robert Lansing külügyminisztert: „Egyetértek Önnel abban, hogy nem tarthatjuk tovább tiszteletben a mesterséges Osztrák Birodalom integritását. Kétlem, hogy Magyarország bármivel is szervesebb egységet alkotó része volna, mint Csehország.” „Attól a pillanattól kezdve, hogy az elnök elfogadta és kihirdette ezt a politikát, Ausztria–Magyarország, mint jövőbeli nagyhatalom, halálra ítéltetett” – nyugtázta a vita eldőlését Lansing.²⁰

A brit külpolitika ugyancsak 1918 tavaszán-nyarán mondta ki a döntő szót. A Monarchia-ellenesség felülkerekedésének első nyilvános jele az 1918. április 9–11-i római „Elnyomott Népek Kongresszusa” megrendezésének támogatása volt.

¹⁸ *Kalervo Hovi*: *Cordon sanitaire ou barrière de l'Est?*. Turku, 1975. 71–75.

¹⁹ *Taraszovics Sándor*: *Amerikai béke-előkészületek az I. világháború alatt és tervek egy új Magyarországról*. In: *Magyarország és a nagyhatalmak a 20. században*. Szerk. Romsics Ignác. Budapest, 1995. 65–70.

²⁰ Uo. 72.

A résztvevők többsége – köztük Mussolinivel – olasz volt; a 20 fős délszláv delegációt Trumbić vezette; a 7 tagú cseh küldöttség élén Beneš állt. A lengyeleket 8, a románokat 5 fő képviselte. A delegátusok kimondták, hogy a Monarchia „elnyomott nemzetei” nem akarnak továbbra is a birodalom keretei között élni, hanem független állami létet követelnek maguknak.

A nyugati antanthatalmak Monarchiával szembeni álláspontjának egyértelművé válását több tényező idézte elő. Ezek közül az egyik legfontosabb – mint már utaltunk rá – a második orosz forradalom, illetve a breszt-litovszki békekötés volt 1918 márciusában. A nyugati szövetségesek ezzel a békével egyrészt elveszítették legfontosabb keleti partnerüket, másrészt a valóságban is körvonalazódtak a Dnyeperig terjedő informális német birodalom kontúrjai. Kedvezőtlenül hatott a IV. Károlyral folytatott különbéke-tárgyalások botrányos zátonyra futása is 1918 áprilisában. Károlyt ez megalázó és Berlinnel szemben az addigaknál is kiszolgáltatottabb helyzetbe hozta.

A harmadik olyan új fejlemény, amely a nyugati szövetségeseket a dunai térség nemzetállamokká alakításának az elfogadására ösztönözte, a Monarchia és Németország közötti szoros gazdasági, politikai és katonai együttműködést rögzítő és előíró spai egyezmény aláírása volt 1918. május 15-én. Ezen utóbbi két eseményt Londonban, Párizsban és Washingtonban egyaránt úgy értelmezték, hogy a Monarchia immár végérvényesen Németország járszalagjára került, és semmiképpen sem lesz képes betölteni a jövőben azt a kiegyensúlyozó szerepet, amelyre sokan még 1916–1917-ben is alkalmasnak vélték. 1918 tavaszától az antanthatalmak politikusai ezért többé már nem arról vitatkoztak, hogy megmarad-e a Monarchia vagy sem, hanem arról, hogy hol húzódjanak a birodalom helyén létrejövő új államok határai.

Az 1918 tavaszától egyre nyilvánvalóbban Habsburg-ellenes nagyhatalmi politika, majd a katonai vereség kirajzolódó árnyai a birodalmon belüli – korábban jobbára föderációpárti – nemzetiségi vezetőket, köztük az addig jórészt passzív magyarországiakat is radikalizálták. Az 1918. május 1-i lipótszentmiklósi gyűlésen Vavro Srobar szlovák vezető, Masaryk volt tanítványa a nemzeti örendelkezési jog feltétlen megadását követelte „a csehszlovák törzs magyarországi ágának”. A korábban Ferenc Ferdinánd köréhez tartozó, majd később ugyancsak Masaryk követéjévé lett Milan Hodza pedig szeptemberben kibocsátott röpiratában így fogalmazott: „Mi szlovákok tehát kiválunk a magyar államból. Ez olyan biztos, mint a Szentírás. Elhatározásunkkal szemben nincsen apelláta.”²¹ A Szlovák Nemzeti Párt egyik képviselője, Ferdiš Juriga a magyar parlamentben október közepén hasonló bejelentést tett. Kijelentette, hogy a szlovák néptörzs a maga letelepedési területén saját állami közösséget kíván alkotni, s a továbbiakban sem a magyar parlament, sem a magyar kormány jogát nem ismeri el arra, hogy

²¹ Idézi Szarka László: Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzetiségi politika 1867–1918. Pozsony, 1995. 204.

a szlovák nemzet képviselőjeként lépjen fel. Az ún. magyarón szlovák értelmiségiektől (Dvortsák Győző, Bulissa Károly stb.) eltekintve ezt a különválást szinte mindegyik szlovák politikus a csehekkel való egyesüléssel kapcsolta össze. Önálló szlovák állam létrehozása helyett valamennyien a csehszlovák államon belüli széleskörű autonómiában bíztak, amire az amerikai szlovákok vezetőivel kötött 1918. május 31-i pittsburghi egyezményben Masaryk kötelezettséget is vállalt.

Az erdélyi bázisú Román Nemzeti Párt komolyabb politikai tevékenysége ugyancsak 1918 elején kezdődött. A párt vezetői ekkor titkos értekezletre gyűltek össze, amelyen kidolgozták széleskörű önkormányzatiságot követelő platformjukat. A román elit egyik része a későbbiekben is föderalista álláspontot képviselt. Mint egyikük október elején írta: a „mai feudális és antidemokrata ország helyébe az észak-amerikai Egyesült Államok mintájára létesített föderatív demokrata államszervezetet” követelünk. Az erdélyi román vezetők többsége azonban – mint Raffay Ernő megállapítja – „ekkor már Erdély Romániához csatolását kívánta elérni”.²² Ez a cél állt a háttérben azon nyilatkozatuknak is, amelyet Alexandru Vaida-Voievod, a Román Nemzeti Párt négy képviselőjének egyike olvasott fel a magyar parlamentben október 12-én. A kiáltvány – a 19-i szlovák nyilatkozathoz hasonlóan – önrendelkezési jogot követelt a magyarországi és erdélyi román nemzet számára, és erre hivatkozva kezdeményezte egy román nemzetgyűlés összehívását Erdély sorsának az eldöntésére.

A nemzeti mozgalmak élvonalában 1918 tavaszán és nyarán a délszlávok haladtak. Az általuk lakott területeken jöttek létre az első nemzeti tanácsok: Spalatóban július 2-án, Fiume egyik elővárosában július 14-én és Ljubljánban augusztus 16-án. Ezek bevallott célja már nem a föderalizmus, hanem egy független állam létrehozása volt – valamennyi délszláv nép részvételével. A különböző nemzeti tanácsokat és helyi pártokat összefogó tartományok közötti szervezet, a Szerbek, Horvátok és Szlovének Nemzeti Tanácsa 1918. október 5-én alakult meg Zágrábban. A galíciai lengyelek nemzeti tanácsa néhány nappal később, október 11-én ült össze Krakkóban. Október 14-én Csehországban általános sztrájk kezdődött, amely néhány nap múlva hatalmas méretű tömegmozdulásokba torkollott. A Reichsrat lengyel, cseh és délszláv képviselőinek a többsége október közepén már csak vendégnek tekintette magát Bécsben.

A bomlás előjeleit érzékelő osztrák kormány és az uralkodó az előremenekülés politikájával próbálkozott. Október 4-én a közös külügyminiszter az Egyesült Államok elnökéhez intézett jegyzékében fegyverszünetre, illetve a bék tárgyalások megkezdésére tett javaslatot a januári wilsoni pontok alapján. Ehhez társult, hogy október 16-i nyilatkozatával Károly megtette azt, amit elődjétől immár több mint félévszázada hiába várt a birodalom népeinek többsége: szövetségi állammá nyilvánította a birodalom ausztriai felét. A kocka azonban ekkor már

²² Raffay Ernő: Erdély 1918–1919-ben. Budapest, 1987. 58–59.

el volt vetve. A föderalizmus, illetve a demokratikus hatalommegosztás más módszereinek az alkalmazása talán eredményes lehetett volna félévszázaddal vagy akár még néhány évtizeddel korábban is, ám 1918 őszén már hatástalannak bizonyult. A szlovén Anton Korošec, amikor Hussarek, osztrák miniszterelnök október elején közölte vele a monarchiai délszláv területek birodalmon belüli egyesítésének tervét, röviden csak ennyit válaszolt: „Túl későn jutott el ideig Hussarek báró. A háború előtt boldogok lettünk volna vele, de ma... Többé semmi sem tudja elválasztani egymástól a szlovéneket, a horvátokat és a határon túli szerbeket.”²³

A föderalizálási terv időszerűtlenségét húzta alá Wilson október 19-én megérkezett válasza is Burian külügyminiszter jegyzékére. Az amerikai elnök ebben leszögezte, hogy nincs többé abban a helyzetben, hogy a Monarchia népeinek „puszta autonómiáját ismerje el a béke alapjának, hanem kénytelen ragaszkodni ahhoz, hogy ők és nem ő bíraskodjanak afelett, vajon az osztrák–magyar kormány minő akciója elégíti ki e népek aspirációit és felfogását jogaikról és a nemzetek családjának tagjait megillető rendeltetésükről”.²⁴ A diplomáciai szövegek értelmezésében némi jártassággal rendelkezők számára nem lehetett kérdéses, hogy ez mit jelent.

3. Az 1918–19-es forradalmak és a történelmi Magyarország felbomlása

A háborús vereség következményeit és saját tehetetlenségét felmérve október 23-án a Wekerle-kormány lemondott. Másnap a Piave mellett sikeres olasz offenzíva kezdődött, amelynek következtében néhány közös ezred fellázadt. A katonák azonnali hazaszállításukat követelték. A radikális ellenzék pártjai ebben a helyzetben döntöttek úgy, hogy a nemzetiségi vezetők példáját követve maguk is létrehozzák a nemzet alternatív tanácskozó és irányító testületét: a Magyar Nemzeti Tanácsot. Ez 1918. október 23-ról 24-re virradó éjjel alakult meg. Alapító pártjai a Károlyi-féle Függetlenségi Párt, az Országos Polgári Radikális Párt és a Magyarországi Szociáldemokrata Párt voltak. Rajtuk kívül képviselték magukat egyes fővárosi értelmiségi csoportok, így például a sajtó és a feministák is. Az ellenkormányként viselkedő testület elnökévé Károlyi Mihályt választották, programjának megfogalmazására pedig, amelyet 26-án tettek közzé, Jászi Oszkárt kérték fel. Ez a 12 pontos kiáltvány követelte a háború azonnali befejezését, az ország függetlenségének megteremtését, mélyreható demokratikus reformok bevezetését, s a nemzetiségekkel való megbékélést az ország területi integritásának sérelme nélkül.

²³ *Jasna Adler*: L'union forcée. La Croatie et la création yougoslave (1918). Paris, 1997. 220.

²⁴ *Juhász Nagy Sándor*: A magyar októberi forradalom története. Budapest, 1945. 176–177.

A fővárosi elégedetlenkedők tömegei az Astoria Szállóban székelő Nemzeti Tanácsot éltették, és Károlyi Mihály miniszterelnöki kinevezését követelték. Október 31-én ez végre meg is történt. Károlyi Mihály nagyon gyorsan megalakította kormányát. A tárcák többségét párthívei kapták. A polgári radikálisokat és a szociáldemokratákat egyaránt két-két fő, Jászi Oszkár és Szende Pál, illetve Garami Ernő és Kunfi Zsigmond képviselte. A kormány, miután november 1-jén Károlyi felmentést kért és kapott az uralkodótól a neki tett esküje alól, „népkormánynak” tekintette magát, és a Nemzeti Tanácsra esküdött fel. A kormány programja lényegében megegyezett a Nemzeti Tanács október 26-i kiáltványával. Egy olyan független és demokratikus köztársaság létrehozását célozta tehát, amelynek közéletében a nem-magyarok is államalkotó tényezőként vehettek volna részt, kiterjedt öngazgatási jogok birtokában. E program megvalósításához azonban a kormány igen kedvezőtlen körülmények közepette látott hozzá. A győztes nagyhatalmak Magyarországot a kormány- és a kezdődő rendszerváltás ellenére vesztes államként kezelték, s a *vae victis* elvét alkalmazták vele szemben. Belülről ugyanakkor a háború alatt kiéleződött szociális és nemzetiségi ellentétek nehezítették a kibontakozást.

A kormányzat első jelentős lépése egy katonai konvenció megkötése volt a balkáni francia haderő parancsnokával, Franchet d'Esperey tábornokkal november 13-án. Erre azért került sor, mert a tábornok érvénytelennek tartotta a pádovai fegyverszünetet előírásait, s csapatai – november 5-én átkelve a Száván – magyar területek felé közeledtek. A 18 pontos szerződés előírta, hogy a magyar kormány köteles kiüríteni a Szamos felső folyásától keletre, valamint a Maros vonalától délre eső erdélyi és bánági területeket, továbbá a Szeged–Baja–Pécs–Varasd vonalától délre eső vidékeket, tehát a Bácskát és a Drávaközt is. Ezenkívül megszabta azt is, hogy a Magyarország csak egy 6 gyalog- és 2 lovashadosztályból álló hadsereget tarthat fenn, s hogy szükség esetén biztosítania kell az antanthaderő szabad átvonulását az ország területén. A Károlyi-kormány mindezt átmeneti megoldásként fogta fel, s bízott benne, hogy a végleges rendezést jelentő békeszerződés nemcsak az ország szuverenitását fogja szavatolni, hanem a határkérdésben is méltányosságra törekszik majd.

A szerződés aláírását követő napokban a szerb–francia, illetve a román haderő gyorsan birtokba vette a demarkációs vonaltól keletre és délre eső területeket, s ezzel egy időben az első cseh légiók is megjelentek Felső-Magyarország szlovákok lakta nyugati övezetében. A nemzetiségi lakosság képviselőivel való esetleges megegyezés esélyeit, amelyet a kormány alapvető feladatának tartott, ez a körülmény jelentősen rontotta. November 9-i nyilatkozatában a magyarországi és erdélyi románok Nemzeti Tanácsa azt követelte, hogy a történeti Erdély, a Részek, Máramaros és a Bánág 26 románok és románok által is lakott vármegyéje helyeztessék a Nagyszebenben megalakítandó román nemzeti kormány szuverenitása alá. A nemzetiségi ügyek magyar minisztere, Jászi Oszkár november 13–14-ei aradi tárgyalásai során ezzel szemben lehetőség szerint homogén

nyelvi kantonok kialakítását javasolta a románok által igényelt területeken, s a Román Nemzeti Tanács adminisztratív hatalmát csak a román többségű kantonokban ismerte volna el. A tárgyalások ezért megszakadtak, s december 1-jei gyulafehérvári gyűlésükön a románok kimondták egyesülésüket a királlyal. A következő nap a román hadsereg átlépte a Belgrádban kijelölt demarkációs vonalat, s megkezdte az 1916-os bukaresti szerződésben neki ígért területek bekebelezését. Karácsonyra elérték Kolozsvárt.

Biztatóbban indultak a szlovákokkal folytatott tárgyalások. Egyik vezetőjük, Milan Hodza november végi budapesti megbeszélései során olyan demarkációs vonalban állapodott meg Jászival és Bartha Albert hadügyminiszterrel, amely nagyjából-egészében megfelelt a szlovák–magyar nyelvi választóvonalnak. Más szlovák vezetők és különösen Prága számára azonban elfogadhatatlan volt egy ilyen megoldás. Hodzát ezért dezavualták, s párizsi kapcsolataikat felhasználva elérték, hogy december 23-i jegyzékükben az antanthatalmak egy ettől jóval délebbre húzódó, s lényegében a később megállapított politikai határral egyező demarkációs vonalat állapítsanak meg. A „Slovenska Krajina”, illetve „Tótország” széleskörű autonómiájáról kibocsátott 1919. márciusi XXX. néptörvény ezért csak szimbolikus jelentőséggel bírt.

A szerbekkel, akik november 25-i újvidéki gyűlésükön egyszerűen deklarálták a megszállt dél-magyarországi megyék csatlakozását Szerbiához, tárgyalásokra sem került sor. Lojalitást Magyarország iránt csak a szétszórta élő németek, s a legfejletlenebb nemzetiségnek számító ruszinok egyik irányzata mutatott. 1918 végén, illetve 1919 elején mindkét nemzetiség széleskörű autonómiát kapott, beleértve egy-egy miniszteri tárcát a központi kormányzatban, s saját törvényhozó és végrehajtó hatalmat is az általuk lakott területeken. Ezek az eredmények azonban eltörpültek Erdély, a Felvidék és Délvidék de facto elvesztése mellett, amelyet a magyarság túlnyomó többsége mindeddig elképzelni sem tudott, s amely mind a kormányt, mind a közvéleményt mélyszégyennel töltötte el. Az előrenyomuló, s részben már a demarkációs vonalakat is átlépő ellenség feltartóztatására átfogó intézkedés ugyanakkor nem történt. Károlyi és környezete úgy gondolták, hogy egy szervezett katonai ellenállás rontaná Magyarország esélyeit a békekonferencián. A részben spontán jellegű felvidéki ellenállás és az Erdélyben szerveződő székely különítmény, amely állandóan visszavonulva időnként harcba bocsátkozott a románokkal, ezért csak korlátozott támogatásban részesült. Így egyre nagyobb területek kerültek idegen uralom alá.

A cseh légiókkal és a román hadsereggel szembeni szervezett fellépésre Károlyi csak 1919 elején szánta el magát. Külső támogatást az osztrák szociáldemokrata kormánytól remélt. Pacifista és a győztesek jóindulatára építő politikájának módosítására a Párizsban üléső békekonferencia február 26-i döntése szolgáltatta az utolsó lökést, amelyet március 20-án kapott kézhez a szövetségeseket Budapesten képviselő Vix francia alezredestől. Ez azt tartalmazta, hogy a

román csapatok a Szatmárnémeti–Nagykároly–Nagyvárad–Arad vonalig nyomulhatnak előre, ettől nyugatra pedig egy olyan semleges zóna létesül, amelybe Debrecen, Békéscsaba, Hódmezővásárhely és Szeged is beleesett volna. A jegyzéket Károlyi 21-én visszautasította, s azt tervezte, hogy Szovjet-Oroszországra támaszkodva meghirdeti a nemzeti ellenállást, s a külpolitikai fordulat belpolitikai alátámasztása céljából – megmaradva államfőnek – szociáldemokrata politikusokból álló kormányt nevez ki. Számításába azonban hiba csúszott. A szociáldemokraták többsége ugyanis nem akart egyedül kormányt alakítani, s ezért 21-én délután Károlyi háta mögött megegyezett a Gyűjtőfogházban őrzött kommunista vezetőkkel a hatalom közös átvételéről.

Március 22-én reggelre Budapest házain így már vörös zászlókat lobogtatott a szél, s öles plakátok adták hírül, hogy Magyarországon a „proletariátus” vette át a hatalmat, amely „Haladéktalanul megkezdi a nagy alkotások sorozatát a szocializmus, a kommunizmus előkészítésére és megvalósítására”, s „hatalmas proletár hadsereget” szervezve „a román bojárokkal és a cseh burzsoákkal szemben” is megvédi az országot.²⁵

A proletárdiktatúra magyarországi győzelme a környező államokat és a Párizsban üléselő békekonferenciát egyaránt meglepte, s kissé meg is rettentette. Attól tartottak, hogy a forradalom nem áll meg magyarföldön, hanem a bolsevisták feltevése és reményei szerint továbbterjed nyugatra, s ott is szovjetrendszer jön létre. Néhány napos bizonytalankodás után a békekonferencia ezért Magyarországra küldte Smuts brit tábornokot azzal a feladattal, hogy tájékozzon, s vegye rá az új vezetőket a Vix-jegyzék elfogadására. A francia hadvezetés ezzel egy időben előkészületeket tett a katonai beavatkozásra. Smuts április 4–5-én tárgyalt Kun Bélával és helyettesével. Mivel lényeges engedmények megtételére nem hatalmazták fel, nem jött létre megegyezés, s így dolgavégezetlenül utazott vissza. A francia hadvezetés ezután koncentrált támadás megindítására készült, ám a cseh egységek felkészületlensége, s a szerb hadsereg lekötöttsége miatt április 16-án csak a román hadsereg indult meg Erdélyből.

A hadseregszervezés elmulasztása miatt a Tanácsköztársaság alig 40 ezer fős hadsereget örökölt a polgári demokratikus rendszertől. A március 30-án megkezdett toborzás eredményeként április közepére ez a létszám mintegy 20 ezer fővel nőtt. A román hadsereg azonban még így is többszörös erőfölénnyel rendelkezett, s alig két hétig tartó harcokban május 1-jére az egész Tiszántúlt elfoglalta. Az ország keleti fele ettől kezdve román katonai közigazgatás alatt állt, amelynek közegei számos helyen és alkalommal kíméletlen brutalitással léptek fel a magyar forradalmárokkal szemben. Internáló táborokat állítottak fel, százakat deportáltak Romániába, és több helyi vezetőt kivégeztek. A magyar erők gyengeségét és lekötöttségét kihasználva április 26-án átlépték a demarkációs

²⁵ A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. A Magyar Tanácsköztársaság 1919. március 21. – 1919. augusztus 1. I. rész. Szerk. Gábor Sándorné – Hajdu Tibor – Szabó Gizella. Budapest, 1959. 4.

vonulat a cseh alakulatok is, s néhány nap alatt megszállták Munkácsot, Sátoraljaújhelyt és a miskolci iparvidék jelentős részét. A francia és a szerb haderő ugyanezekben a napokban Makót és Hódmezővásárhelyt vette birtokba.

A fenyegető vég elkerülése érdekében a Forradalmi Kormányzótanács április 20-án fegyverbe szólította a budapesti és vidéki munkásságot, s országszerte toborzó gyűléseket szervezett. A Vörös Hadsereg létszáma így egy-két hét alatt megduplázódott, sőt május végére elérte a 200 ezer főt. A jelentkezők zömét tiszántúli menekültek, viharsarki szegényparasztok, munkanélküliek, lelkes fiatalok és a külön zászlóaljukba szervezett budapesti munkások tették ki. Szép számmal jelentkeztek a hivatásos tisztek és altisztek, valamint a forradalom országos és helyi vezetői közül is. „Abban, hogy ősi földünket nem engedjük, találkozzhatik a kommunista a nacionalistával” – adott magyarázatot e kissé különös helyzetre egy vidéki újságíró.²⁶

Szórványos összeütközések után az újjászervezett Vörös Hadsereg május 20-án indította meg általános ellentámadását az északi fronton. A hadjárat stratégiai célja a cseh és a román hadsereg szétválasztása, s egyben a Kárpátokat mintegy 200 kilométerre megközelítő szovjet Vörös Hadsereggel való együttműködés lehetőségének a megteremtése volt. A katonák lelkesedésének és a szakszerű irányításnak köszönhetően az északi hadjárat meglepő sikereket hozott. A támadó ékek alig három hét leforgása alatt nyugaton a Garam völgyéig, északon pedig a Besztercebánya–Rozsnyó–Bártfa vonalig hatoltak. Magyar támogatással 1919. június 16-án Eperjesen kikiáltották a Szlovák Tanácsköztársaságot.

A magyar katonai sikerekre a békekonferencia június 13-án azzal válaszolt, hogy román és csehszlovák viszonylatban közölte Magyarország végleges határait. Egyben követelte a visszafoglalt északi területek kiürítését, amelynek fejében ígéretet tett a Tiszántúl átadására. A forradalmi vezérkar több napon át vitatta az ultimátumra adandó választ. A többség, beleértve a kommunisták jó részét és a katonai vezetőket is, ellenezte a visszavonulást. Kun Béla azonban – alapos megrökönyödést kiváltva – ismételten a diktátum elfogadását ajánlotta, s végül az ő álláspontja diadalmaskodott. A Vörös Hadsereg június 30-án kezdte meg a Felvidék kiürítését.

A június végi visszavonulás után a Tanácsköztársaság kísérletet tett meggyengült bázisának megerősítésére. Kun és társai ezért döntöttek úgy, hogy megkísérlik a Tiszántúl felszabadítását. Az offenzíva azonban, amely július 20-án indult, néhány napon belül összeomlott. A sokszoros túlerőben lévő román hadsereggel szemben nem lehetett győzelmet kivívni. A Vörös Hadsereg visszavonult, s alakulatai kezdtek felbomlani. Az üldöző román csapatok július 30-án Szolnok térségében átkeltek a Tiszán, s ezzel megnyílt előttük az út a főváros felé.

²⁶ Czegléd, 1919. márc. 23–24.

A reménytelen helyzettel számot vetve a Forradalmi Kormányzótanács augusztus 1-jén lemondott, s átadta a hatalmat egy mérsékelt szociáldemokrata politikusokból alakult kormánynak. A Peidl-kormány azonban mindössze egy hétig maradt hatalmon. Lemondatása után a Friedrich István vezette jobboldali kormány vette át a kormányhatalmat, miközben az ország nagy részét a román hadsereg ellenőrizte, a Dunántúl deli részén pedig a Horthy Miklós vezette Nemzeti Hadsereg rendezkedett be. Ilyen körülmények között érkezett meg végre Párizsból a meghívó levél: Magyarország küldje el delegációját a munkáját lassan már befejező békekonferenciára.

4. A magyar béke delegáció tevékenysége és a békeszerződés elfogadása

A magyar béke delegáció, amelyet gróf Apponyi Albert vezetett, 1920. január 6-án érkezett meg a békekonferencia színhelyére, Párizsba. A magyar békeszerződés tervezete, amelyről elvileg tárgyalni kellett volna, ekkor már több hónapja készen állt. A győztes hatalmak képviselőiből álló úgynevezett előzetes békekonferencia 1919 januárjától tanácskozott. A leendő magyar határokat a konferencia területi albizottságai állapították meg 1919. február–márciusában. A konferencia legfelsőbb szervei – a kormányfőkből, illetve elnökökből álló Főtanács vagy Legfelsőbb Tanács, továbbá a külügyminisztereket is magában foglaló Tízek Tanácsa – ezeket az előterjesztéseket 1919. május–júniusában kisebb viták után, de érdemi változtatás nélkül hagyták jóvá. Ez alól egyetlen kivétel volt: az osztrák–magyar határ. Erről csak 1919. július 10–11-én döntöttek. Az új határok a győztes nagyhatalmak méltányosabb elképzelései és a szövetséges, illetve szövetségesként elismert utódállamok – Csehszlovákia, Románia, Jugoszlávia – túlzó követelései közötti kompromisszumok eredményeként alakultak ki. Ebből adódott, hogy az alapelveként meghirdetett nemzetiségi elvet számos esetben alárendelték a stratégiai, gazdasági és egyéb szempontoknak.

A magyar delegáció 1920. január 15-én kapta meg a békeszerződés tervezetét. A 14 részből álló terjedelmes dokumentum első része egy új nemzetközi szervezet, a Nemzetek Szövetsége (későbbi közkeletű nevén: Népszövetség) alapokmányát tartalmazta. A második rögzítette az új határokat. Az ezek által kijelölt új Magyarország területe 93 ezer négyzetkilométer volt, szemben az 1918 előtti 282 ezer négyzetkilométerrel (Horvátország nélkül), lakóinak száma pedig 7,6 millió, szemben a korábbi 18,2 millióval. A szerződés harmadik része Magyarország szomszédjai és más európai országok iránti kötelezettségeit rögzítette. Kimondta, hogy a Nemzetek Szövetsége hozzájárulása nélkül Magyarország nem mondhat le függetlenségéről, vagyis nem egyesülhet Ausztriával. Ugyanez a rész tartalmazta azokat a kisebbségvédelmi előírásokat is, amelyeket a győztesek normaként kívántak alkalmazni a térségben. Az ötödik rész a katonai, hajózási és repülési megkötéseket vette sorra. Ezek értelmében Magyaror-

szág csak 35 ezer fős, önkéntesekből, azaz zsoldosokból álló hadsereget tarthattott fenn. Az általános hadkötelezettséget megtiltották. A modern hadviselésben elengedhetetlen páncélos járműveket, tankokat, hadihajókat és harci repülőgépeket Magyarország sem nem gyárthatott, sem nem vásárolhatott. A dunai flottillát át kellett adni a szövetségeseeknek. A hatodik rész a hadifoglyokkal, a hetedik a háborús bűntettekkel, a nyolcadik és a kilencedik a jóvátétellel foglalkozott. Az ezzel kapcsolatos paragrafusok előírták, hogy 1921-től kezdődően Magyarország harminc esztendőn át jóvátételt köteles fizetni az általa okozott háborús károkért. A tervezet további részei különböző gazdasági, közlekedési és egyéb rendelkezéseket tartalmaztak.

Ugyanezen a napon, tehát 1920. január 15-én Csáky István gróf, a magyar delegáció egyik tagja, átadta a békekonferencia titkárságának a magyar álláspontokat tartalmazó úgynevezett előzetes jegyzékeket. Összesen húsz dokumentumról volt szó, amelyekhez számos statisztikai, térkép és egyéb melléklet társult. Ezek részletes adatokat tartalmaztak Magyarország földrajzi, gazdasági és kulturális viszonyairól, valamint lakosságának nyelvi megoszlásáról és iskolázottsági mutatóiról. Ezeket a dokumentumokat a Teleki Pál irányításával működő Béke-előkészítő Iroda dolgozta ki még 1919 őszén. A magyar jegyzékek általában véve a történelmi Magyarország egységének megőrzése mellett érveltek. Egyetlen egy esetben, Erdély hovatarozásának és belső berendezkedésének az ügyben azonban a kompromisszumos lehetőséget is felcsillantották. Az erdélyi kérdéstről címet viselő, VIII. számú jegyzék mondanivalójának lényege Erdély belső viszonyainak svájci mintára történő rendezése, és a terület hovatarozásának újragondolása, illetve az ottani lakosság véleményének a megkérdezése volt.

A békeszerződés tervezetének átvételét, illetve az előzetes magyar jegyzékek átadását követően, 1920. január 16-án Apponyi Albert lehetőséget kapott arra is, hogy az öt főhatalom – Franciaország, Nagy-Britannia, Olaszország, az USA és Japán – képviselői előtt szóban is kifejtse a magyar álláspontot, illetve reflektáljon a békefeltételekre. Erre a francia külügyminisztérium épületében került sor. A mintegy másfél órás ülés keretében Apponyi franciául és angolul ismertette a magyar álláspontot, majd röviden olaszul is összefoglalta. Mondanivalójának a lényege ugyanaz volt, mint az előzetes jegyzékeké: a történelmi Magyarország egységének a fenntartása. Ennek érdekében történelmi, gazdasági, földrajzi, kulturális, sőt, nyelvi-etnikai érveket egyaránt felhozott. Ugyanakkor kijelentette azt is, hogy ezen érvek elutasítása, azaz a tervezetben szereplő határokhoz való ragaszkodás esetén Magyarország népszavazást kér. A beszéd elhangzása után Lloyd George emelkedett szólásra. A brit miniszterelnök, aki a békekonferencia 1919-es tanácskozásai során egyszer-kétszer már hallatta hangját a Magyarországgal való méltányosabb bánásmód érdekében, ezúttal aziránt érdeklődött, hogy a kijelölt határok életbelépése esetén hány magyar fog élni a szomszédos államokban. Különösképpen az érdekelte, hogy a leszakadó magyar etnikum hol található: a határ mentén, avagy az új országtól távol, nyelvszigeteket alkotva.

Apponyi ekkor átült Lloyd George közelébe, és az asztalára terítette a Teleki-féle – azóta híressé vált – néprajzi térképet, amelyen a magyar népeiséget a vörös szín jelölte. A térkép a javasolt új határokat is mutatta, miután azokat előző este Teleki gondosan berajzolta. Így pontosan látható volt, hogy nemcsak távoli nyelvszigetek kerülnek majd idegen uralom alá, hanem igen jelentős számban határ menti magyarok is. A térkép és Apponyi kommentárja akkora érdeklődést váltott ki, hogy néhány percre az elnöklő Clemenceau és a Legfelsőbb Tanács más hatalmasságai is Lloyd George asztala köré sereglettek. A meghallgatás röviddel ezután befejeződött.

Az átvett tervezettel Apponyi és a küldöttek többsége január 18-án hazautazott Budapestre, 21-én tájékoztatták Horthyt és a kormányt, és egyben a választójegyzékek rendjét és tematikáját is meghatározták. A következő napokban a szakértők 18 új dokumentumot állítottak össze, amelyeket az előzetes jegyzékekhez hasonlóan, számos melléklet egészített ki. Ezeket az új anyagokat alapvetően változatlanul az integritás eszméje hatotta át, ám érezhető hangsúlyeltolódással az etnikai elv, illetve a népszavazás felé. Az újabb magyar jegyzékeket 1920. február 12-én, illetve 18-án kapta meg a békekonferencia.

Apponyi január 16-i szereplése és a magyar jegyzékek nem maradtak hatástalanok. A békeszerződés tervezetével szemben tett januári és februári magyar ellenvetéseket a Békekonferencia Legfelsőbb Tanácsa először 1920. február 25-én vitatta meg. Lloyd George brit és Francesco Nitti olasz miniszterelnök ez alkalommal egyaránt a magyar észrevételek alapos megfontolását ajánlotta. „A szövetségesek nem azt akarják, hogy a magyarok örök ellenségek maradjanak, pedig éppen az történe, ha olvasatlanul (megfontolás nélkül) elutasítanak a magyar fellebbezést. Véleménye az, hogy a magyarok által prezentált anyagot részrehajlás nélkül meg kell vizsgálni” – jelentette ki a brit kormányfő. Millerand, az új francia miniszterelnök ezzel szemben a kérdés bármilyen újratárgyalását fölöslegesnek tartotta. Álláspontja az volt, hogy a magyar békeszerződéssel kapcsolatos minden addigi döntést változtatás nélkül érvényesnek kell tekinteni, és fenn kell tartani.

A legfelsőbb tanács március 3-i, londoni ülésén Lloyd George ismét visszatért a magyar határok ügyére. Pontos statisztikai adatokat citálva mutatott rá, hogy a békeszerződés csaknem hárommillió magyart, azaz „a teljes magyar népesség egyharmadát” tervezi idegen uralom alá helyezni, és ezt „nem lesz könnyű megvédeni”. Nem lesz béke Közép-Európában – jövendölte –, „ha utólag kiderül, hogy Magyarország igényei jogosak, és hogy egész magyar közösségeket úgy adtak át Csehszlovákiának és Erdélynek (sic!), mint egy-egy marhacordát csak azért, mert a konferencia elutasította a magyar ügy megvitatását”.

A vitában Nitti ismét Lloyd George mellé állt. Az olasz miniszterelnök többek között kijelentette: „Jelenleg a magyarok hatalmas tömegei élnek saját hazájukon kívül, és a Tanácsnak nem szabad elfelejtenie, hogy még a legyőzött nemzeteknek is joguk van az igazságos bánásmódhoz.” Philippe Berthelot, a Quai

d'Orsay államtitkára, aki Millerand távollétében Franciaországot képviselte, viszont makacsul ellenezte az angol–olasz javaslatot. „A francia kormány – szögezte le – ellenez minden elvi jellegű változtatást.”²⁷ A kompromisszum, amiben végül megállapodtak, a döntés elnapolása, illetve az egész ügy átadása lett a külügyminiszterek és nagykövetek tanácsának.

A külügyminiszterek és nagykövetek tanácsa március 8-án tűzte napirendre a magyar határok esetleges megváltoztatásának kérdését. A vita megkezdése előtt a résztvevők tanulmányozhatták a magyar béke delegáció memorandumait és az ezekre adott közös román, csehszlovák és jugoszláv ellenjegyzéket. A delegátusok ezenkívül megkaptak egy brit szakértői anyagot is. A hosszú vita eredménye ennek ellenére az eredeti döntések érvényben hagyása lett. Lord Curzon brit külügyminiszter javaslatára mindössze annyi engedményt tettek, hogy kimondták: ha a határmegállapító bizottságok „alapos helyszíni vizsgálat eredményeként úgy találják, hogy bizonyos helyeken igazságtalanság történt, és módosításra van szükség, joguk legyen jelteni véleményüket a Népszövetségnek”.²⁸ Végül megállapodtak abban is, hogy a későbbi módosítás lehetőségét nem a békeszerződés szövegébe iktatják, hanem egy külön kísérőlevélben hozzák a magyarok tudomására. A magyar békeszerződéshez csatolt úgynevezett lettre d'envoi tehát, amit a békekonferencia soros elnökeként Millerand francia miniszterelnök 1920. május 6-án írt alá, a közhiedelemmel ellentétben nem francia, hanem brit kezdeményezésre született.

A békeszerződés végleges szövegének átvétele után, 1920. május 19-én a béke delegáció lemondott. Tevékenységükre visszatekintve a delegátusok azt emelték ki, hogy a külföldi közvéleményt sikerült rádöbenteni: a békekonferencia Magyarországgal kapcsolatos döntései, a békeszerződés kikötései mélyen igazságtalanok, ezért állandóak nem lehetnek, és csak újabb bonyodalmaknak és háborúknak válnak szülőforrásává. Véleményük ennek ellenére az volt, hogy a békét meg kell kötni, mert Magyarország mögül hiányzik az olyan gazdasági, diplomáciai és katonai háttér, amelyre támaszkodva az aláírás esetleg megtagadható lenne. A fegyveres ellenállás, amelyet a vesztes államok közül Törökország folytatott, a magyar viszonyok közepette így csak újabb szenvedésekkel és áldozatokkal járna – a siker legkisebb reménye nélkül. A dokumentum aláírására 1920. június 4-én került sor a versailles-i kastélykert Nagy-Trianon nevű palotájában. Az új határok későbbi revíziójának lehetőségéről azonban távolról sem mondott le a magyar politika. Ellenkezőleg: a határrevízió az új Magyarország politikájának alfája és ómegája lett.

²⁷ Documents on British Foreign Policy 1919–1939. Ed. by P.T. Bury and R. Butler. First Series. Vol. VII. London, 1958. 384–388.

²⁸ Uo. 440–449.

A MAGYAR BÉKECÉLOK ALAKULÁSA AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ UTÁN. ADALÉKOK AZ 1918–1920 KÖZÖTTI BÉKE-ELŐKÉSZÍTÉS TÖRTÉNETÉHEZ

SZARKA LÁSZLÓ

Az önálló magyar külpolitika születése 1918 végén

A Károlyi-kormányban az önálló magyar külügyminisztérium megszervezésére – az önálló magyar külügyi igazgatásról szóló 1918. évi V. számú néptörvény értelmében – maga a miniszterelnök kapott megbízást. A külpolitikai program kialakításának első szakaszában viszont Jászi Oszkár játszott döntő szerepet. A független Magyarország külügyi doktrínájának alapvetése abból indult ki, hogy mielőbb biztosítsa a győztes nagyhatalmak részéről Magyarország nemzetközi jogi elismerését. Azért volt erre szükség, mert Habsburg-monarchiából kivált új magyar állammal szemben a győzteseket semmilyen kötelezettség sem terhelte.

November elején, leszámítva egy-két közös hadseregbeli magyar tisztet, senki sem hitte, hogy a padovai fegyverszüneti egyezmény magyar szempontból megnyugtató megoldásnak tekinthető. Károlyiék részéről pedig egyenesen nagyfokú rövidlátásra vallott volna, ha a felbomlása végső állapotába jutott Monarchiával aláírt egyezményt Magyarország szempontjából előnyösnek értékeli pusztán azért, mert abban semmilyen említés sem történt a három nappal korábban, október 31-én függetlenségét kikiáltó Magyar Királyságról.¹

¹ A padovai magyar mítoszt *Nyékhegyi Ferenc*: A Diaz-féle fegyverszüneti szerződés. A páduai fegyverszünet (Budapest, 1922.) c. könyve alapozta meg. A szerző – a résztvevőkre jellemző utólagos elfogultsággal – a vele megtörtént eseményeken keresztül értelmezte a Villa Guistiban aláírt fegyverszünet jelentőségét. Szerinte a Magyarországot meg sem említő egyezmény megfelelőbb jogalapot nyújthatott volna a történeti magyar állam integritásának megőrzéséhez, s a csehszlovák, román és jugoszláv területfoglaló katonai akciók törvénytelenységének, mint a belgrádi fegyverszüneti egyezmény. Ugyanakkor éppen a Nyékhegyi által közreadott iratokból is kitűnik, hogy a balkáni frontra vonatkozóan a győztes hatalmak fontosnak tartották kiegészítő fegyverszüneti egyezmény megkötését. Nyékhegyi elfogult érvelését a két világháború közti magyar történetírás – az összeomlás felelősségét a Károlyi-kormányra és a Tanácsköztársaságra hárítva – kritikátlanul elfogadta. L. pl. *Gratz Gusztáv*: A forradalmak kora. Magyarország története 1918–1920. Magyar Szemle Társaság, 1935. 45–50. Jóllehet Gratz tisztában volt az ország 1918. novemberi bel- és külpolitikai helyzetével, nem vette figyelembe, hogy Károlyiék nem pusztán a katonai helyzet tisztázása érdekében, hanem a magyar állam mielőbbi nemzetközi jogi elismerésének reményében vállalták a belgrádi tárgyalást. A belgrádi katonai konvencióról

Ebben a nemzetközi, katonai és belpolitikai szempontból egyaránt rendkívül súlyos helyzetben a magyar kormány reálsan igen csekély mozgástérrel rendelkezett. Megpróbálhatta például a győztes nagyhatalmak Magyarországgal szembeni kérlelhetetlenül ellenséges magatartását a szomszéd népekkel való meg egyezések révén, illetve a november 16-án kikiáltott Népköztársaság demokratikus és pacifista külpolitikájával mérsékelni. Ennek részeként a békekonferencia döntéséig olyan átmeneti megoldás, nemzetiségpolitikai provizórium kialakítására törekedett, amely a belgrádi fegyverszüneti egyezményhez hasonló, a ténylegesnél kedvezőbb kiindulási pontokat teremthetett volna a magyar békeszerződés területi feltételeinek kialakításában.² Arról persze csak fokozatosan szerzett tudomást a magyar kormány, hogy a győztes nagyhatalmak által támogatott, illetve a szomszéd nemzetek által követelt területekről mindentől függetlenül már korábban, a háború utolsó évében döntöttek, és hogy a belgrádi konvenciót a francia kormány november közepén érvénytelen dokumentummá nyilvánította.³

Ezzel párhuzamosan Jászi az 1918 tavaszán készített Dunai Egyesült Államok-tervezetének monolit Magyarország-elképzelését miniszteri ténykedése két és fél hónapja alatt radikálisan felülvizsgálta. A világháború alatt kialakított nemzetállami tervek realizálására koncentrált nagyhatalmi és szomszéd országi erőfeszítéseket első kézből megtapasztalva, arra a következtetésre jutott, hogy a békekonferencia összehívása előtt az ország széthullásának-felbomlásának utolsó nem fegyveres eszköze csakis a nemzeti autonómiák megteremtés lehet. Jászi tehát a békekonferencia döntéséig terjedő időszakban – hangsúlyozottan átmeneti megoldásként – a belső jog- és vagyonzbiztonság, a nemzetiségi háború kocká-

elemző szakmaisággal készült, eltérő szempontokat használó munkák közül l. pl. *Romsics Ignác*: A trianoni békeszerződés. Budapest 2001. (A továbbiakban: Romsics 2001.) 80–85.; *Salamon Konrád*: Nemzeti önpusztítás 1918–1920. Budapest, 2001. 64–68.

² *Jászi Oszkár*: A Károlyi-kormány külügyi politikája (Bécsi Magyar Újság, 1922. május 14.). In: Trianon. Szerk. Zeidler Miklós. Budapest, 2003. 360–362.

³ Pichon külügyminiszter november 29-i követutasításában Károlyiék a magyar integritást célzó politikával vádolja: „Magyarország, amelyre oly nagy rész hárul a háborús felelősségből, most, amikor látja a veszélyt, hogy az igazság szerint vállalnia kell a következményeket, mindent megtesz, hogy ez alól kivonja magát. A magyar államférfiak taktikája abból áll, hogy úgy tesznek, mintha minden érdekközösséget megtagadnának az előző kormányzattal, és minden ügyet fölhasználnak arra, hogy úgy állítsák be magukat, mint akik a szövetségesek jóindulatát élvezik. Példának okáért miután Franchet d’Esperey tábornok egyezményt kötött gróf Károlyi megbízottával, egyszerűen azért, hogy kiegészítse az általános fegyverszüneti megállapodást, amelynek egyetlen pontja sem vonatkozott a keleti frontra, gr. Károlyi az egyezményt a magyar kormánynyal megkötött külön fegyverszünetként igyekezett föltüntetni, amely szentesíti annak hatalmát a Habsburgok idején Magyarországhoz tartozó terület egésze fölött.” Két nappal később pedig Clemenceau külügyminisztere érvelését idézve utasítást adott ki a belgrádi magyar fegyverszüneti megállapodás érvénytelenítésére. „Franchet d’Esperey tábornok, aki felmérte a helyzetet, november 13-án fogadta gróf Károlyi küldötteit, akikkel fegyverszüneti egyezményt írt alá, egy állítólagos magyar állam nevében (amely nem képezte a Szövetségesek elismerésének tárgyát és nemzetközileg nem létezik).” Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről. I. köt. 1918–1919. Szerk. Ádám Magda – Ormos Mária. Budapest, 1999. 28–31.

zatának kiiktatása érdekében egyfajta megegyezéssel nemzetiségi provizórium kidolgozását tűzte ki célul.⁴

A nemzeti-nemzetiségi autonómiák létrehozásának, az ország belső „kantoni-zálásának” gondolata, mint a belső megoldás lehetősége, az aradi román tárgyalások előtti napokban vált általánosan elfogadott állásponttá a Károlyi-kormány tagjai és a magyar politikai elit körében. Fontos megemlíteni, hogy Bethlen és Teleki is ezt látta az utolsó lehetséges eszköznél. A szociáldemokrata miniszterek közül főként Kunfi Zsigmond szintén az ország nemzetiségek szerinti átalakítását szorgalmazta. Decemberben, a sikertelen szlovák tárgyalások, az egyre nagyobb területet elfoglaló román, délszláv és csehszlovák katonai akciók antant-támogatása jelezte, hogy a győztes nagyhatalmak ellenzik a Károlyi-kormánynak ezt az integritáspolitikáját. A Magyarországon belül javasolt regionális nemzetiségi autonómiák a világháborút lezáró események zaklatott körülményei közt a román, a szlovák, de még a ruszin vagy éppen az erdélyi szász mértékadó körök többsége számára sem jelentettek a független nemzeti kis államok létrehozásával, illetve az azokhoz való csatlakozással egyenértékű alternatívát.⁵

Az 1918. december 18-i minisztertanácsi ülésen Jászi előterjesztése és Kunfi Zsigmond felszólalása nyomán a tisztán etnikai Magyarország alapjaira való helyezkedés stratégiája, a magyar etnikai határokon való aktív honvédelem gondolata is megjelent.⁶ A magyar kormány az adott körülmények közt tisztában volt azzal, hogy csakis a békekonferencia határozathozataláig terjedő átmeneti állapotokra tűzhetett ki bármiféle kül- és nemzetiségpolitikai célokat. Károlyiék közel öt héten át abban reménykedtek – hogy a januárra tervezett előkészítő békeértekezlet után – a vesztes államok, köztük Magyarország is egyenrangú félként meghívást kap a békekonferencia tárgyalásaira. Velük együtt a magyar közvélemény többsége abban bízott, hogy Magyarország sorsáról, az országhatárok módosításáról kizárólag a nemzetközi békekonferencia dönthet jogszerűen,

⁴ A Károlyi-kormány nemzetiségi politikájáról l. *Szarka László*: A helvét modell alternatívája és kudarca 1918 őszén. Adatok, szempontok a Károlyi-kormány nemzetiségi politikájának történetéhez. *Kisebbségkutatás*, 2008/2. 233–247. A nemzetiségi tárgyalásokra l. *Uő*: Iratok az 1918. novemberi aradi magyar–román tárgyalások történetéhez. *Regio*, 1994/3. 140–166. Apponyi Albert angol nyelvű memorandum közreadásával kapcsolódott be a Károlyi-kormány által is támogatott nemzetközi propagandaakcióba, ugyanakkor 1918. december 29-i levelében arra figyelmeztetette Károlyit, be kell látni, a pacifista magatartás az antant döntéshozóit jellemző „legridegebb imperializmus” ellenében céltévesztett eszköz. Károlyi Mihály levelezése I. köt. 1905–1920. Szerk. Litván György. Budapest, 1978. 357.

⁵ Jászi szerint ez a következőket jelentette: „Az átmeneti időben, amely az általános békekonferencia összeüléseiig terjed, meg akarjuk teremteni mindazokat az intézményeket és biztosítékokat, amelyek a magyarországi nemzetiségek békés együttélését biztosíthatják anélkül, hogy a jövő határok tekintetében prejudikálnánk.” *Világ*, 1918. november 19.

⁶ MOL K 27. 1918. december 18.; *Schönwald Pál*: A magyarországi 1918–1919-es polgári-demokratikus forradalom állam- és jogtörténeti kérdése. Budapest, 1969. (A továbbiakban: Schönwald 1969.) 60.

ezért a konferenciára olyan magyar javaslatokat, álláspontokat kell előkészíteni, amelyeket a nagyhatalmak is támogatni fognak.⁷

Jászi Oszkár nemzetiségi miniszter már a legelső nemzetiségi tárgyalásokat követően kifejtette ezzel kapcsolatos véleményét: „A magyar ügyre nézve a legjobb, ha valóban a művelt népek tanácsa dönt ezek felett a kérdések felett, nem pedig múló paktumokkal igyekszünk rendet csinálni. Különben is ne felejtjük: a nemzetiségi probléma nem csupán magyarországi probléma, de általános európai probléma, s nekünk okunk van azt követelni, hogy ezt a kérdést valóban nemzetközileg szabályozzák...”⁸

A magyar béke-munkálatok kezdetei

Ezzel összefüggésben érdemes hangsúlyozni, hogy a Károlyi-kormány kérései közt éppen a nemzetiségi, illetve a szerveződőben lévő külügyi tárca indította el és próbálta koordinálni a magyar béke-előkészítő munkálatokat. Egy 1918. december 8-i körlevél tanúsága szerint ezeknek a munkálatoknak a lelelelén felvetették a magyar etnikai területre korlátozóó önvédelem gondolatát. „A magyar külügyminisztérium hivatása immár a tisztán magyar érdekek védelme. Ez a feladat annál súlyosabb, mert érdekeink védelménél az eddigi szempontokra kiterjedő anyagon felül még a körülöttünk keletkezett új államalakulatok igényeit is mérlelelés tárgyává kell tennünk, illetve ez igények, az ezek elhárítására vonatkozó anyagot is össze kell gyűjtenünk.”⁹

A nemzetiségi irányultságú statisztikai adatgyűjtés mellett a történeti, szociológiai érvrendszer kimunkálása a Jászi-féle nemzetiségi minisztériumban kezdődött el. Ugyancsak fontos szerepet játszott a béke-előkészítő munkálatokban a gazdasági és közlekedési egymásrataltság dokumentálása, ami némely Jászi-

⁷ A december 8-i minisztertanácsi ülésen jóváhagyták a Vix ezredes felvidék kiürítését szorgalmazó jegyzékére adott Berinkey Dénes igazságügy-miniszter által készített magyar viszontválaszt. Ez szintén kizárólag a békekonferencia döntését ismerte el a határkérdések rendezésének egyedüli jogforrásaként: „A cseh–szlovák államnak a szövetségeselek és a magyar állam által történt elismerése nem ad jogot annak feltételezésére, hogy a „Magyarország” név alatt ismert ezeréves államnak semmiképp nem kétséges határa mintegy automatikus módon máris megváltoztak és ezáltal megelőzése jött létre ama békekonferencia határozatának, amely egyedül lesz illetékes a határkérdések végleges megoldására...” MOL K 27. 1918. december 8.

⁸ Világ, 1918. november 3.

⁹ MOL K 40. 1919-XX-100. Az alakulófélben lévő önálló magyar külügyminisztériumnak ez a bizalmas körlevele a béke-előkészítés során megvizsgálándó kérdések közt javasolja annak tisztázását, „milyen hatással volna úgy a megmaradó, mint az elvált népek gazdasági életére, ha 1) Magyarország tótok lakta vidéke 2) Magyarország románok lakta vidéke 3) úgy a tót, mint a román lakta vidék nemcsak politikailag, hanem gazdaságilag is kiválik a magyar állam kötelékéből.”

nyilatkozatban, illetve minisztériumi állásfoglalásban a területi integritás alternatívájaként felmerült gazdasági integrációs elképzeléseknek is alappillére volt.¹⁰

A belgrádi fegyverszüneti egyezmény folyamatos megsértése, a Jászi-féle nemzetiségi provizórium-politika bukása után a Károlyi-kormány számára nem maradt más alternatíva, mint az aktív honvédelem megszervezése. A majdnem teljes külpolitikai, diplomáciai elszigeteltségben és katonai vészhelyzetben ezt a stratégiai fordulatot nem lehetett az egyik napról a másikra végrehajtani.¹¹ A győztes nagyhatalmakkal és közép-európai szövetségeseikkel – különösen a békekonferencia összehívása után – az ország teljes megszállásának kockáztatása árán lehetett szembeszegülni.

Jól jelzi a franciák és a szomszédok katonai nyomása miatt felerősödött kapkodást az a több helyre elküldött magyarázat, miszerint „a külpolitikai vonatkozásban ránk nézve igen súlyossá vált helyzet azt követelte, hogy a közrend fenntartása érdekében addig, amíg a nemzet jogainak védelmét a népek konferenciáján kifejtheti, ideiglenes megállapodás létesíttessék azokkal a hazai területeken élő nemzetekkel, amelyek idegen katonai segítségre támaszkodva, a népkormányának a rend helyreállítására tett intézkedéseit zavarják.”¹²

Ez a fajta átértelmezett provizórium-elképzelés már eleve feladta az integritás átmeneti megőrzésének, s vele együtt a politikai kezdeményezésnek a lehetőségét. Jól érzékelteti ezt, hogy egy december 18-i Jászi-interjú a szlovák kérdést már nem magyar belpolitikai kérdésként, hanem súlyos nemzetközi és katonai konfliktussal fenyegető diplomáciai problémaként értékelte.¹³

A békekonferencia összeültéig és határozathozataláig terjedő Jászi-féle provizórium-politika tehát eredetileg olyan ideiglenes belső megoldást kínált minden magyarországi nemzet és nemzeti kisebbség számára, amely egyrészt az egyes nemzetiségi régiók korábban hiányzó elhatárolásával, földrajzi-közigazgatási kijelölésével a megegyezéses béke koncepcióját erősíthette volna fel. Másrészt ténylegesen a békekonferencia döntésére kívánta bízni az államhatárokra vonatkozó döntéseket. Prágában és Bukarestben azonban a biztosnak hitt, de a békekonferencián esetleg elbizonytalanodó antant-ígéretnek mielőbbi megvalósítására törekedtek. Ezt egyedül a kész tények politikájával, katonai akciókkal tudták elérni. A békekonferencia munkáját befolyásolni kívánó Jászi-féle provizórium-stratégiának ez a fait accompli politika adta meg a kegyelemdőfést, hiszen a román, csehszlovák, délszláv katonai foglalásokkal szemben mit sem

¹⁰ Domokos László: Kis káté a Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési jogáról. Budapest, 1919. 18–19.

¹¹ Ennek nehézségeiről l. pl. Schönwald 1969. 166–197.; Pollmann Ferenc: Trianon felé. A magyar hadsereg ügye a kiegyezéstől Trianonig. H.é.n. [2009]

¹² MOL K 40. 1918-VII-817.

¹³ Felső-Magyarország, 1918. december 18.

érték a tárgyalások, engedmények vagy akár Ruzska–Krajna, a németek és a szlovákok autonómiájáról elfogadott néptörvények.

Mindenesetre a magyar béke-előkészületek három tartósnak bizonyult elemét Jászi és munkatársai dolgozták ki a Nemzetiségi Minisztériumban. Kezdetől fogva szorgalmazták a plebiszcitum elvének követelését, alkalmazását. Először vetették fel a népszavazás alkalmazását az országon belüli nemzetiségi-területi konfliktusok belső, demokratikus megoldásának eszközeként. Így például Jászi minisztériuma is támogatta Gragger Róbert kezdeményezését a felvidéki megyék hovatarozását eldöntő belső népszavazásra vonatkozóan.¹⁴

Másrészt Erdély és a többi multietnikus magyarországi régió esetében az egyedül racionális megoldásként Jásziék dolgozták ki az érintett régiók „helvetizálásának”, nemzeti kantonokra, autonómiákra való felosztásának elvét. S ami nem kevésbé fontos, kezdetől fogva nagy súlyt helyeztek a kisebbségi jogok biztosítására. A magyar–román és magyar–szlovák tárgyalásokon pedig arra vonatkozóan is készült magyar javaslat, hogy a nemzeti kantonok területén maradó kisebbségek számára miként lehetne maximális kisebbségvédelmi jogosítványokat biztosítani.

Mindhárom alapelv erőteljesen megjelent az 1919 őszén Teleki Pál és Bethlen István által újrakezdett béke-előkészítő munkálatban. Olyannyira, hogy az Apponyi-féle magyar békedelegáció programjának éppen a népszavazások eszközének szorgalmazása lett a központi eleme. Erdély vonatkozásában sem tudott a főúri magyar politikusok vezetete magyar békedelegáció semmi más javaslatot szembeállítani a román területi követelésekkel, mint Erdély svájci minta alapján történő kantonizálását, illetve valamennyi kisebbségi sorsba kerülő magyarra vonatkozóan az átfogó kisebbségvédelmi intézkedések foganatosítását.¹⁵

A magyar békedelegáció jegyzékei

Amikor 1920. január 7-én az Apponyi Albert vezette magyar békedelegáció Párizsba érkezett, a békekonferencia közép-európai térségre vonatkozó politikai, területi döntéseit már meghozta. A békekonferencia irányító testületeinek munkája 1920. január 10-én, a versailles-i német békeszerződés életbelépésével meg-

¹⁴ A felvidéki népszámlálás kezdeményezéséről l. *Szarka László*: A szlovák–magyar szakítás 1918 őszén. Elhatárolódás és önrendelkezés. In: Emlékkönyv Zeman László 80. születésnapjára. Szerk. Fazekas József. Dunaszerdahely, 2008. 112–138. A Gragger-féle körmöcbányai kezdeményezést a Jászi-féle minisztérium kezdetben támogatta, de a tervezett milliányi aláírás helyett csak néhány tízezer aláírt ívet sikerült összegyűjteni. MOL K 40. 1918-VII-350.

¹⁵ Az erdélyi kantontervről l. *Jászi Oszkár*: Visszaemlékezés a Román Nemzeti Komitéval folytatott aradi tárgyalásaimra. Különnyomat a Napkelet 1921. évi december elsejei számából. Cluj–Kolozsvár, 1921. 4–5. A tárgyalások menetét román források bevonásával elemzi: *Peter Haslinger*: Arad, November 1918. Oszkár Jászi und die Rumänen in Ungarn 1900–1918. Wien–Köln–Weimar, 1993. 122–140. Vö. *Szarka László*: Iratok az 1918. novemberi aradi magyar–román tárgyalások történetéhez. Regio, 1994/3. 140–166.

szűnt, helyüket a Nagykövetek Tanácsa és a Kormányfők Tanácsa vette át.¹⁶ Mindazonáltal a magyar békeszerződés tervezetének szövegén a békekonferencia különböző bizottságaiban folyamatosan dolgoztak. Jóllehet a Legfelső Tanács először 1919. július 30-án, majd augusztus 12-én a tervezet munkálatainak felgyorsítását, illetve haladéktalan befejezését sürgette, különböző politikai, technikai okok – különösen főleg a román katonai megszállás nyomán kialakult feszültségek – miatt a tervezet végleges változata 1919 végéig nem készült el.

1919. december 2-án a Tanács ülésén például azzal a kérdéssel foglalkoztak, milyen formában kerüljön be Fiume kérdése a magyar békeszerződésbe.¹⁷ A Legfelső Tanács működésének utolsó napjaiban, 1920. január 6-án a szerződés-tervezet előkészítésével megbízott Szerkesztőbizottságnak a békekonferencia titkárságához eljuttatott anyagával foglalkozott, amelyben „a Magyarországgal kötendő békeszerződéssel kapcsolatos, véglegesen még meg nem oldott kérdések listáját” tartalmazta.¹⁸

Mint fentebb már utaltunk rá, Magyarország nemzetközi jogi helyzete a világháború végén rendkívül összetett volt. Jóllehet a győztes nagyhatalmak kormányai béketerveikben számoltak a Habsburg-monarchia területéből kialakítandó magyar állammal, annak jellegét, területi kiterjedését illetően azonban erősen megoszlottak a vélemények. Az új magyar állam nemzetközi jogi státuszát pedig a békeszerződéssel kívánták biztosítani. Ebből a megfontolásból mind a Károlyi, mind pedig az összes 1919. évi magyar kormány első számú külpolitikai célja csak az lehetett, hogy a győztes nagyhatalmak de facto ismerjék el Magyarországot, és lehetőség szerint a békekonferencia döntéséig az 1914 előtti magyar állam létezésének folytonosságát, s mielőbb készüljön el a magyar békeszerződés, amely méltányos feltételekkel megteremti az új állam működésének, nemzetközi jogi elismerésének garanciáit.

Miután a békekonferencia megbízásából Budapesten tárgyalásokat folytató Sir G. R. Clerk missziója eredményesen végződött, a diplomata felterjesztése alapján a békekonferencia Legfelső Tanácsa 1919. december 1-i ülésén a ma-

¹⁶ A békekonferencia működéséről I. Romsics 2001.; *Margaret MacMillan: 1919: Six Months That Changed the World*. New York, 2002.; Magyarul *Uő: Béketeremtők*. Az 1919-es párizsi békekonferencia. Budapest, 2009. Tény, hogy a magyar békedelegáció előzetes jegyzékeit még a Legfelső Tanácsnak címezték, és csak a februári válasz jegyzékekben jelenik meg a Nagykövetek Tanácsa, s annak elnökeként Millerand. Magyar béketárgyalások. Jelentés a magyar békeküldöttség működéséről Neully-Sur-Seinbe-ben. Budapest, 1921. (A továbbiakban: Magyar béketárgyalások 1921.) II. köt. 75.

¹⁷ Trianon felé. A győztes nagyhatalmak tárgyalásai Magyarországról. Paul Mantoux tolmácsstiszti feljegyzése. Szerk. Litván György. Budapest, 1998. (A továbbiakban: Litván 1998.) 83., 117., 238–239.

¹⁸ Az ekkor még nyitott négy kérdés közt szerepelt a románoknak átengedett területeken élő magyarok vagyoni jogi helyzet e, a katonai és hajózási klauzulák problémája, a pécsi bányák termelésének jótételei célokra való felhasználása, a csehszlovákiai bányákból Magyarországra rendelt szénszállításokkal kapcsolatos prágai tiltakozás. Uo. 240.

gyarországi helyzetet alkalmasnak találta arra, hogy felkérje a Huszár-kormányt, „küldje el képviselőit a lehető legrövidebb időn belül Neuillybe, a békefeltételek elfogadására”.¹⁹

A béke delegáció működésével kapcsolatos források, mindenekelőtt az előzetes jegyzékek és a békefeltételek átnyújtása után kidolgozott válaszjegyzékek alapján azt vizsgáljuk, milyen ellenérveket, alternatívákat, kiegészítő javaslatokat dolgozott ki a magyar külpolitika a kisebbségi magyarság megtartása, sorsának enyhítése, jogainak biztosítása érdekében? S mindezek alapján miben jelölhetjük meg a magyar béke delegációk, a magyar külpolitika sikertelenségének legfőbb okait?²⁰

Miben reménykedhetett a magyar küldöttség? Az 1919. júniusi Clemenceau-jegyzékben már rögzített új magyar határokat a román és csehszlovák intervenció katonailag is megerősítette. A térség tartós stabilitásának követelményére hivatkozva azonban Apponyiék azt remélték, képesek lesznek meggyőzni a nagyhatalmakat arról, hogy a szomszéd országok túlzó követeléseit ellentmondanak a stabilitás követelményének.

A küldöttség párizsi működésében Apponyi szerepe, mandátuma volt az irányadó. Közvetlenül hozzátartoztak a Népszövetség, a népszavazás, kisebbségi jogok és a Magyarországot ért nemzetközi jogsérelmek kérdései. Teleki Pál, Bethlen István és Csáky Imre felügyelte a területi és az azzal összefüggő nemzetiségi kérdéseket. A négy politikus együttműködése az előkészületektől kezdve meghatározó jelentőségű volt. A katonai és hadifogoly-kérdéssel, a jóvátételi ügyekkel, pénzügyi, gazdasági kérdésekkel szintén élvonalbeli, de mégiscsak alacsonyabb beosztású diplomaták, szakpolitikusok (Láng Boldizsár, Ottrubay Károly, Kirchner Sándor, Kállay Tibor, Popovics Sándor, Walko Lajos és Hege-dűs Lóránt, báró Lers és Scitovszky Tibor) foglalkoztak.²¹

A magyar küldöttség összetétele, mandátuma, javaslatai egyrészt híven tükrözték a békeszerződés kérdésének tulajdonított rendkívüli politikai jelentőséget, másrészt viszont a küldöttség tagjai – az osztrák, német és bolgár szerződéseket és Magyarország tényleges lehetőségeit ismerve – aligha táplálhattak túlságosan vérmes reményeket a kialakult helyzet megváltoztathatósága felől. A küldöttség tagjai gondosan áttanulmányozták a német és különösen az osztrák békeszerződés előkészítését, azok okmányait. Mindennek ismeretében tudhatták, hogy nem számíthatnak méltányos eljárásra, az előzetesen kidolgozott békefeltételeken aligha fognak radikális változtatásokat végrehajtani a magyar békejegyzékek

¹⁹ Uo. 230.

²⁰ A magyar béke-előkészületek kisebbségpolitikai vonatkozásairól részletesebben l. *Szarka László*: Védtelen védhatalom. A magyar kisebbségek Magyarország 1919–1920. évi békepolitikájában. Kisebbségkutatás, 2000/2.

²¹ *Zeidler Miklós*: Egy jelentés a magyar béke delegáció működéséről. Forrásközlés.

http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/egy_jelentes_a_magyar_bekedelegacio_mukodeserol_forraskozles/ (Letöltve: 2010.11.22.) (A továbbiakban: Zeidler 2010.)

érveinek engedve. Ennek ellenére a magyar delegáció álláspontját legpregnánssabban kifejező úgynevezett bemutató jegyzék érvrendszerének középpontjába mégis a történeti magyar állam integritásának fenntartását alátámasztó argumentációt tették.²²

A húsz előzetes jegyzék és ezek hatalmas mellékletanyaga alapvetően tehát történeti, földrajzi, etnográfiai, illetve alkotmányjogi és nemzetiségpolitikai érvekkel elvben azt próbálta elérni, hogy a magyar békefeltételek esetében a békekonferencia térjen el addigi szokásos eljárási rendjétől, vizsgálja felül a békefeltételek területi, gazdasági és politikai rendelkezéseit és a szomszédok által követelt területek hovatartozásának eldöntésére rendelje el népszavazások megtartását.²³

A magyar delegáció bemutatkozó jegyzéke megpróbálta érzékeltetni azt az alapvető ellentmondást, amely a békekonferencia területi döntéseiben kezdettől fogva megmutatkozott: „A most kötendő világbéke két gondolon épült fel: az önrendelkezés jogának és a nemzetiségi összetartozás érvényre juttatásának gondolatán. Kétségtelen, hogy az egyik a másik nélkül alkalmazva csak a legégbekiáltóbb igazságtalanságokra vezethet”.²⁴ Ennek a két alapelvnek a szétválaszthatatlanságára hivatkozva Apponyi a nemzetiségi elvet nem tekintette olyan tényezőnek, amelyre tartós állami alakulatokat lehet építeni.

Az önrendelkezés lehetőségét kizáró nemzetiségi felosztás ellen a magyar békelegáció több érvet próbált felsorakoztatni: a soknemzetiségű ország történeti tradícióitól, a gazdasági egységben rejlő előnyökön, a magyarországi nemzetiségek részére kilátásba helyezett autonómiákon keresztül egészen a magyarság akkoriban kétségkívül meglévő, de érvként fölöttébb kétes értékűnek bizonyuló kultúrfölényig, illetve az új rendezés súlyos következményéig bezárólag.

²² A Legfelső Tanácshoz 1920. január 14-én benyújtott bemutatkozó jegyzék részletes történeti érveléssel igyekezett feltárni az Ausztria és Magyarország közti különbségeket, az oszmán hódítással szembeni európai védelmi háborúkban hozott áldozatokat, a 17–19. századi magyar függetlenségi küzdelmek értelmét, az 1867. évi kiegyezés „papiroson helyreállított” függetlenségének tényleges tartalmát, azon belül a közös kül- és hadügyi politikában fennmaradt osztrák túlsúly következményeit, a világháborús felelősség kérdését stb. A történeti érvelést Teleki természet- és társadalom-földrajzi érvelése egészítette ki a Kárpát-medence természetes egységéről, a felosztás súlyos gazdasági, kereskedelmi, vízügyi stb. következményeiről, valamint a nemzetiségi elv szerinti felosztás lehetetlenségéről. Gróf Apponyi Albert, a magyar békelegáció vezetőjének bemutatkozó jegyzéke Clemenceau-nak, a Legfelső Tanács elnökének. In: Trianon. A magyar békeküldöttség tevékenysége 1920-ban. Szerk. Ádám Magda – Cholnoky Győző – Pomogáts Béla. Budapest, 2000. (A továbbiakban: Ádám – Cholnoky – Pomogáts 2000.) 49–69.

²³ A magyar békejegyzékek érvrendszeréről, s azon belül a plebiszcitum elvére vonatkozó elképzelésekről l. *Galántai József*: A trianoni békekötés 1920. A párizsi meghívástól a ratifikálásig. Budapest, 1990. 91–90. Vö. *Szarka László*: A magyar békejegyzékek érvrendszere és a trianoni békeszerződés. In: *Uő*: Duna-táji dilemmák. Nemzeti kisebbségek – kisebbségi politika a 20. századi Kelet-Közép-Európában. Budapest, 1998. 126–147.

²⁴ Ádám – Cholnoky – Pomogáts 2000. 55.

„A magyarság, amely teljesen idegen népek között Európa szívében egységesen, egy állam keretén belül élt bejövetele óta – olvashatjuk az 1920. január 14-én átnyújtott bemutatkozó jegyzékben – most azért, mert Európát saját testével fedezte, és azért mert vendégszeretően kaput nyitott minden bevándorlónak, a töröktől üldözött szerbeknek, a fanariótáktól elnyomott románoknak, elveszítse most saját véreinek 37,5 százalékát, 3 733 000 magyar lelket? A magyar nép ebbe soha sem fog belenyugodhatni, soha sem fog belenyugodhatni azért sem, mert meg van győződve, hogy a vele vegyesen élő népek, ha megkérdézik őket, együtt akarnak-e vele maradni, egy gazdasági, egy államegységben, csak autonómiákat kívánnak.”²⁵

A húsz darab magyar előzetes békejegyzékben több helyen is megfogalmazták a Kárpát-medence vitatott területein élő magyar és nem magyar népesség jogát a népszavazásra. A népszavazás elvének alkalmazás már önmagában is kérdésessé teszi a magyar békedelegáció érvrendszerének olyan egyoldalú interpretációját, amely azt, mint a régi integritás mellett végletesen elkötelezett anakronisztikus és minden taktikai elemet nélkülöző rövidlátó argumentációt értékelte. Kivált, ha azt is figyelembe vesszük, hogy a magyar békejegyzékek igen nagy súlyt fektettek a kisebbségi jogok kidolgozására.

Nem könnyű feladat, mégis megkerülhetetlen a történeti magyar állam integritásának fenntartását szorgalmazó érvrendszernek a megfelelő értelmezése. Láttuk, hogy a Károlyi-kormány esetében is milyen komoly belső ellentmondásokhoz vezetett, hogy a békekonferencia döntéséig a magyar kormány kötelességszerűen megpróbált ragaszkodni az integritás elvéhez, miközben folyamatosan szembesült a nagyhatalmak által de facto, majd de iure elismert szomszéd államok területi követeléseivel és katonai foglalásaival.

Az Apponyi-küldöttség, ha lehet, ebben a tekintetben még nehezebb helyzetben volt, hiszen a siker legkisebb esélye nélkül úgy kellett képviselnie a magyar állam egységéhez való ragaszkodást, hogy közben tisztában volt azzal, hogy a békejegyzékekben az 1918 novembere óta ténylegesen kialakult közép-európai nemzeti kisállamok rendszerében kellene Magyarország számára minél kedvező pozíciókat biztosítani. Jellemző például a terjedelmes bemutatkozó jegyzék és hatalmas mellékletanyagának argumentációjára, hogy annak mindössze két-három bekezdése foglalkozik ez utóbbi tényleges és valóságos alternatívával. Az integritás elvének részleges fenntartása mellett az időközben a szomszéd államokba betagozó szlovákok, ruszinok, románok, szerbek, horvátok, szászok esetében a bemutatkozó jegyzék az önrendelkezés elvének megsértésére utalva az autonómiák rendszerének bevezetését ígérte.

A magyarországi nemzetiségek 1918 végi kiválása az államkeretektől kétségkívül radikálisan új helyzetet teremtett és a fentebb idézett magyar érv legfeljebb a ruszinok, svábok, szászok, szlovákok egy részére vonatkozóan bírhatott

²⁵ Uo. 59.

némi relevanciával. Ez az érv is jól mutatja azonban, hogy a bemutatkozó jegyzék összegző részében új elemek is megjelennek, amelyek – az egész jegyzék integritás-argumentációjának részben ellentmondva – jelezték a magyar békepolitika reális törekvéseit is. „Amikor ezt az egységet (ti. a történeti magyar állam integritását – Sz. L.) hangsúlyozza, a magyar Békeküldöttség nem óhajtja és nem kéri a háború előtti status quo fenntartását! Távolról sem. Az osztrákok négyszáz éves uralma és leigázó kísérletei után Magyarország végre visszanyerte függetlenségét és cselekvési szabadságát.”²⁶

A magyar nemzeti fejlődésnek ebben az új független államiság keretei közt megvalósuló szakaszában a jegyzék szerint a „legmesszebb menő jogok” biztosításával megteremthető a soknemzetiségű Magyar Királyságon belüli együttélés új kerete. A jegyzékben megfogalmazott javaslat ennek az új keretnek a kialakításához kér támogatást: „Kérjük tehát a Legfelső Tanácsot, adjon mindenekelőtt a magyar népnek és a magyar földön élő nemzetiségeknek alkalmat arra, hogy megbeszélés és kölcsönös megegyezés útján maguk szabják meg jövőendő életüknek viszonyuknak kereteit.”²⁷

Az előzetes magyar jegyzékek benyújtása az előzetes várakozásoknak megfelelően nem hozott áttörést. Sőt minden másfajta értékelés, értelmezés ellenére az Apponyi-beszéd és az abban a jegyzéknél jóval hangsúlyosabban megjelenő plebiszcitum-elv sem váltott ki pozitív fordulatot. Ezt tükrözték a január 15-én átnyújtott magyar békefeltételek, illetve a békekonferenciának a magyar delegáció bemutatkozó jegyzékével és nyolc előzetes békejegyzékével szembeni elutasító magatartása.

Az Apponyi-mítosz és a reális mozgástér

Az Apponyi-mítosz részeként időről-időre megjelenő beállítás, az ugyanis, hogy a küldöttség vezetőjének a Főtanács előtt elmondott január 16-i előadásával sikerült a magyar kérdéssel kapcsolatosan megfordítania konferencia hangulatát, sokkal inkább a korabeli magyar közvélemény csodavárásának és az utólagos bűnbak- és összeesküvés-elméleteknek a járulékos eleme, semmint adatolható és bizonyítható tényállítás.²⁸

Miután a magyar küldöttség január 14-én az úgynevezett bemutatkozó jegyzékkel együtt összesen nyolc másik előzetes jegyzéket is benyújtott a békekonferencia irodájának, a delegáció január 15-én átvette a békekonferencia által a delegáció érkezése előtti utolsó napokban véglegesített magyar békefeltételeket. A szöveg minden tekintetben az előzetes magyar aggodalmakat igazolta. A kö-

²⁶ Uo. 68.

²⁷ Uo. 69.

²⁸ A mítosz alapja a békedelegáció saját értelmezése. „Ezzel a beszéddel gróf Apponyi nemcsak személyes sikert ért el, hanem úgy formai, mint tartalmi tekintetben tökéletes érvei szemmel láthatólag mély hatást tettek a jelenlevőkre.” Zeilder 2010.

vetkező napon Apponyi – hasonlóan a német, osztrák és a bolgár delegációk vezetőihez – a Legfelső Tanács előtt szóban is kifejtette a magyar álláspontot a békefeltételekről.

A három nyelven elmondott Apponyi-beszéd megítéléséről egymástól eltérő történeti értékelések születtek. Beszéde elején az egy nappal korábban kézhez vett békefeltételeket lényeges módosítások nélkül Magyarország számára elfogadhatatlannak mondta. Azt hangsúlyozta, hogy amennyiben a békekonferencia csupán az aláírás és az elutasítás közti választás lehetőségét kínálja fel a magyar kormánynak, illetve a békeküldöttségnek, „úgy tulajdonképpen azt a kérdést kell feltennie magának: legyen-e öngyilkos azért, hogy ne haljon meg.” Ezt a kétségkívül frappáns formulát azután a békeszerződés aláírása előtt és után sokszor idézte a magyar sajtó.²⁹

A területi és népességbeli veszteségek súlyát, következményeit vizsgálva a magyar békeküldöttség vezetője rendkívül szerencsétlen módon a magyarok és nem magyarok közötti kulturális különbségeket emelte ki. Részben a kultúra, közigazgatás, oktatás terén évszázadokon át létező magyar túlsúlyt és hegemóniát kívánta ezzel igazolni, s azt hangsúlyozta, hogy a szomszéd nemzetek kulturális színvonala még nincs olyan szinten, hogy a magyarországi nemzetiségeknek hozzájuk való csatlakozása ne járna kockázatokkal.³⁰

Ezután a Tanács képviselői körében ellentmondásos hatást, az utódállamok sajtójában, politikai közvéleményében hatalmas felháborodást kiváltó érvelés után Apponyi a magyar békedelegáció fő kívánságát terjesztette a győztes nagyhatalmak vezető delegátusai elé: a méltányos béke megteremtésének egyetlen lehetséges eszközének alkalmazását, a népszavazások kiírását kérte a szomszéd országoknak ígért részekre vonatkozóan. Az elcsatolásra ítélt népesség érzelmei, szándékai felől Apponyi szerint nem érdemes megérzésekre, sejtésekre hagyatkozni. Helyette a tényleges szándék megállapításához rendelkezésre álló „egyszerű, de egyetlen eszközt”, a népszavazás alkalmazását követelte.³¹ Apponyi a plebiszcitum megkerülhetetlenségét bizonyító érvek közt egyebek közt azt is felhozta, hogy sem a magyar kormány, sem az országgyűlés nem fogadhatja el a

²⁹ Az Apponyi-beszéd két fennmaradt változatát l. Litván 1998. 243–252.; Ádám – Cholnoky – Pomogáts 2000. 224–231.

³⁰ „Uraim! Azt hiszem, hogy az emberiség nagy érdekei szempontjából nem lehet sem közömbös, sem megelégedettséggel szemlélni azt a körülményt, hogy a nemzeti hegemónia olyan fajokra száll át, amelyek ha a legjobb reménységgel kecsegtetnek is a jövőre nézve, de ma még a kultúra alacsony fokán állanak.” Uo. 227.

³¹ „Amikor ezt követeljük, hivatkozunk Wilson elnök úr által oly kiválóan szavakba öntött nagy eszmére, amely szerint az emberek egyetlen kapcsolata, az államok lakosságának egyetlen része sem helyezhető akarata, megkérdésezése nélkül, mint valami marhanyáj, egy idegen állam fennhatósága alá. Ennek a nagy eszmének a nevében, amely különben az egészséges emberi felfogásnak egy axiómája, követeljük a népszavazást hazánk azon részeire vonatkozóan, amelyeket tőlünk most elszakítani akarnak. Kijelentem, hogy előre alávétjük magunkat a népszavazás eredményének, bármi legyen is az.” Uo.

békeszerződést a leginkább érintett, a békekonferencia döntése alapján kisebbségi helyzetbe kerülő magyarok nevében. Ezt követően a szomszéd országok által katonai erővel elfoglalt magyarországi területekre a békekonferencia által kiküldendő bizottságok létrehozását javasolta, amelyek nagyban elősegíthetnék a konferencia döntéshozóinak tisztánlátását. (Ilyen rendelkezést egyébként a német fegyverszüneti egyezmény tartalmazott: a nemzetközi megfigyelő bizottság intézményét, a páduai, illetve a belgrádi konvenció azonban nem tett róla említést.)

A történelmi Magyarország történeti és gazdasági egységét, Európa érdekében hozott áldozatait ecsetelve Apponyi azt hangsúlyozta, hogy a kelet-közép-európai térségben a kisállami rendszer eleve lehetetlenné teszi a gazdasági rekonstrukciót és a tartós prosperitást. Elismerve a győztesek jogát, s számolva a vereség váltságdíjának megfizetésével, a magyar politikus beszéde végén a francia, angol és olasz nemzet igazi mentalitásában, erkölcsi erejére apellált. A beszédet követő rövid információcsere során – Teleki Pál úgynevezett vörös térképe segítségével – Apponyi egyértelművé tette a határok által elszakított magyar népesség számát és az érintett magyar többségű régiók kiterjedését.³²

Azt követően, hogy Apponyi és a küldöttek többsége a békefeltételek átvétele és az ismételt szóbeli meghallgatás elutasítása után, 1920. január 18-án hazatért Magyarországra, Neullyben csupán a kapcsolattartásra kijelölt tizenkét fős csoport maradt, akik a napi kapcsolatokon túl a válaszejegyzékkel kapcsolatos franciaországi munkákat intézték. Az eredeti január végi határidő helyett a Párizsba visszaérkező Apponyi február 12-én adta át a 18 magyar válaszejegyzéket és a mellékletek nagyobbik részét. Bár időközben történtek reménykeltő fejlemények is, például a nyugat-magyarországi területekre a békekonferencia vizsgálóbizottságot küldött ki, Apponyi azonban nem kapott még egyszer alkalmat a megszólalásra, és elmaradt a bizottságok kiküldése a románok, csehszlovákok által megszállva tartott területekre. A legnagyobb sikert március folyamán a franciaországi és oroszországi magyar hadifoglyok hazaengedésének kérdésében tudta a küldöttség elérni.³³

³² „Clemenceau kikötése ellenére, hogy gróf Apponyi előadását szóbeli vita nem követheti, Lloyd George szót kért és kérdést intézett az elszakítandó területeken levő magyarság helyzetére és számarányára vonatkozólag. Gróf Apponyi erre a kérdésre gróf Teleki nemzetiségi térképének bemutatásával és megmagyarázásával adott feleletet. Eközben a többi antantállam képviselői körül állották őket és nagy érdeklődéssel hallgatták a gróf Apponyi és Lloyd George között folytatott eszmecsere. A térkép és beszéd hatása az volt, hogy a világsajtó a legtávolabbi országokban is kénytelen volt a népek öntudatába belevinni az idegen iga alá jutó 3 400 000 magyar sorsának problémáját.” Beszámoló a magyar békedelegáció tevékenységéről (1920–1921). Uo. 44.

³³ Bevezetés. Jegyzőkönyv fölvetetett a magyar Békeküldöttség 1920. évi januárius hó 21-én délután 6 órakor a külügyminisztérium II. emeleti tanácstermében tartott ülésén. In: Magyar béketárgyalások 1921. 424–428. A delegáció tagjai emellett úgynevezett adminisztratív jegyzékkel reagáltak a magyar békeszerződés-tervezet kapcsán a politikusok, újságírók részéről felmerült politikai, statisztikai stb. kérdésekre.

A békefeltételekre adott magyar válaszjegyzékekben azután az integritáshoz való merev ragaszkodás helyett több ízben is felmerült a részleges határkorrekciók, a népszavazások követelése. Mindez egyértelműen azt jelezte, hogy a magyar kormány és a békedelegáció tisztában volt mind a térségben kialakult katonai-politikai, mind pedig a békekonferencián meghatározó nagyhatalmi erőviszonyokkal, realitásokkal. A magyar kormánynak és békedelegációnak 1920 tavaszán ezzel együtt azzal kellett szembesülnie, hogy nemcsak a történeti magyar állam integritásának nem akadt egyetlen nagyhatalmi támogatója, hanem a méltányos, etnikai realitásokat jobban tükröző határkijelölésre, és Sopron kivételével a népszavazás alkalmazására sem nyílt semmilyen esély.

A kisebbségi jegyzék érvrendszere

A magyar békeküldöttség kezdettől fogva a békekonferencia által kidolgozott kisebbségvédelmi rendelkezések kibővítését szorgalmazta. Az előzetes jegyzékekben, valamint az 1920. február 20-i dátummal benyújtott XXIII. számú kisebbségi jegyzékben a magyar fél igyekezett a kisebbségi jogokat egyrészt a szomszéd államokhoz került nem magyar népcsoportokra is kiterjeszteni, másrészt az oktatási, vallási jogok területén az önkormányzatiság elvének alkalmazását szorgalmazta.

Ez a magyar álláspont sem volt mentes a belső ellentmondásoktól. Alapvetően a magyar békedelegáció elnöke a realitásokból, azaz az 1919. júniusi Clemenceau-jegyzékben közölt új határokból kiindulva azt kérte, hogy „abban a végső esetben, ha területi változásokat fognak ránk kényszeríteni, a nemzetiségi kisebbségek jogainak védelme hatásosabban és részletesebben biztosíttassék, mint azt a nekünk átnyújtott békejavaslat tervbe veszi.”³⁴

A kisebbségi szerződéseket (amelyek valamennyi kisebbségi szerződésben azonos törzsszövege a trianoni békeszerződésbe is bekerült) az Apponyi Albert vezette magyar békedelegáció negatívan értékelt. A küldöttség álláspontját és a kisebbségvédelemmel kapcsolatos javaslatait tartalmazó magyar válaszjegyzék egyrészt egyetért a Magyarország területén élő kisebbségek jogainak biztosításával, s jelzi, hogy a magyarországi törvényhozás és történelmi hagyományok egyaránt megfelelnek a békeszerződés-tervezetben a magyar kormánnyal szemben támasztandó kisebbségvédelmi előírásoknak. Ugyanakkor a jegyzék követelte, hogy a magyar békeszerződésbe kerüljenek be a szomszéd országokhoz került magyar és többi (pl. a szlovák, rutén, szász) kisebbség jogainak védelmét biztosító rendelkezések is. „A méltányosság, az emberi érzés és a tartós béke elérésének akarata megkívánja, hogy a Magyarországtól elvett területeken lakó faji, nyelvi és vallási kisebbségek a nagyhatalmaknak, a világbéke és a kultúra őreinek leghathatósabb védelmében részesüljenek és hogy a Magyarországgal

³⁴ Uo. 78–79.

kötendő békeszerződés szilárd biztosítékokat nyújtson a nemzetiségek érdekeinek megvédésre, mert egyedül ezek a biztosítékok óvhatják meg őket a türelmetlen uralom túlkapásai és erőszakoskodásai ellen, amelyek különben kikerülhetetlenek lennének.”³⁵

A kisebbségi jegyzék tételes és szövegszerű javaslatokat tett a magyar békeszerződés kisebbségi jogvédelemmel kapcsolatos kiegészítésére. Nagy súlyt helyezett például az egyházi autonómiák szervezeti, intézményi, vagyoni jogfolytonosságának biztosítására, aminek hiánya azután oly súlyos következményekkel járt a térség valamennyi kisebbségének későbbi fejlődésére. A javaslat a kisebbségi közösségeket automatikusan jogi személyiséggel javasolta felruházni, mert csak így látta biztosíthatónak, hogy a kisebbségek saját költségükön jótékonyági, vallási, társadalmi, oktatási és nevelő intézeteket hozhassanak létre, amelyek nyelvük, kultúrájuk és vallásuk szabad gyakorlását lehetővé tették volna. A széleskörű kisebbségi önkormányzatra vonatkozó javaslat az anyanyelven folyó közigazgatásra és bírászkodásra is kiterjedt volna, s emellett biztosítani kívánta a kisebbségek arányos részvételét a törvényhozásban, a helyhatóságokban, a kormányban és az országos közhivatalokban. Mindezeket a jogokat az asszimilációt szolgáló bárminemű intézkedéseknek, a kisebbségi tulajdon elkobzásának, s mindenfajta diszkriminációnak a tilalmával javasolta kiegészíteni a szóban forgó magyar békejegyzék.

A kisebbségvédelmi szerződésekben lefektetett jogi garanciák elégtelenségét a magyar delegáció erdélyi jegyzéke is bírálta. A magyar békedelegáció rámutatott arra, hogy azok Erdély esetében ezek nem képesek az egész erdélyi különfejlődés értékeinek fennmaradását garantálni, lévén, hogy azok szűkkeblűen csak a nyelvi, faji, vallási kisebbségek speciális érdekeit védik. Másrészt a szankciók hiánya, a gazdasági érdekek védelmének elmaradása, Románia ellenérdekeltsége és megbízhatatlansága eleve megkérdőjelezte a magyar békedelegáció szemében a kisebbségvédelmi szerződések értékét. „Meggyőződésünk, hogy nem a kisebbség joga, hanem az államhatalom nemzeti szempontból való semlegesítése az egyedüli megoldás, amely az erdélyi kérdés nyugvópontra hozni képes lenne.”³⁶

Ennek államjogi megoldásként az erdélyi jegyzék Erdély önállósítását, az erdélyi államhatalom nemzeti semlegesítését jelölte meg, egyforma közjogi státusszal rendelkező, egyenjogú nemzetek részvételével. Erdélyt négyféle területre javasolta a jegyzék felosztani: túlnyomóan magyar, túlnyomóan román, túlnyomóan szász, illetve sváb és vegyes nyelvű területekre. Ezek széleskörű önkormányzattal rendelkeztek volna, a központi hatalom pedig a három nemzet egyenlő képviselőjén és háromnyelvű adminisztráción nyugodott volna. Alapelvként az erdélyi jegyzék a magyarok és az erdélyiek önrendelkezési jogára hivatkozva megállapította, hogy Erdély esetében nem lehet a tartós rendezés alapja az ott élő

³⁵ Uo. 79.

³⁶ Erdélyi kérdéstről. In: Magyar béketárgyalások 1921. I. köt. 123.

egyik nemzet önrendelkezése a másik hasonló jogának kizárása mellett. „Ha két nép joga egy időben és egy területen meg nem valósítható, illetőleg egymást kizárja, akkor vagy a kölcsönös megegyezés válik szükségessé, vagy más elveket kell még segítségül hívni, olyanokat, amelyeket a kérdés eldöntésekor figyelembe kell venni.”³⁷

Összegzés

A magyar békeküldöttség a rövid időre megértőnek látszó angol magatartás, illetve az 1920 tavaszán lezajlott titkos francia–magyar tárgyalások ellenére nem tudott változásokat kieszközölni a békefeltételeken. Miután 1920. május 5-én Henry alezredes Párizsban átadta Praznovszky Ivánnak, a magyar delegáció főtitkárának az előzetes békefeltételektől a határok tekintetében semmiben sem eltérő végleges békeszerződés szövegét, Apponyi a delegáció május 12-i budapesti ülésén jelezte, hogy az aláírást ő maga is megkerülhetetlennek tartja, és nyíltan támogatni fogja. Jóllehet ezzel beismerte az általa vezetett delegáció eredménytelenségét, s vállalta annak felelősségét, a delegáció tagjainak szavazata alapján lemondott, s így ki tudta vonni magát a XX. századi magyar történelem legnehezebb diplomáciai feladatának, a trianoni békeszerződés aláírásának terhe alól.

A magyar kormányok 1918 és 1920 között elvben és gyakorlatban minden lehetséges eszközt kipróbáltak a békekonferencián 1919 februárjában és márciusában kialakított, s mint utóbb kiderült, véglegesnek bizonyult magyar vonatkozású területi és határdöntések befolyásolására, módosítására. A legkedvezőbb tárgyalási pozíció kialakítása, illetve a kompromisszumok és engedmények érdekében részben az integritás elvéhez – Kun Béla kivételével – minden magyar kormány megpróbált ragaszkodni. Emellett részben provizórikus megállapodások kidolgozására törekedtek, hogy azokat a békekonferencián mint alternatív megoldásokat fel tudják mutatni. Ezekre az integritás elvének kényszerű feladását követően minden bizonnyal hivatkozni lehetett volna.

A békekonferencia legfelsőbb tanácsa 1920-ban úgy látta: az 1919-ben megállapított magyar határok korrekciója – a térségben kialakult erőviszony mellett – újabb, Magyarországra nézve még rosszabb megoldásokat hozhatott volna, s ezért nem támogatta a magyar határkérdések újraindítását. A magyar békedelegáció és általában a békekonferenciával kapcsolatosan a magyar külpolitika sikeretelenségének okát néhány ritka kivételtől eltekintve nem a hivatalos magyar politika magatartásában szokták keresni. A kelet-közép-európai térség újrendezésének, kisállami felosztásnak egyértelmű nagy hatalmi meghatározottsága, a szövetséges és társult kisállamokra bízott pacifikációs szerep, a szovjet-oroszországi veszély elleni francia–angol felkészülés szempontjainak, illetve az

³⁷ Uo. 124.

ország szinte teljes külpolitikai elszigeteltségének, a katonai megszállás tényeinek gondos mérlegelése alapján aligha lehet a világháború utáni magyar kormányzati, s azon belül a magyar békepolitikában keresni a békekonferencia döntéseinek a döntő okait.

Az új határok, demarkációs vonalak, gazdasági kiszolgáltatottság és a belső káosz miatt maga az ország is teljességgel védtelenné vált, s így a magyar békejegyzékekben megfogalmazott korabeli magyar álláspontnak legfeljebb dokumentációs és történeti értéke lehetett. A jóvátételi összeg mérséklése, az Ausztriában található műemlékek ügye, a Magyarország javára optálók vagyoni kérdéseiben elért nem csekély súlyú sikerek eltörpültek a változatlanul hagyott területi döntések mellett. A magyar békeszerződés végleges szövegéhez fűzött 1920. május 6-i keltezésű Millerand-féle kísérőlevél a területi és nemzetiségi kérdésekben kíméletlen egyértelműséggel fogalmazott. „Közép–Európa néprajzi viszonyai valóban olyanok, hogy lehetetlen, hogy a politikai határok az egész vonalon egybeessenek az etnikai határokkal. Ebből következik – s a Szövetséges és Társult Hatalmak sajnálattal hajoltak meg a szükségesség előtt –, hogy a magyar népesség egyes gócainak egy más állam szuverenitása alá kell kerülnie. Azonban erre a helyzetre nem lehet hivatkozni azzal az állítással, hogy jobb lett volna nem bolygatni a régi területi állapotot. A dolgok meglévő rendje, még ha ezeréves is, nem jogosult a jövőre nézve, ha igazságtalannak találtatott.”³⁸

Az együttesen több mint hárommillió főre rugó csehszlovákiai, romániai és jugoszláviai magyar kisebbség létrejöttét a fenti tetszetős, több szempontból mégis egyoldalú és elfogult érvelésben Millerand a kétségkívül sok nehézséget magában hordozó kelet-közép-európai vegyes települtséggel, tehát az objektív adottságként is kezelhető etnikai viszonyokkal magyarázta. Ugyanakkor az is tény, hogy a korabeli magyar–szlovák, magyar–rutén és néhány megyében a magyar–román, illetve magyar–szerb vonatkozásban is jól kivehető etnikai határok léteztek. A magyar–szlovák nyelvhatár ráadásul az úgynevezett éles nyelvhatártípushoz tartozott, ahol csak ritkán fordul elő egy-két községnél mélyebb átmeneti vegyes lakosságú zóna. Amint arra azonban maga a kísérőlevél is utal, a békekonferencia számos egyéb megfontolás miatt nem törekedett arra, hogy a békeszerződésekben a Kárpát-medence objektív etnikai adottságai akárcsak meghatározó súllyal is érvényesüljenek.

A közel hárommilliónyi kisebbségi magyarság kialakulása, a kompakt magyar többségű területek, városok elcsatolása szempontjából döntőnek bizonyult, hogy az 1918 előtti etnoregionális tradíciók, közjogi értelemben is megragadható belső választóvonalak hiányában az új határok kijelölésénél – mint később kiderült – a békekonferencia elé terjesztett szomszéd országai igényjegyzékek és a nagyhatalmi stratégiai elképzelések jelentették a kiindulópontot. E tekintetben a

³⁸ Uo. 487. A Millerand-féle kísérőlevélről és a magyar jegyzékek nyomán a békeszerződés végleges szövegében eszközölt változtatásokról l. Romsics 2001. 198–199.

békekonferencia határmegállapító tevékenysége magyar szempontból csupán a rossz és még rosszabb alternatívák közti választások sorozatát jelentette.

A területi döntések egyébiránt nyíltan is vállalt elfogultságait a francia miniszterelnök az ominózus kísérőlevélben egy végletesen sarkított választási lehetőségre utalva próbálta magyarázni: az antant számára nem volt igazán nehéz dönteni az ezeréves Magyarország teljes integritása és az új szövetséges kisállamok követelései között. Holott mind a békekonferencia munkájában, mind pedig a magyar kormányok által is képviselt alternatív megoldási javaslatokban jelen voltak a térség etnikai viszonyait fokozottabb mértékben figyelembe vevő tervek, javaslatok is.

A magyar békedelegáció kisebbségvédelmi javaslatait ugyanígy teljességgel figyelmen kívül hagyták a nagyhatalmak képviselői. A Millerand-féle kísérőlevél szerint a szomszéd országok által aláírt szerződések elégségesek a kisebbségi jogok szavatolására. A plebiszcitum eszközét – a magyar békedelegáció minden erőfeszítése ellenére – Magyarország esetében csupán Sopron és környéke hovatartozásának eldöntésében alkalmazták. A csehszlovák, jugoszláv és román békedelegációk folyamatosan egyeztetett fellépése nem véletlenül éppen a népszavazás kivédésében volt a legerőteljesebb és legkövetkezetesebb. Aligha kétséges ugyanis, hogy a magyar többségű területeken és városokban a népszavazás lényeges változásokat eredményezett volna a békekonferencia által megállapított határokhoz képest.

Tény ugyanakkor, hogy a magyar békedelegáció tevékenysége során, előzetes és válaszjegyzékeiben nem csupán az etnikailag minden vitán felül álló, kompakt magyar területek sorsának utólagos felülvizsgálatára koncentrált, hanem megpróbálta a Csehszlovákiához, Romániához és a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz került határ menti vegyes, illetve nem államalkotó nép által lakott (ruszin, német) és az egész nyugat-magyarországi német vidékre kiterjeszteni az igényelt népszavazás hatályát, ami a népszavazás gyakorlatának használhatóságát erősen megkérdőjelezte.

Május 9-én Budapesten megkezdődött a magyar békeküldöttség úgynevezett állandó tanácskozása, amelybe az egész kormány és a békeküldöttség minden tagja bekapcsolódott.³⁹ A magyar álláspont szerint a szerződés érdemben aláírhatatlan, „különösen, mert a népek önrendelkező jogát sérti meg, s ezért a békeküldöttség nem töltené be mandátumát, ha ilyen szerződéshez hozzájárulna; de az

³⁹ „A békeküldöttségnek május 10-én tartott teljes ülésében gróf Apponyi kifejtette, hogy a Békeszerződés eredeti szövegén lényeges változás nem történt, sikerek csak a vízügy és a műemlékek kérdésében értek el, valamint némi kilátás nyílt a kísérőlevélben a rutén kérdés igazságos megoldására. De ugyanakkor nem mulasztotta el gróf Apponyi felhívni a békeküldöttség figyelmét a kísérőlevél hangjára és az abban rejlő lehetőségekre, amelyek messze eltérnek mind a német, mind az osztrák, mint pedig a bolgár kísérőlevéltől.” Magyar békétárgyalások 1921. II. köt. IX–XII. old.

viszont túllépi a hatáskörét, hogy megítélje, vajon a politikai szempontok nem követelik-e ennek ellenére az aláírást.⁴⁰

A küldöttség utolsó ülésén, május 19-én Apponyi bejelentette a békeküldöttség lemondását, amit a kormány elfogadott, de azonnal jelezte a békekonzferenciának, hogy a kormány a szerződést „a kényszerítő politikai körülmények folytán” alá fogja írni.⁴¹ Ez a kétségkívül leleményesen diplomatikus megoldás amellet, hogy az elutasító magyar magatartásnak is hangot adott, a magas szintű békeküldöttség tagjainak presztízsét is megmentette. A magyar békeküldöttség működésének ezt a heroikus, de összességében kudarcos története sok tanulsággal járó, nehezen feldolgozható, de a mai mítoszgyártók számára mindazonáltal kiválóan alkalmas történeti kérdés. Az 1920-ban berendezkedő Horthy-rendszer, illetve első kormányainak a felelőssége láthatóan fel sem merül, az Apponyi- és Teleki-mítosz revíziós olvasatai pedig elfedik a magyar békeszerződés előkészítésének és véglegesítésének tényleges összefüggéseit.

Mind a békemunkálatok beindításánál szerepet játszó Jászi Oszkár, mind pedig a magyar békedelegáció munkáját irányító Apponyi Albert koncepciójának tengelyében a történeti Magyarország integritásához való elvi ragaszkodás volt a kiindulópont. Ez azonban egyáltalán nem jelentette az időközben bekövetkezett katonai-hatalmi változások figyelmen kívül hagyását. A magyar politika mindvégig a megegyezésem és méltányos magyar béke megteremtésén fáradozott, aminek tartalmát Jászi kezdetben a történeti Magyarország etnikai-tartományi kantonizálásában, később nemzetek szerinti föderatív átalakításában jelölte meg. Fontos adalék a magyar békepolitika néhány alapvető fontosságú tartalmi kérdésében is kimutatható folytonosságához, hogy az erdélyi jegyzék is pozitívan tesz említést a Károlyi-kormány és Jászi Oszkár erdélyi kezdeményezéseiről, románokkal folytatott tárgyalásáról.⁴²

Apponyi, Teleki, Bethlen, akárcsak a béke-előkészületeket elindító Jászi Oszkár a történeti magyar államkeretektől kíválni kívánó területek kijelölésében egyértelműen a népszavazás eszközének lehető legkövetkezetesebb alkalmazását látták volna célravezetőnek. Szerintük ugyanis csakis a vitatott területek egészére kiírt plebiscitum biztosíthatta volna a méltányos és kölcsönösen elfogadható béke megteremtésének egyedüli demokratikus alternatíváját, amely alapja lehetett volna az őszinte és tartós szomszédi kapcsolatoknak. Mind a kantonok és nemzetiségi autonómiák, az ország lehetséges föderatív átalakításának elképzelése, mind pedig a népszavazás követelése a magyar békecélok konstans elemei közé tartozott és ezt a békekonzferencián előterjesztett magyar békejegyzékek is tükrözték.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ Uo. 475–476.

⁴² Ádám – Cholnoky – Pomogáts 2000. 192–193.

A VÁLASZTÓJOG KITERJESZTÉSE KÖRÜL FOLYÓ VITA ÉS AZ EGRI KÖZÉLET A HUSZADIK SZÁZAD ELEJÉN

PAP JÓZSEF

A magyarországi népképviselési választójogot először az 1848. évi V. magyar és a II. erdélyi törvénycikk szabályozta. Ezt követően 1874-ben a XXXIII. törvénycikk hozott jelentősebb változást, mely elsősorban a tulajdonhoz kapcsolódó cenzus szabályait érintette. Fontos szerepe volt még az 1877. évi X. törvénycikknek is. Ez a választókerületek beosztását helyezte új alapra azokon a területeken, melyeken 1876-ban új vármegyei beosztást léptettek életbe.

Az általános választójog eszméje már a választójogi reform 1874-es vitái során szóba került. Ezt 1874. július elsején, a törvénytervezet általános vitájának kezdőnapján, Mocsáry Lajos követelte először.¹ Mocsáryhoz csatlakozott másnap Polit Mihály (Mihail Polit) pancsovai képviselő is.² A képviselőház azonban Tisza Kálmán – ekkor még balközép párti politikus – javaslatával³ egyetértve, július 7-én elvetette a választójog kiterjesztésének eszméjét. Ezen az örökségen a magyar képviselőház a huszadik század elejéig nem tudott túllépni.

A századfordulót követően állandósult a választójogi küzdelem, mely kiemelt belpolitikai szerepet a Fejérváry-kabinet időszakában kapott. A szakirodalom részletesen foglalkozott ezzel a kérdéssel, mi jelen munkánkban csupán az országos vita egri megjelenését fogjuk bemutatni, két korabeli röpirat és egy 1913 eleji hírlapi vita segítségével.

A választójog kiterjesztése szorosan összekapcsolódott a nemzetiségi kérdéssel, valamint a baloldali munkás- és parasztmozgalmak tevékenységének megítélésével. A hivatalos magyar politikai elit, a parlamentben szerepet vállaló kormánypárti és ellenzéki pártok egyre nagyobb társadalmi és politikai nyomásnak voltak kitéve, hiszen a választási szabályok anakronizmusa a századforduló utáni Európában egyre nyilvánvalóbb volt. Az ország feldarabolódásától, a politikai anarchiától való félelem azonban megkötötte a politikusok kezét. Olyan rendszer kidolgozásával kísérleteztek, olyan megoldást kerestek, mely biztosítja a magyarság vezető szerepét, és szinte lehetetlenné teszi a baloldal országgyűlési politizálását. Félelmük szinte önbeteljesítő jóslattá vált. Véleményünk szerint a

¹ Az 1872. évi szeptember hó 1-re hirdetett országgyűlés Képviselőházának naplója. I-XVII. Szerk. Nagy Iván. Budapest, 1872–1875. (A továbbiakban: Képviselőházi Napló 1872.) XI. 163–172.

² Képviselőházi Napló 1872. XI. 192–193.

³ Képviselőházi Napló 1872. XI. 209–210.

századfordulót követően a magyar parlament szinte állandóan legitimációs problémával küszködött, hiszen a nemzetiségi, valamint a parlamentbe bejutni gyakorlatilag képtelen baloldali pártok joggal kérhették számon a törvényhozáson, hogy az csupán a cenzussal rendelkező kisebbséget tudhatja maga mögött. A választójog valódi kiterjesztésének lehetőségét ki nem használva a parlament egyre inkább elszakadt a magyarországi társadalomtól, ennek negatív következményei a világháború alatt és után kézzelfoghatóan jelentkeztek. A hivatalos politika számára a nemzetiségek, a munkások, a cenzusnak megfelelni nem tudó társadalmi csoportok gyakran elsősorban nem állampolgárokat, hanem a közrendre, a magyar államra veszélyes elemeket jelentettek. Erre a – gyakran igen éles – megítélésre az egri közéletben is felfigyelhetünk. Úgy gondoljuk, hogy ez a lokálisan is igen erőteljesen jelentkező tendencia hozzájárult ahhoz, hogy a világháborús megpróbáltatások hatására Magyarország belpolitikailag fokozott mértékben destabilizálódott. A nemzetiségi kérdést ez a legitimációs probléma tette igazán akuttá, hiszen a parlamentben marginális csoportot alkotó nemzetiségi képviselők erre hivatkozva tagadhatták az országgyűlés népképviseleti jellegét. Választóik, valamint a választójoggal nem rendelkező nemzetiségi állampolgárok számára pedig az ellenséges megítélés szinte állandó hangoztatása volt igen sérelmes.

Az általános választójog eszméje a magyarországi pártprogramokban az első világháborút megelőzően

A választójog kérdése a dualizmus kori pártprogramok jelentős részében megtalálható. A választójogi vitával kapcsolatban számos értékes publikáció áll rendelkezésünkre, melyek segítségével a választójog kiterjesztéséért folytatott küzdelem jól tanulmányozható. Munkánk első felében áttekintjük a dualizmus kori pártok alapdokumentumait, azért hogy bemutathassuk, hogy a korban milyen elképzelések jelentek meg a különböző pártcsoportokban .

Kormánypártok

Az 1874-es választójogi törvény az 1875-ben hatalomra került Szabadelvű Párt elképzeléseinek megfelelt, azon 1899-ben csak annyiban voltak hajlandók változtatni, hogy az adóhátralékkal rendelkezők választójogát újra biztosították. Erre azért volt szükség, mert a választói létszám a századfordulóra igen lecsökkent. Mélyreható átalakításra a párt részéről nem fogalmazódott meg igény.

A Nemzeti Munkapárt már az 1905–1910-es évek politikai viharai után vette át a kormányzatot. Ebben az időszakban már nyilvánvaló lépéseket kellett tenni a választójog ügyében. A párt 1910. február 19-i alakuló ülésén elfogadott határozatában Tisza István szövege a választójogról. Céljaként egy olyan reformot jelölt meg, „mely politikai jogokban részesítse a munkásosztálynak erre hivatott réte-

geit és nem veszélyeztesse az értelmiség jogos befolyását és a magyar állam nemzeti jellegét.”⁵ Az általános, egyenlő és titkos választójogtól tehát a párt elzárkózott, de a reformra már hajlandónak mutatkozott.

Az ún. jobboldali ellenzéki pártok

Az ún. jobboldali ellenzékhez tartozó pártok közül először az Apponyi Albert vezette Nemzeti Párt szólt 1892-ben a választójogi reformról, de azzal kapcsolatban csak elvont célokat fogalmazott meg. A szükséges reform célját abban látták, hogy az új törvény garantálja, hogy „a képviselőház a választási szabadság biztosítása által valóban a nemzeti akarat képviselője legyen, és így a képviselőháznak felelős kormány is a nemzettől függjön, nem pedig a nemzet tőle.” A nemzet alatt pedig politikai értelemben vett egységes nemzetet értették, „mely sem jogokban, sem kötelezettségekben nem ismer különbséget a különböző nyelvű honpolgárok között, és nemzetiségeket mint közjogi csoportokat el nem fogadhat.” Az erőszakos magyarosítást ugyan elvetették, de a magyar nyelv terjesztését kiemelten fontosnak tartották.⁶ A párt tehát kiállt az egy politikai nemzet koncepciója mellett, képviseleti jogokat ennek az egységesnek tekintett nemzetnek követelt, de a választójoggal kapcsolatos elképzeléseit nem konkretizálta.

A Katolikus Néppárt alakulásakor elfogadott programjának a legvégén volt található a választójoggal kapcsolatos követelés. A párt a választási visszaélések orvoslását kérte számon, valamint kilátásba helyezte a cenzus és a választókerületi beosztás szabályozását.⁷

Bánffy Dezső által szervezett Új Párt 1903-ban szintén kevés konkrétumot közölt választójogi elképzeléseiről, bár a törvényt sürgősen módosítani akarták, hogy „a szabadság és jogegyenlőség államalkotó elveinek érvényesítésével a választói jog minél szélesebb rétegekre kiterjesztessék.” A konkrét programpontok között ismét visszaköszönt a választójog, melyet mindenekelőtt a városokban óhajtották kiterjeszteni. A cenzust nem eltörölték volna, hanem a leszállítására tettek javaslatot, de a cenzussal nem rendelkezők politikai képviseletét is rendezni óhajtották. Konkrétan nem beszéltek ugyan róla, de egy plurális választójogi reformot körvonalaztak, mellyel párhuzamosan a kerületek kikerekítése a magyar nemzetiség képviseletét erősítette volna. A párt egyébként a magyar államnyelv oktatásának kiszélesítését is követelte, ehhez az elemi iskolák államosítását is szükségszerűnek tartották. „Célunk nem egyéb, mint a magyar birodalomnak nemzeti alapon szervezése, a magyar műveltségnek és hazafiség-

⁵ Tisza István által előterjesztett határozati javaslat. 1910. február 19. Budapest. In: Magyarországi pártprogramok 1867–1919. Szerk. Mérei Gyula – Pölöskei Ferenc. Budapest, 2003. (A továbbiakban: Mérei – Pölöskei 2003.) 269.

⁶ A Nemzeti Párt programja. 1892. január 5. In: Uo. 156., 158.

⁷ A Katolikus Néppárt programja. 1895. január 31. In: Uo. 166.

nak az állam egész szervezetében biztosított uralma.” – jelölték ki a párt politizálásának legfontosabb alapelvét.⁸ Az 1905. november 18-án megalakult Alkotmánypárt programjában nem található utalás a választójoggal kapcsolatban, pedig a koalíciós kormányzás időszakában ennek a pártnak a vezetőjéhez, Andrássy Gyula belügyminiszternek a nevéhez kapcsolódott a plurális választójogi reform tervezete.⁹

Az 1904-ben létrejött Keresztény Szociális Egyesületek Országos Szövetsége 1907. november 10–11-én rendezte negyedik kongresszusát Budapesten. A mozgalom ekkor levált a Katolikus Néppártról és Lakatos Géza elnökletével önálló pártot alapított. Az új párt 1907. november 10-én fogadta el programját, ami a Keresztény Szociális Egyesületek Országos Szövetségének tervezetén alapult. A párt fontosnak tartotta, hogy az állam ügyeibe a cenzusnak meg nem felelők is beleszólhassanak. Ennek biztosítását, vagyis az „általános titkos, egyenlő, közvetlen, községenként való és kötelező választói jog” megvalósítását, kiemelt ügynek tekintették.¹⁰

Az agrárius nagybirtokosok érdekvédelmi szervezete, az Országos Magyar Gazdasági Egyesület, a koalíció széthullása után tette közzé programját. Ebben kiálltak ugyan a választójog kiterjesztése mellett, de feltételül szabták a magyarság vezető szerepének megőrzését, valamint a „magyar gazdaosztály” érdekeinek érvényesülését.¹¹

Az Alkotmánypárt 1913-ra szakított addigi elképzeléseivel, és Andrássy Gyula saját plurális elképzelésén is túllépett. Az új programjukban ugyan a magyar állam történelmi jellegének megtartását megkerülhetetlen kiindulópontnak minősítették, de a választók létszámát kétszeresére akarták emelni. A munkapárti kormány által alkotott törvényt nem fogadták el. A választói korhatárt 24 évben állapították meg, és a szavazatok paritása mellett foglaltak állást. Az ipari munkásság esetében az írni-olvasni tudáshoz, az egy éves helyben lakáshoz és a legalább egy éves munkásbiztosítói pénztartáshoz kötötték volna a jog megadását. A választásokat a városokban, bizonyos lélekszámot meghaladó községekben és kerületekben titkosan tartatták volna meg. Új kerületi beosztást is szükségesnek tartottak, melynek a lakosság számra, a kulturális és gazdasági viszonyokra kellett volna tekintettel lennie. A nemzetiségi kérdésben a jogegyenlőséget követelték, de nem léptek túl a politikai nemzet egységén. A nemzetiségi mozgalmakkal szemben a leghatásosabb eszköznek a közigazgatás pártatlanságát jelölték meg.¹²

⁸ Az Új Párt programja. 1903. november 23. Budapest. In: Uo. 216., 218., 219.

⁹ Az Alkotmánypárt programja. 1905. november 18. In: Uo. 228–230.

¹⁰ Az Országos Keresztény-Szocialista Párt programja és szervezeti szabályzata. 1907. november 10. In: Uo. 237., 238.

¹¹ Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület programja. 1910. március 21. In: Uo. 271.

¹² Az Alkotmánypárt programja. 1913. szeptember 14. In: Uo. 309–310., 315.

A függetlenségi ellenzéki pártok

Az 1874-es parlamenti vitában felszólaló ellenzéki politikusok – Irányi Dániel, Helfly Ignác, Mocsáry Lajos – az Országos 48-as Párt tagjai voltak. Ezen politikai csoportosulás már 1872-ben követelte a választójogi szabályok megváltoztatását. „S óhajtjuk az 1848-iki törvény módosításával az általános szavazatjognak behozatalát, párosulva a titkos szavazással és a vesztegetések s a választásoknál előforduló egyéb visszaélések ellen szabandó szigorú büntetésekkel, (...) valamint a választókerületeknek, legalábbis Erdélyt illetőleg, igazságos beosztásával kiegészítve.”¹³ A később megjelent függetlenségi programok azonban már nem tértek ki a reformtervre, a különböző függetlenségi pártalakulatok hivatalos céljai között a későbbiekben már nem szerepelt. A Függetlenségi és 48-as Párt 1891-ben csak a választások tisztaságát kérte számon a kormányon, a rendszer megváltoztatásáról nem beszélt.¹⁴ A koalíciós időszakban egységes Függetlenségi és 48-as Párt 1909-ben ismét kettészakadt. A Justh Gyula vezette Függetlenségi és 48-as (Justh) Párt programjaként Justh 1909. november 8-án megtartott makói beszédét tartják számon. Ebben a szónok elvetette az Andrássy Gyula által beterjesztett plurális választójogi tervezetet, és az általános választójog mellett foglalt állást, amit a párt régóta követelt elképzelésének nevezett.¹⁵ Az Apponyi Albert és Kossuth Ferenc által irányított másik függetlenségi párt, a Negyvennyolcas Függetlenségi Kossuth Párt egykorú dokumentumában szinte csak a szakadással foglalkozott, a választójogra nem tért ki.¹⁶ A Justh-féle párt az 1910-es évek elején a szociáldemokratákkal és a polgári radikálisokkal együtt részt vett a választójogi harcban, az Apponyi–Kossuth-féle irányzat azonban egyre jobban elszigetelődött. A Nemzeti Munkapárt három éves kormányzata egyre közelebb hozta egymáshoz a két függetlenségi csoportot, akik 1913 júniusában végül Egyesült Függetlenségi és Negyvennyolcas Párt néven fuzionáltak egymással. A párt programjába a választójog kapcsán is egy kompromisszumos szöveg került, csak az „általános választói jog” mellett álltak ki, ami nem feltétlenül jelentett egyet Justhék korábbi általános, titkos és egyenlő elképzelésével. A kerületek új beosztásáról is szóltak, de kikötötték, hogy „kizárólag a magyar nemzeti érdekek védelmével és a jogegyenlőség tekintetbe vételével” képzelik el a reform végrehajtását.¹⁷ Változás a párt újabb szakadásakor, a Függetlenségi és 48-as (Károlyi) Párt 1916-os létrejöttékor következett be, de az ún. Károlyi Párt is csupán bizonyos megszorításokkal fogadta el az általános választójog eszméjét. Hiszen csak „az állam minden hű polgárát, aki 24-ki

¹³ Az Országos 48-as párt programja. 1872. január 21. In: Uo. 100.

¹⁴ A Függetlenségi és 48-as Párt programja. 1891. december 31. In: Uo. 146–147.

¹⁵ A Függetlenségi és 48-as Párt programja. 1909. november 8. In: Uo. 255.

¹⁶ A Negyvennyolcas Függetlenségi Kossuth Párt programja. 1909. november 11. In: Uo. 257–259.

¹⁷ Az Egyesült Függetlenségi és Negyvennyolcas Párt programja. 1913. június 14. In: Uo. 290.

életét betöltötte és írni-olvasni tud” részesítették volna a titkos választójogban. A választókerületek átalakítását is fontosnak tartották, amivel a „magyarság rovására történt aránytalanságok”-at akarták orvosolni.¹⁸ A párt elképzelései tehát igen távol álltak a szociáldemokraták, a polgári radikálisok, vagy a nemzetiségi politikusok céljaitól.

Demokrata és polgári radikális pártok

A Vázsonyi Vilmos által vezetett Polgári Demokrata Párt 1900. március 11-ei alakulásakor határozottan kiált a választójogi reform mellett. Programjuk „álhazafiak”-nak nevezte azokat, aki elvetik az általános választójog eszméjét, akik „először is adósok maradnak annak bizonyításával, hogy az általános választói jog csak a nem magyar választók számát szaporítja.” Vázsonyi kijelentette, hogy a választókerületi beosztás a nemzetiségeknek kedvez, ezt módosítani kell, „új, igazságos beosztással a törzsökös magyarságnak az őt megillető jogot és nem lesz szükség mesterkedésre.”¹⁹ A demokraták a cenzussal való mesterkedés helyett tehát a kerületekkel való „játékot” tartották szükségszerűnek ahhoz, hogy a magyarság többségét a választójogi reformmal párhuzamosan is biztosítsák.

A polgári radikálisok által 1914 júniusában megalapított Országos Polgári Radikális Párt politikájának egyik sarokpontja volt a választójogi küzdelem. A program első pontja foglalkozott a választójoggal, melyet minden 21. életévét betöltött állampolgár megkapott volna, nemre való tekintet nélkül. Az arányosított kerületekben általános, egyenlő és titkos választások megtartását követelték. A nemzetiségi kérdés ügyében az 1868-as törvény betartását elegendőnek gondolták. A jogegyenlősítés talaján álltak ugyan, de az egy politikai nemzet koncepcióját vallották, és a területi autonómiák elvét nem említették.²⁰

Baloldali munkás és parasztpártok

A parlamenten kívüli szociáldemokrata, szocialista pártok egyik legfontosabb programpontja hagyományosan a választójogi reformhoz kapcsolódott. A ki egyezést követően egyébként először az Általános Munkásegylet 1869. augusztus 22-én Pesten elfogadott programjában jelent meg az „(Á)ltalános egyenletes választási jog”.²¹ A Magyarországi Általános Munkáspárt ezt 1880-ban azzal egészítette ki, hogy a választói korhatárt 20 évre csökkentette volna.²² A Magyarországi Szociáldemokrata Párt Elvi Nyilatkozata az „általános, közvetlen és

¹⁸ A Függetlenségi és 48-as (Károlyi) Párt programja. 1916. július 17. In: Uo. 326.

¹⁹ A Polgári Demokrata Párt programja. 1900. március 11. In: Uo. 188–189.

²⁰ Az Országos Polgári Radikális Párt programja. 1914. június 6. In: Uo. 317., 322–323.

²¹ Az Általános Munkásegylet programja. 1869. augusztus 22. In: Uo. 97.

²² A Magyarországi Általános Munkáspárt programja. 1880. május 17. In: Uo. 129.

titkos választási jogot” „az agitáció és szervezkedés” legfontosabb eszközének nevezte, mely nélkül „a parlamentarizmus értéke fölött csalódásba ejtené magát.”²³ A Mezőfi Vilmos által 1900 tavaszán alapított Újjászervezett Szociáldemokrata Párt az általános, titkos és közvetlen választójogot követelte, amit ők is „az eszmetérjesztés és a szervezkedés” egyik legfontosabb eszközének tartottak, de kijelentették, hogy a párt „nem ringatózik csalóka reményekben a képviseleti intézmény értéke felől”.²⁴ A szociáldemokraták 1903-as programjában az Elvi Nyilatkozatba foglaltakhoz képest a legfontosabb újdonság az volt, hogy megjelent a nők választójogának követelése is. Emellett a községenkénti titkos szavazást újra belefoglalták a programba, a parlamenti és önkormányzati ciklust pedig két évre rövidítették volna.²⁵

Várkonyi István Magyarországi Független Szocialista Pártja közvetlenül nem foglalkozott a választójog kérdésével, de az 1906-ban Békéscsabán megalakított, Áchim L. András által vezetett Magyarországi Független Szocialista Parasztpárt már programjába vette azt. A program első pontjában szereplő választójogi elképzeléseik hasonlítottak a szociáldemokraták 1903-as követeléseire. Itt is megjelent a 20 éves korhatár, „nemre, vallásra, nemzetiségre, foglalkozásra, nyelvismeretre és vagyona váló tekintet” nélküli általános, egyenlő, titkos és közvetlen jog. Egyetlen kitételként a „fedhetetlen előélet”-et jelölték meg.²⁶ A követelés bekerült az 1908-ban létrejött Országos Földművelő Párt tervezetébe is, bár ott a nők választójogáról nem szóltak.²⁷ Hasonló megfogalmazással találkozhatunk a Nagyatádi Szabó István által megszervezett Országos 48-as Függetlenségi Gazdapárt alapító dokumentumában is.²⁸

Nemzetiségi pártok

A nemzetiségi pártok korai programjai még nem foglalkoztak a választójoggal. Ez első alkalommal az erdélyi és magyarországi románok érdekképviseletét egyesítő Román Nemzeti Párt elképzelései közé került be 1881-ben. A program 6. pontja kimondta, hogy egy olyan törvény megalkotását tartották szükségszerűnek, „mely az általános szavazati jogon alapuljon, vagy legalább szavazati jogot adjon minden olyan állampolgárnak, ki egyenes adónak alá van vetve.”²⁹ A Szerb Nemzeti Párt azonban 1884-ben nem foglalta azt követelése közé.

²³ A Magyarországi Szociáldemokrata Párt Elvi Nyilatkozata. 1890. december 8. In: Uo. 143.

²⁴ Az Újjászervezett Szociáldemokrata párt programja. 1900. április 18. In: Uo. 198.

²⁵ A Magyarországi Szociáldemokrata Párt programja és szervezeti szabályzata. 1903. április 14. In: Uo. 206.

²⁶ Magyarországi Független Szocialista Parasztpárt programja. 1906. március 17. In: Uo. 233.

²⁷ Az Országos Földművelő Párt programja és szervezeti szabályzata. 1908. április 12. In: Uo. 250.

²⁸ Az Országos 48-as Függetlenségi Gazdapárt programja. 1909. november 29. In: Uo. 260.

²⁹ A Román Nemzeti Párt programja. 1881. május 14. In: Uo. 133.

A nemzetiségi pártok a választási harc sikertelensége miatt az 1880-as években passzivitásba húzódtak. Az 1896-os budapesti nemzetiségi kongresszuson összegyűlt román, szlovák és szerb politikusok nyilatkozatukban többször kitértek a választási rendszerre. A 7. pontban foglalkoztak a parlamentből való kiszorulásukkal. A magyar politikusokról azt állították, hogy azok a parlamentet egy nép képviselőházának tartják, és arra törekednek, hogy a nemzetiségek ott ne jelenhessenek meg. Problémásnak tartották az erdélyi választási rendszert, a névjegyzékek összeállítási módját, és a választások során elkövetett atrocitásokat. „Ilyen viszonyok között, mikor a választási szabadság szent jogát illuzórikussá teszik, a szerbeknek, tótok- és románoknak, mint egy párt tagjainak, a továbbiakban is tartózkodniok kell a parlamenti választásokban való részvételtől.” A passzivitás feladásának feltételeként az általános, titkos és közvetlen választójog behozatalát és a választókerületi beosztás megváltoztatását jelölték meg.³⁰

A huszadik században megfogalmazott nemzetiségi terveknek már kivétel nélkül hangsúlyos elemét jelentette a választójogért folytatott küzdelem. A hosszú passzív választási politika után a szlovákok kapcsolódtak be először a politikai harcba. A Szlovák Nemzeti Párt által 1901-ben elfogadott turócszentmártoni pontok közül a 17. szólt a választójog intézményéről. A párt az általános, közvetlen, községenkénti titkos szavazati jog mellett a választókerületek új beosztását is céljai közé emelte.³¹ A szerbek legjelentősebb politikai csoportosulása a századforduló után a Szerb Nemzeti Radikális Párt volt, ekkorra már a Szerb Nemzeti Párt jelentősége egyre inkább elenyészett. A radikálisok a törvényhatóságok etnikai alapú új területi beosztását akarták elérni, amiből következett volna a hivatalos nyelv megváltoztatása is. A választások során ők is az általános, közvetlen és titkos jog érvényesítését szerették volna megvalósítani, de az egész választási szisztéma átalakítását is el akarták érni, mivel az egyéni mandátumok helyett pártlistákra alapuló rendszert akartak megvalósítani. A pártlisták lehetővé tették volna a nemzetiségek számára az arányos képviseletet.³² Ez a követelés eddig nem jelent meg a magyarországi pártprogramokban, hiszen a képviseleti rendszerben megfigyelhető anomáliákat, az egy mandátum mögött álló, egymástól igen különböző választói létszámban rejlő problémákat, a kerületek határainak módosításával próbálták orvosolni a kor politikusai. A Román Nemzeti Párt az 1905. évi januári konferenciáján döntött a passzív politika feladásáról. A határozataikban részletesen foglalkoztak a választójoggal. A program hatodik pontja új választójogi törvényt és választókerületi beosztás követelt. A kerületeket a választók egyenlő száma szerint alakították volna ki, a választásokat pedig általánosan és titkosan tartották volna. A hatályos törvény szerintük a nemzetiségek

³⁰ Az 1895. évi budapesti nemzetiségi kongresszus határozata. 1895. augusztus 10. In: Uo. 174–175.

³¹ A Szlovák Nemzeti Párt programja. 1901. április 11. In: Uo. 203.

³² A Szerb Nemzeti Radikális Párt programja. 1904. február 13. In: Uo. 221., 222.

országgyűlésből való kizorítását célozta meg, mely „lehetetlenné teszi a választók szabad akaratának megnyilvánulását”. Ennek alapján bizalmatlanságukat fejezték ki az országgyűléssel szemben, és nem hittek abban, hogy követeléseiket teljesítik. A passzivitással azonban mégis felhagytak, mivel a választók ezt kívánták tőlük, és a politikai küzdelmet saját elképzeléseik terjesztésére is fel tudták használni. A román választóknak pedig a más nemzetiségi választókkal való összefogást javasolták.³³

A fenti áttekintésből jól látható, hogy a világháború előestéjére a nemzetiségi, baloldali és radikális pártok mellett csupán a keresztényszocialisták jutottak el az általános, titkos és egyenlő választójog követeléséig. A függetlenségek Justh Gyula vezette csoportja, valamint Vázsonyi Vilmos Demokrata Pártja fontosnak tartotta ugyan a kérdést, de minden reform előfeltételének az állam nemzeti jellegének érintetlenül hagyását, a magyarság dominanciájának biztosítását tartották. Ebből a szempontból talán az Alkotmánypárt 1913-as programja jelentett kivételt, hiszen az nem hangsúlyozta a magyar elem dominanciájának szükségességét. Azonban a párttal kapcsolatban a kortársak körében természetesen a kétely is felvetődhetett, hiszen a koalíciós kormányzás időszakában, a hatalom birtokában egészen más elképzelés megvalósításán dolgoztak.

Választójogi röpiratok Egerben a huszadik század első évtizedeiben

A választójogi küzdelem az egeri közéletet is erőteljesen foglalkoztatta. A helyi újságok rendszeresen tudósítottak az országgyűlési eseményekről. Mindemellett két röpirat is megjelent a városban, melyekre eddig még a helytörténeti irodalom sem fordított figyelmet. A röpiratok elemzése fontos helytörténeti adalékokkal szolgálhat Eger huszadik század eleji történetéhez. A szerzők személye azonban országos viszonylatban is érdekessé teszi a munkákat. Az egyik, 1908-ban keletkezett nyomtatvány szerzője Halászy Caesar, az egeri főegyházmegye és a keresztényszocialista mozgalom fontos alakja volt, így munkája a keresztényszocializmus története szempontjából jelentős. A másik pedig Szederkényi Nándornak, Heves vármegye volt főispánjának, a város többször megválasztott országgyűlési képviselőjének, a függetlenségi Ugron-csoport országosan ismert vezető politikusának a tollából származott. Így ez a röpirat a koalíciós kormány bukása utáni függetlenségi politizálás története szempontjából válik jelentőssé.

³³ A Román Nemzeti Párt 1905. évi választási programja és választási felhívása. 1905. január 10–12. In: Uo. 224., 225., 227.

Halászy Caesar röpirata az 1908-as évből

Halászy Caesar papi pályája

A röpirat ismertetése előtt azonban szólni kell Halászy Caesarról, akinek életére vonatkozóan csak néhány alapinformáció található a helytörténeti és életrajzi irodalomban, ezért szükségesnek tartjuk részletesebb bemutatását. Az életrajz adatainak pontosításához az Egri Érseki Levéltár rá vonatkozó anyagát használtuk fel.

Halászy Caesar 1869. november 25-én született az olaszországi Urbinó városában. Egerben végezte a papi szemináriumot, és 1893. június 27-én áldozópapá szentelték.³⁴ 1894 januárjáig Tardon volt káplán, ekkor az emódi plébánia adminisztrátorának nevezték ki. 1894 júniusában már Püspökladányról, ottani káplánként kért a hadsereg számára igazolást papi szolgálatáról. Itt sem tartózkodott sokáig, ugyanis július 19-én már a nagykállói segédlelkészi beosztását és állami reáliskola hitoktatói megbízatását köszönte meg Samassa József érseknek.³⁵ Itteni működését 1894. szeptember 13-án kezdte meg. Középiszkolai hitoktatói vizsgáját, melyre egy év haladékot kapott, 1895. szeptember 19-én tette le Egerben. A vizsga jól sikerült, csak egyháztörténetből, valamint nevelés és „tanítástan”-ból kapott jó osztályzatot.³⁶

Életének első nagyobb megpróbáltatásai 1896-ban érték, mikor két ügy miatt kellett részletes vizsgálatnak alávetnie magát. 1896. május 3-án egy prédikációjában a középiskola tanári karát és igazgatóját vonta kérdőre egy, a rajzteremben kifüggesztett női akt miatt. „Nem csoda, hogy a nép erkölcstelen, hiszen manapság az ifjúságot már az iskolák falain belül, maguk az ifjúság nevelői, tanítói metelyezik meg. Saját szememmel megdöbbenve láttam egyik állami középiskola rajztermében a falon függeni olyan képet, mely mélyen szeméremsertő és erkölcsrontó és daczára, hogy annak eltávolítására az illető szaktanárnak figyelmét rögtön felhívtam, nem távolítatott el, csak midőn másodsor is szóltam, akkor távolította el azt az illető tanár. – Így körülmények között – úgymond – a káplán az ifjúság erkölcstelensége a rajztanárnak és az intézeti igazgatónak a lelkén szárad.” – idézett prédikációjából a nagykállói reáliskola tantestületének május 13-ára összehívott ülésének jegyzőkönyve. A tanári kar kérésére az igazgató a hitoktató eltávolítását követelte.³⁷

A Nyíregyházi Hírlap pedig 1896. június 18-ai számában megjelent Ünneprontók c. cikkben számolt be egy ellene folyó vizsgálatról. A Nagykállói járás főszolgabírója, Zoltán István vizsgálatot kezdeményezett két római katolikus és

³⁴ Egri Főegyházmegyei Levéltár, Archivum Novum Halászy Caesar personaliája (a továbbiakban: EFL AN Halászy) 2739/1894

³⁵ EFL AN Halászy 3145/1894

³⁶ EFL AN Halászy 4936/1895

³⁷ EFL AN Halászy 3112/1896

egy görög katolikus lelkész ellen, akik a vád szerint a szószékről agitáltak a mil-lenárius kiállításon való részvétel ellen.³⁸ A vizsgálat július 11-ére eredménytelenül zárult, sőt a nem kellően tapintatos főszolgabírórt róttá meg a főispán. Az ügyek kapcsán keletkezett egyházi iratokból egy igen agilis fiatalember képe bontakozik ki. Ferenczy Bertalan címzetes prépost, főesperes, nagykállói plébános 1896. július 7-ei levelében a következőket írta róla: „kelléténel több önér-zetre és bizalomra való megjegyzéseivel, közbeszólásaival, vitatkozásaival a társadalmi életben, ... kissé követelő és parancsoló modorával magánkörben-, erkölcsi kitéréseivel, lelkipásztorkodási eseteivel, példálózgatásaival egyházi beszédeiben többeket érzékeny oldalukon talált és sértett, minek következtében a hangulat, a közvélemény mind kedvezőtlenebbé, inkább meg mondvacsináltan ellenségesebbé vált irányában: mindazonáltal nekem mi kifogásom, panaszon sem lehetett, amennyiben két esztendő alatt soha sem volt alkalmam meggyő-ződni természetének kiállhatatlan voltáról.” A plébános a vármegyei vizsgálat befejeződése után ugyan a káplán elhelyezését javasolta az egyházi főhatóság-nak, de a levélre ceruzával annyit jegyeztek rá, hogy „(ott fog maradni)”.³⁹

Halászy közéleti aktivitása nem hagyott alább, sőt 1897 végén egy igen me-rész lépésre szánta el magát: az érsekhez fordult azzal a kéréssel, hogy engedé-lyezze számára a szabolcsi „szocialisták” alapszabályának elkészítését, valamint a szerveződő mozgalom vezető szerepének elvállalását. „Bizalmuk örömet szer-zett – írta levelében –, mert állapotunk tarthatatlan; követelésük jogos és méltá-nyos. Különösen mégis azért, mert a nagy erővel indult mozgalom káros hatása-inak megakadályozására egyetlen módunk, ha nem engedünk olyanokat a nép vezetőiül, kik sebeit csak azért szaggatják fel, hogy oda az Isten, a vallás, papok, haza, burzsoá elleni engesztelhetetlen gyűlölet mérgét csepegtessék. Közismert frázisuk, hogy a papok csak saját hasukkal törődnek, de tenni nem tudnak. És a legnagyobb baj az léssen, ha a nép megszokja őket ma, mikor igazukat követel-lik, mert követelni fogja akkor is, midőn a jog és a törvénytelenység terrenumára csapnak át.” Plébánosa a kérvény mellé írt levelében fejtette ki nézeteit az ügy-gyel kapcsolatban. Az aktív politikai szerepvállalást veszélyesnek tartotta – „Ki tudná megmondani, micsoda következményei lehetnének a példának, mely a zsidó, szabadkőműves, protestáns hatalmasságokat megint csatasorba állítaná, az egyházra és a papságra uszítaná, midőn az autonómiának létesítéséért vívott küzdelmeiben amugy is sok és erős, támadásokat kénytelen szenvedni.” – Halászyt pedig a vezető szerepre túl fiatalnak és tapasztalatatlannak vélte. De a „Keresztény Munkás Szövetség” alapszabályának elkészítését lehetségesnek nevezte, hiszen így az érsekség beleegyezésével olyan szervezet keletkezésére látott lehetőséget, melyet a munkásmozgalom befolyásolására alkalmasnak tar-tott. Samassa József érsek december 30-ai levelében azonban rendkívül határo-

³⁸ EFL AN Halászy 3112/1896

³⁹ EFL AN Halászy 3273/1896

zottan foglalt állást az ügyben: „a káplán minden tevékenységét a részére kijelölt működési kör lelkiismeretes betöltésére s. ebben a népnek templomi és iskolai oktatására és tanítására kell fordítania. ... Egész határozottan eltiltom őt különösen attól, hogy a tisztán anyagi érdekekért szervezkedő nép gazdag élettapasztalatot, eszélyt és bölcsességet követelő vezérszerepet felvállalni bátorkodjék.” Felszólította Ferenczyt, hogy éberem figyelje a káplánt és azonnal jelentse ha nem hajtja végre az utasítást.⁴⁰ 1898. április 22-én pedig Egerbe rendelték és ott kapott kápláni feladatokat.⁴¹

Ezt követően a személyes iratok között semmi rendkívüli esetre nem található utalás, a 30 éves Halászy valószínűleg megfogadta felettesei tanácsait. Az érsek 1899. október 18-án a Foglár-féle a vallásos fiúnevelő intézet aligazgatójává és az Egri Állami Főreáliskolába hittanárrá nevezte ki.⁴² 1902-ben a főreáliskolai vallástanárságból felmentették, és az Érseki Jogakadémián lett a magyar közgazgatási jog és statisztika helyettes tanára. 1903. szeptember 2-án a Főszékesegyház hitszónoka lett.⁴³ 1904-ben érseki másodtitkár, főszentszéki aljegyző és egyházmegyei levéltárnok, majd 1905. június 5-én az egyházjog és az egyháztörténelem rendes tanára a Líceumban. Minden más állásából felmentették, lakását pedig a Líceumban jelölték ki. Éves fizetése 2100 korona volt ekkor.⁴⁴ 1908 augusztusában újra hitszónok a Főszékesegyházban, valamint a középiskolai hittanár képesítő bizottság rendes tagja lett.⁴⁵ Az egyházi funkciók mellett sokoldalú társadalmi tevékenység is kapcsolódott a nevéhez, Eger város képviselőtestületének tagja, 1911 májusától pedig az Egri Gazdák Hitelszövetkezetének az elnöke volt.⁴⁶

Ígéretes karrierje azonban hirtelen megtört. 1912. április 16-án visszavonta hitszónoki megbízatását az érsek és április 26-án egyházi vizsgálóbizottság elé kellett állnia Herényik Borbála öngyilkossága kapcsán.⁴⁷ A vádak alól ugyan sikerült magát tisztázni, de 1913-ban Fényeslitkére helyezték plébánosnak, ahol 1928. december 4-ig, vonatbalesetben bekövetkezett haláláig teljesített szolgálatot.⁴⁸ Életének fényeslitkei szakasza már nem tartozik témánkhoz, ezért azzal nem foglalkozunk. Az anyagban nem találtunk olyan információt, ami a röpirat keletkezésének időszakában Halászy és az egyházi vezetés politikai elképzelései közötti konfliktusról szólt volna. A karrierjében bekövetkezett változás valószí-

⁴⁰ EFL AN Halászy 6245/1897

⁴¹ EFL AN Halászy 1834/1898.

⁴² EFL AN Halászy 5116/1899

⁴³ EFL AN Halászy 4613/1903.

⁴⁴ EFL AN Halászy 3353/1905

⁴⁵ EFL AN Halászy 4908/1908; 5309/1908

⁴⁶ EFL AN Halászy 3123/1911

⁴⁷ EFL AN Halászy 2201/1912, 3252/1912

⁴⁸ Eger, 1928. december 8. 2.

núsíthatóan nem az egyházi főhatóságokkal kapcsolatos politikai nézetkülönbségek, hanem magánéleti problémák okozták.

Halászy Caesar röpirata

Halászy Caesar röpiratát a koalíciós kormány választójogi tervezete kapcsán írta. Az országgyűlés elé került törvényjavaslat körül kibontakozó vita számára „a nemzeti lét érdekeit” leginkább érintő kérdésnek számított. A szerző feladatának tekintette az érvényes választójogi törvény bemutatását, és állást kívánt foglalni a cenzus alkalmazásának gyakorlatával kapcsolatban is. A röpirat az „igaz magyar ember” tájékoztatására szolgált.⁴⁹

A hatályos törvény paragrafusainak ismertetése kapcsán már néhány helyen túllépett a szöveg puszta bemutatásán, és értékelést is hozzáfűzött témájához. A régi jog alapján álló választójogot azért tartotta indokoltnak, mert a nemesség, „ez az osztály feltudta áldozni utolsó csepp vérért is a hazáért.”⁵⁰ Az értelmi cenzust pedig azért tartotta fontosnak, mert „(A)z értelem és bölcsesség legyen mindenkor a vezetés. Az okos, tanult ember szava többet ér, mint ezer tudatlanné.”⁵¹ A választójogi rendszerrel kapcsolatban két kritikát fogalmazott meg. Az egyik szerint a vagyoni cenzus, a negyed jobbágytelek meghatározása, túlságosan nagy különbségeket eredményezett. Míg 13 vármegyében 32 és 87 korona közötti minimális adóval kellett rendelkeznie egy választópolgárnak, addig Árvában 86, Liptóban 70, Máramarosban 34, Szilágyban pedig 22 fillér volt az adócenzus legalacsonyabb értéke.⁵² A cenzus egyenlőtlenségét és bonyolultságát tekintette a rendszer legnagyobb hibájának. A másik problémát a választókerületek beosztásában találta meg. Ezzel kapcsolatban megjegyezte azonban, hogy az a városoknak kedvez, amit a magyarság szempontjából helyesnek tartott.⁵³ Már a bevezető fejezetekben érintette tehát a választójoggal kapcsolatos egyik kulcskérdést, hiszen a cenzus a magyarlakta területeken volt magasabb, a nemzetiségieken pedig alacsonyabb összegű. Ez természetesen következett abból, hogy a hajdani negyed jobbágytelek után a központi, tehát magyarlakta területeken, a jobb jövedelmi lehetőségek és természeti adottságok miatt átlagosan magasabb, míg a nemzetiségek által lakott vidékeken pedig alacsonyabb adót fizettek a lakosok.

A választójog terjedelme címet viselő fejezetben már konkrét elvi megállapításokat tett. Megfogalmazása szerint az általános választójog hívei és a cenzus segítségével korlátozott rendszer támogatói gyakorlatilag azonos elvi alapon állnak, hiszen mindkét fél számára szinte természetes a korlátozás szükségszerű-

⁴⁹ Halászy Caesar, *dr.*: A választói jog. Eger, 1908. (A továbbiakban: Halászy 1908.) 3–4.

⁵⁰ Uo. 6.

⁵¹ Uo. 7.

⁵² Uo. 9–10.

⁵³ Uo. 11.

sége, csak annak módjában és mértékében térnek el egymástól. Ilyen természetes korlátok az „állam ellenségeit”, valamint a kiskorúakat és a nőket érintették. Az „államjólét kizárja azt, hogy e joggal az állam ellenségei felruháztassanak.”⁵⁴ A nők választójogával kapcsolatban hasonlóan kemény hangvételű állásfoglalás olvasható a munkában: „A nőemancipáció a keresztény társadalmakban nem lehet politikai kérdés, hanem csak egyesek eltévelyedése. A nő nem annyira értelmi, mint inkább érzelmi lény. Sajátos természetes, tulajdonai a családi tűzhely mellett jelölték ki hivatását. ... A magyar nő nem vágyik erre a területre és azok az úgynevezett feminák távol állanak a magyar nő gondolat- és érzelmi világától.”

A röpirat legfontosabb fejezete az „Általános legyen-e, vagy cenzushoz kötött a választói jog?” címet viseli, ebben szinte katekizmusszerűen cáfolta az általános választójog híveinek az érveit. A kérdések előtt meg jegyezte, hogy a cenzus eltörlése „a nemzeti lét súlyos megtámadása lenne”, aki ezt követeli, vagy nincsen tisztában az ország etnikai szerkezetével, vagy éppen ennek tudatában akarja ezzel az eszközzel veszélybe sodorni a hazát.⁵⁵

Az állításokat és a rájuk adott válaszokat részletesebben mutatjuk be, mivel segítségükkel jól jellemezhető a szerző politika- és társadalom felfogása.

1. Az általános választójog a természeti jogból következik.

Halászy kettéválasztotta a magán- és a közjog intézményét. Míg az előbbinél elismerte, hogy az a természeti jogból ered, addig úgy gondolta, hogy a közjog körébe tartozó választójog szerzett jog, melyben „materiális egyenlőséget nem követelhetünk”, hiszen az „nem az igazság, hanem a gyomor elve” lenne. A választójog nem az egyént illeti meg, hanem a nemzetet, és így „(M)inden közjognak a haza nagyságát és dicsőségét kell szolgálnia”.⁵⁶

2. A cenzus nem egyeztethető össze a demokráciával, a népképviselőt osztályképviselőté alakítja át.

A nemzet a választójogot csak azoknak adhatja meg, akik hűséggel viseltetnek iránta. A „haza szolgálata önzetlenséget és mindennek, minden vagyonuknak, sőt sokszor életüknek is feláldozását követeli.” Az igazi demokrácia számára csak a vagyonos és művelt polgárokat engedi a szavazóurnákhoz, így tehát a cenzus létjogosultságának tagadása, a demokrácia tagadását is jelenti egyben.⁵⁷

3. A szavazati joggal való megfosztás állandó elégedetlenség forrása.

A társadalom műveltségi szintjének emelkedése is kétes értékeket hordozott számára. Úgy látta, hogy a kulturális és politikai intézmények a műveltség terjesztését szolgálják, és ezzel hozzájárulnak annak a téves képzetnek a kialakulásához, hogy a kevésbé vagyonos emberek úgy gondolkodnak, ők semmivel sem

⁵⁴ Uo. 22.

⁵⁵ Uo. 24.

⁵⁶ Uo. 25–26.

⁵⁷ Uo. 27–28.

különböznek azoktól, akik a választójogot bírják. „Ez a meggyőződés nyugtalan-ságra és a mint a socialdemokratáknál látjuk, fenyegető szervezkedésre vezet.” Nem a választójog hiánya, hanem ez a szervezkedés, a bomlasztás teszi nyugtalan-ná az embereket, akiket igazából nem a választójog érdekel, hanem a saját pénzügyi helyzetük. A szociáldemokraták, a „a hazátlan népámítók” megtévesztik a munkásokat, pedig csak a „magyar nemzet drága véréen szerzett és megszentelt” alkotmányos rendszer vezetését akarják megszerezni.⁵⁸

4. A tudás önmagában vezető szerepet biztosít az egyénnek, ezért felesleges azt még azt a választójoggal is erősíteni.

Elvetette a tömegek megjelenését a választójogi küzdelemben, hiszen úgy látta, hogy ez a demagógia fokozódását hozza magával, míg a cenzus az erkölcsnek biztosít vezető szerepet.⁵⁹

5. A jogok kiterjesztése fejleszti a polgári öntudatot.

1848 előtt a magyar politikai elit ugyan ezt az elvet vallotta, de szerinte ez megbukott, hiszen a választójoggal bírók jelentős része nem az önfeláldozó hazaszeretet, hanem az egyéni önzés eszközeként használta fel azt. A polgári öntudat számára előfeltétele, nem pedig következménye volt a választójognak.⁶⁰

6. Az általános választójog lehetetlenné teszi, azt hogy egy párt túl nagy hatalomra tegyen szert. A kormány a társadalom összességének érdekeivel lenne kénytelen foglalkozni.

Alapvetően tévesnek tartotta azt a nézetet, hogy a kormányoknak a társadalom egészének boldogságára, jólétére kell törekednie. Igen erős szavakkal utasította vissza ezt az „utilitarismus”-nak minősített gondolatot: „A társadalom gonoszlelkű kuruzslói, az alacsony szenvedélyekre számító népámítók azt hirdetik, hogy minden ember magáért él. ... Továbbá, hogy minden embernek joga van a földi boldogsághoz s a hazának kötelessége minden polgára számára zavartalan életet biztosítani. Pedig szerzett joga senkinek sincs a boldogságra. Boldoggá csak önmagát teheti az ember kötelességeinek lelkiismeretes betöltése által.”

A kormányzati túlhatalom parlamentáris korlátozásával kapcsolatban, az egész alkotmányos rendszer felett gyakorolt kritikát: „A parlamentarismus sehoh sem teremt fényes korszakot. Érdekek csatája, ... állandó alkudozás hátráltat minden nagy és a nemzet jövőjét építő alapos munkát.” Úgy látta, hogy a kormánypárt és az ellenzék között folyó politikai vita csupán ellehetetleníti a kormányzást, hiszen a kormány, ahelyett, hogy az ország irányításával törődne, állandóan a parlamenttel, az ellenzékkel kénytelen foglalkozni.⁶¹

7. Minden emberre vonatkozik a hadkötelesség és az adófizetés, ebből pedig az következne, hogy a hatalomból is részesüljön.

⁵⁸ Uo. 28–29.

⁵⁹ Uo. 30.

⁶⁰ Uo. 30–31.

⁶¹ Uo. 32–33.

Akik így gondolkodnak– jegyezte meg– azok az államot egy olyan részvénytársaságként⁶² fogják fel, ahol a befizetett összeg után osztalék jár. „De a haza nem szövetkezet, nem részvénytársaság. ... Se nem terített asztal, a melynél a részvételi díj fejében egyforma porció illet mindenkit. ... A hazával szemben csak kötelességeink vannak, de jogaink nincsenek. ... minden polgár vagyonát és életét minden pillanatban habozás nélkül tartozik érte áldozni, ha a haza érdekei azt kívánják. Nem politikai jogokért kell a hazát szolgálni, hanem önzetlen szeretetből, a melyet senkiben sem csökkenthet az, hogy jogokban nincsen része.”⁶³

A fent bemutatott pontokra adott kritikai megjegyzésekből világosan látható tehát, hogy Halászy számára az egyénnek az állammal szemben igazából csak kötelességei léteztek. A dokumentum cáfolta a parlamentarizmus alaplogikáját, mely szerint a törvényhozásnak fontos feladata a végrehajtó hatalom korlátozása lenne. Elismerte a műveltség jelentőségét, hiszen a cenzus mellett éppen azzal érvelt, hogy a művelt polgároknak kell a választás lehetőségét megadni. A közművelődés mégis negatív folyamatként értelmezte, hiszen az az embereket arra indítja, hogy választójoggal részesülőkhöz mérjék magukat.

A szavazás módját illetően leírt szavai a választójog gyakorlásának korlátait jelölték ki. Elvileg ugyan nem vetette el a titkos választást, de a gyakorlat logikája alapján a nyílt szavazás mellett érvelt. Sajátos megközelítése alapján úgy látta, hogy a magyar társadalom fejlettségi foka, a hivatali függőségi viszonyok általános jelenléte a társadalomban azt eredményezte, hogy csak a nyílt szavazás garantálta a szabad választást az egyén számára. Természetesen nem csupán a választás szabadsága miatt volt szükség a nyílt választásra, hiszen a titkos szavazás szerinte a magánjog és a közjog azonosítását jelentette. „Az állam nem magánérdekből, hanem Isten akaratából jött létre. ... Isten jelölte ki a nemzetek történelmi feladatait. A haza Istenben bírja forrását, valamint Istentől származik a legfőbb rendező és vezető államhatalom is, amelynek egyik megjelenési formája a választói jog.” A választójogot azonban senki sem gyakorolhatja szabadon, „hanem csak a legsúlyosabb erkölcsi felelősség mellett.” A nemzet a nyilvánosságot követeli meg a polgároktól. „Minden szavazó súlyos erkölcsi felelősséggel tartozik a nemzetnek. És mikor szavaz éreznie kell, hogy mögötte áll a nemzet, akinek nevében és hatalmából szavaz.” A titkos szavazás megfosztaná a

⁶² Az állam részvénytársaságként való felfogása, és ennek elvetése már Gárdonyi Géza Egri csillagok c. munkájáról 1901-ben írott cikkében is megjelent: „Mindinkább részvénytársaságnak kezdik az emberek tartani a hazát, melynek célja a jogrend biztosítása és a megélhetés nyújtása. Gárdonyi elénk állítja azt az időt, mikor nem frázis volt a hazaszeretet, hanem szenvedés és áldozat, megmutatja a kétségbeejtő kor szomorú képét? Azután felvillantja a reménytelenség sötét felhőin a hazaszeretet dicsőséges villámain, hogy fényénél megláthassuk a magyar faj erőnyeit, a hazafiúi áldozatkészség és lelkesedés erejét, melyek diadalmasan fognak lebegni minden időközön át Eger fölött.” Egri Híradó, 1901. március 2. 3.

⁶³ Halászy 1908. 33–34.

nemzetet az ellenőrzés jogától, és engedné ellenségeit hatalomra jutni. A választó tehát elvileg birtokolja a szavazás jogát, de ez nem jelenti a választás szabadságát. A rossz választás nemzet, és ebből következően, Isten ellen való véték, melynek megakadályozására szolgál a nyílt választás.⁶⁴

Röpiratának befejezéseként megjegyezte ugyan, hogy az általános választójog eszméje nem ütközik a katolicizmus általános hittételeibe, de Magyarországon speciális viszonyok uralkodnak, emiatt minden magyar feladatának tartotta az általános választójog elleni küzdelmet. Úgy látta, hogy más nagy „kultúr-nemzetek” megengedhetik ugyan maguknak a váltást, de Magyarország számára ez a biztos pusztulást jelentené. A választójogot a nemzetiségekkel szemben igazából szűkíteni akarta, hiszen a census kívánt egységesítése a magyar területeken a választók számának bővülést, a nemzetiségeken pedig szűkülését jelentette volna. De ennél is tovább ment, amikor a választásra jogosultság nyelvi feltételeiről szól: „A ki a magyar nemzet politikai jogainak gyakorlásában részt akar venni, tanulja meg a nemzet nyelvét. ... Nemcsak a törvényhozó testületben, de a szavazó úrnánál sincs annak helye, a ki nem ismeri a magyar nyelvet.” Az általános választójog számára a magyarság vezető szerepének – „magyar faj politikai fölényének” – megkérdőjeleződését jelentette, amitől pedig azt várta, hogy „nem fognak elmaradni a szent korona területi egységének megbontására irányuló nyílt kísérletek sem.” A nemzetiségeknél azonban sokkal veszélyesebbeknek tartotta a szociáldemokratákat. „A kik orgyilkosok módjára törnek polgártársaikra; a kik pusztítva, rabolva akarnak jogokat kivívni; a kik a megfélemlítésen kívül egyéb érveléssel harcolni nem tudnak, ...; azok nem politikai jogokat, de a megélhetés feltételeit se érdemlik a nemzettől.”

Halászy Caesar röpirata tehát formailag a választójogról szól, de egy olyan állam igénye rajzolódik ki belőle, mely az isteni gondviselést maga mögött tudva, az állampolgári akaratot csupán saját hatalmának legalizálására használja fel. A szerző számára a parlamentarizmus, a szabad választás gyakorlata álca csupán, melynek feladata egy olyan hatalom létalapjának folyamatos biztosítása, mely az ellenségekkel – a nemzetiségi mozgalmakkal és a szociáldemokráciával szemben – védelmezi önmagát.

Az Egri Híradó 1908. április 7-i számában mutatta be a röpiratot. A cikk írójának véleménye az, hogy „az utca vörös zászlós lovagjai” próbálják elhitetni az emberekkel, hogy általános választójogra van szükség. A szerző szerint a korban megjelent röpiratok „legnagyobb részben a hazug liberalizmus szellemében készültek s fűnek fának meg akarják adni a választójogot.” Ezzel szemben Halászy a „keresztény elvek nemes álláspontjára s a nemzeti konzervativizmus talajára helyezkedett”. A bátornak és szókimondónak nevezett röpiratot, az olvasók figyelmébe ajánlotta a B. P. monogramú újságíró.⁶⁵

⁶⁴ Uo. 35–37.

⁶⁵ A választói jog. Egri Híradó, 1908. április 7. 2–3.

Szederkényi Nándor röpirata a választójog kérdéséről

A választójogi irodalom másik becses darabja a Szederkényi Nándor által írt röpirat, mely „Az általános választói jog a magyar ősalkotmány szempontjából.” címet viselve 1911 áprilisában jelent meg Egerben.⁶⁶ Szederkényi az egri politikai közélet országos szinten talán legismertebb politikusa volt. Országos politikai karrierjét 1873-ban kezdte meg, amikor a dunapataji választókerületnek lett függetlenségi párti képviselője. 1878-tól kezdve, az 1896-os ciklust leszámítva, Eger képviselője volt. A függetlenségi irányzaton belül az Ugron csoporthoz tartozott, annak elnökeként az 1893–94-es obstrukció egyik meghatározó résztvevőjeként tartották számon. Az 1905-ben egyesült Függetlenségi és Negyvennyolcas Párt egyik alelnöke lett. A koalíció kormányra kerülését követően, 1906. június 19-én, Heves vármegye főispánjává nevezték ki, mely tisztségét 1910. február 8-áig viselte. A röpiratot fogalmazó politikus tehát annak a garnitúrának volt részese, mely kormányzásának idején nem tudta megvalósítani a választójog előzetesen ígért reformját.

Szederkényi a választójogi vitát történelmi megközelítésbe helyezte, a középkori Magyarország, sőt honfoglalás időszakának jogi normáiból látta levezethetőnek az általános választói jog elvét. Munkája bevezetőjében pártjának 1874-es politikai szereplését mutatta be, rámutatva arra, hogy ő már akkor is az általános választójog eszméje mellett foglalt állást. 1874-ben azonban egy „Kolonich szellemének sugalmazása értelmében gyártatott, a nemzet megrontásának melegágyául” szolgáló törvény született, melynek megalkotásában kulcsszerepet kapott a Balközép párt, mely ekkor már a hatalom átvételére készült, hiszen „1874-ben, kezdett derengeni az úrszíne változása. A fuzio szele fujdogált.” Tisza Kálmánék egy olyan törvény megszületése mellett asszisztáltak, melynek célja a „az ország valódi közvéleménye elfojtásának úgy, mint a polgárság anyagi és erkölcsi megrontása” volt. Meglátása szerint az akkor véglegesített cenzusos rendszer idegennek minősült a magyar jogrendben, így annak modernizálása nem a korszellem követelménye, hanem a magyar történelemmel szemben fennálló adósság rendezése lett volna.⁶⁷

Történelmi elemzésének kiindulópontját a honfoglalás korába vezette vissza, amikor még az az átok „hogy a magyar össze nem tart, a nemzet egységes lelki világát nem dúlta fel.” A honfoglalók egyetértéssel és távlatos bölcsességgel határozták meg „az új haza fenntartását és biztosítását célzó alkotmányos intézményt is”, és ebben a „magyar ősalkotmányban az igazi nemzeti demokrácia nyilvánult meg, az általános, egyenlő jog érvényesülésével.”⁶⁸ Az általános vá-

⁶⁶ *Szederkényi Nándor: Az általános választói jog a magyar ősalkotmány szempontjából.* Eger, 1911.

⁶⁷ Uo. 1.

⁶⁸ Uo.

lasztójogon alapuló népképviselő előképét tehát 1000 évvel saját kora előtt találta meg. A magyar és a nemes fogalmakat az árpádkori Magyarország esetében szinonimaként használta. Szövege arra utalt, hogy a honfoglalók utódai kivétel nélkül a magyar nemesség soraiban voltak megtalálhatók a későbbi évszázadokban. Történelemfelfogása szerint Szent István államszervező munkájának eredménye a „nagy magyar nemzeti állam (impérium)” létrejötte volt. Abban a korban, amikor Európában a „faji” nyelvek még kezdetleges állapotban léteztek, a magyar nyelv már virágzott, az egyház is felvette azt, magyarul hirdették az igét, és magyarul hozták a törvényeket. Az uralkodók, a római császárok példáját követve, felismerték, hogy a magyarok túl kevesen vannak, ezért az idegeneket is beemelték a nemzetbe, és ennek következtében az „intézményes intézkedésekkel karöltve haladt ez úton az idegen elemek áthasonulása a nemzeti testbe”, aminek eredményeképpen a 14–15. századra a magyar nyelv uralkodó lett a Kárpát-medencében.⁶⁹

A röpirat a történelmi elemzést azzal az állítással folytatja, hogy a tömeges jogegyenlítés, nemesítés és a háborúk hatására azonban az alkotmányos életben zavarok keletkeztek, ami az aranybulla-mozgalomhoz vezetett. Ennek megoldása volt az Aranybulla megszületése, amely a „magyar nemzet, vagy most már nemesség joga és kötelezettsége körének” szabálya lett. Szederkényi szerint ez a dokumentum csak hasonlított az angol példára, de az a magyar alkotmányos fejlődés önálló termékeként, a „széles nemzeti demokráciájával páratlan” eredménye volt.⁷⁰ Az árpádkori uralkodók bölcsességének következményeként maradhatott meg az ország a huszadik század időszakára magyarnak.

A töretlen alkotmányos fejlődés azonban a török korban megszakadt, a pusztulás évszázadai következtek. Az elveszett harmónia pedig a török kiűzése után sem állt helyre, hiszen „(Új) települők lepték el a haza földjét, idegen nyelvvel, szokásokkal, távol állva a nemzeti föladat megértésétől.” Magyarországon „az átok is dühöngött, hogy a magyar össze nem tart. Felteszi a kérdést, hogy hová lett a honfoglalók csodás erkölcsi ereje, az egyetértés. Idegen kufárok idegen érdekek dúlták fel s zavarták össze a nemzet lelki világát. Pedig most lett volna legnagyobb szüksége reá, jóformán az újjászületés nagy nemzeti munkája keresztülvitelében.” A 18. századi újjátelepítés időszakában a „szennyes népáradat özönével szemben, csak egy szilárd kőszállon állott a nemzet ereje”, csak a kiváltások mögé menekülve tudta leviselni az „ármányt”. Szederkényi véleménye szerint a politikusok előtt a korban csak két út állt: „feladni az ősi alkotmány követelését a nemzeti egység és függetlenség biztosítására”, elfogadni az udvar által kínált reformokat és beállni az örökös tartományok népeinek sorába, „vagy

⁶⁹ Uo. 2.

⁷⁰ Uo. 2–3.

az ősi alkotmány kiváltságaihoz ragaszkodva, menteni a menthetőt s jövődjé számára. Ez utóbbival mentették meg a nemzet sajkáját az elmerüléstől.”⁷¹

Szederkényi természetesen különösen fontosnak tartotta a reformok korát, amikor meglátása szerint a magyar politikusok a jogkiterjesztés útjára léptek, és Ausztria volt az, amely 1848-ban „az alkotmánnyal restaurált nemzeti egység nagy művét” elpusztította. Az önvédelmi harc során a „honfoglalók harci hősiessége megnyilvánult a 48/49-iki néputód önfeláldozó küzdelmében.” A kiegyezést követően azonban ahelyett, hogy befejezték volna az 1848-as átalakulást, az 1874-es választójogi törvénnyel egy olyan rendszer jött létre, melynek célja csupán a kormánytöbbség biztosítása volt.⁷²

Saját pártjának érdemeit domborította ki, mikor megjegyezte, hogy az 1874-ben is a reformmozgalom céljait követte, amikor azt követelte, hogy jöjjön létre újra „az ősök nemzeti demokráciája; hogy a magyar haza, a magyar nemzet vagy nép minden tagjának, egyenlő jog s teherkötelezettséggel legyen egységes hazája.” Az általános választójog tehát szerinte „(S)e nem felülről, se nem alulról, se nem kívülről, hanem a magyar alkotmány lényegéből” következett. A nemzetiségeket ugyan a „gonosz cselszövés” által félrevezetve, a „haza hűtlen fiaivá” váltak, de egyrészt a magyar nemesség soraiban is voltak „muszkavezetők”, másrészt pedig a történelem arra tanította meg őt, hogy a „hűtlenek” utódai az utókorban gyakran „derék hazafivá” váltak. A hűtlenségtől és „hazaárulástól” való félelem pedig nem lehetett az alapja annak, hogy a társadalom széles tömegeit a választás jogától megfosssák. A röpirat Magyarországnak a francia példa követését javasolta, miszerint az „ellenséget” száműzni kell, „az antimilitarista szocialista töredéket, szigorú büntetéssel” kell súlytani.⁷³

A korban a választójog kiterjesztésével kapcsolatban általában a nemzetiségi pártok és a „szocializmus” térnyerésének problémáját vetették fel. Szederkényi szerint a „nemzetiségek hazaellenes féktelenségét intézményekkel s törvényekkel kell és lehet gátolni s helyes útra téríteni.” Az általános választói jog kiterjesztésével kapcsolatban megjegyezte, ha az korábban bekövetkezett volna, akkor „a szocialista párt sem vonhatta volna ki magát az esedékes joggyakorlat folytán a nemzeti egységbe áthasonulás törvényének behatása alól, s a jognélküliség folytán, hazátlanság czime alatti izgatás nem fajulhatott volna el oly sajátos tévelygéssé, mely a mai kornak is egyik becses tényezőjét, a munkás népet, a hazaellenes tábor anyagává látszott átgýúrni.” Nem következhetett volna be az a „szégyenletes állapot”, hogy a Fejérváry-kormány áll a választójogi harc élére. Így azonban a jognélküliek a „hazafias küzdelem” lehetőségeit gyengítették az

⁷¹ Uo. 4–5.

⁷² Uo. 6.

⁷³ Uo. 7–8.

1905–06-os konfliktusban, melynek egri irányításából Szederkényi is aktívan kivette a részét.⁷⁴

Röpiratának záró fejezetében érthetőnek nevezte a nemzetiségekkel és a „nemzetközi radikalizmus” befolyásának növekedésével kapcsolatos félelmeket. Azonban 1848–49 példája számára azt bizonyította, hogy létezik még a magyar nemzet „hatalmas áthonosító őseréje”, melyre támaszkodva le lehet győzni az osztrákok által mesterségesen gerjesztett nemzetiségi mozgalmakat. „E bűnös forrás buzog s buzogni fog, akár van választói jog, akár nincs. Ez nem mai eredetű.” Véleménye szerint a megoldást a magyar nyelv terjesztése jelentette volna. A magyar politikának el kell érnie azt, hogy „az Amerikából hazatért polgártársunk ne mondhassa többé, hogy Amerikában megtanult angolul, mert ott e nélkül megélni nem lehet, de itthon nem tanul meg magyarul, mert e nélkül is meg lehet élni.” A jogkiterjesztésnek minden magyarországi lakosra vonatkoznia kell, és így a magyarság „áthonosító ereje” újra meg fogja szüntetni a problémákat, de az általa mesterségesen gerjesztettnek vélt „nemzetiségi hazaellenes izgatás” ellen törvényes eszközökkel való fellépést tartott szükségszerűnek.⁷⁵

A röpirat tehát kijelölte egy általános választói jog talaján álló politikai elképzeléseinek határát. A nemzetiségi mozgalmakat szinte teljesen természetesen jogszerűtlennek tartotta, azok okaként csak az „osztrák ármányt” vélte felfedezni. A szabadelvű kormányokon éppen azok elnéző magatartását kérte számon. A jogkiterjesztés választói szabadságot jelentett számára, de ebből nem következett a választás szabadsága, hiszen a „hazaellenes” mozgalmakkal szemben aktív állami fellépést tartott szükségszerűnek, ami akár a száműzetést is jelenthette. A nemzetiségi lakosságtól pedig az asszimilációt várta el, hogy hasonlóan az általa idealizált középkori állapotokhoz, újra egységes magyar nemzeti területté alakuljon a Kárpát-medence.

A kormánypárti „Eger” című újság vezércikkben foglalkozott a röpirattal.⁷⁶ A cikk ugyan aláírás nélkül jelent meg, de valószínű, hogy az a szerkesztő, Breznay Imre tollából származott. A cikk írója két dolog miatt tartotta érdemesnek bemutatni a munkát, egyrészt mert az „a magyar ősi alkotmány szempontjából” tárgyalta a vitatott kérdést, másrészt pedig az író személye tette azt fontosá. Szederkényiről megjegyezte, hogy ellenzéki vezető szerepe arra a korszakra esett, „amidőn a parlamenti ellenzék ugy számarányánál, mint tagjainak erkölcsi fajsúlyánál fogva nagy reménnyel tekinthetett a jövőbe”. A szerző tehát arra utalt, hogy az ellenzéki politikus egy olyan kérdésben nyilatkozott meg, amivel kapcsolatban lett volna lehetősége pártjának megfelelő törvényt megalkotni. A cikk legfontosabb kritikai észrevétele, hogy a röpirat kiindulópontja téves, a magyar jogrendben nem létezett az általános választójogon álló „nemzeti de-

⁷⁴ Uo. 8.

⁷⁵ Uo. 10–11.

⁷⁶ Az általános, egyenlő, titkos... Szederkényi N. politikai tanulmánya. Eger, 1911. április 22. 1–2.

mokrácia”. A középkori jogi dokumentumokat, kivált az Aranybullát nem lehet a demokrácia alapiratainak tekinteni, hiszen azok éppen a nemesi kiváltságok megerősítését szolgálták. Az általános választójog gondolatát ő csak 1874-ig tudja visszavezetni. Az 1840-es években a jogi egyenlőség megteremtése volt csupán a magyar politika célja, nem pedig az általános választójog biztosítása. De még a jogegyenlőséggel kapcsolatban is megjegyezte, hogy „váratlanul jött: készületlenül találta a nemzetet és így nem nagyon vált hasznunkra”. Nem értett egyet Szederkényivel abban sem, hogy a függetlenségi párt(ok) programjában benne szerepelt az általános, titkos és egyenlő választójog követelése. „Sokat beszéltek a választójog kiterjesztéséről, a kerületek helyesebb beosztásáról, de az általános és egyenlő választói jog csóvját Kristóffy dobta be a magyar politikai életbe. Ezt a politikust pedig nem vezette a magyar nemzet iránt érzett szeretet.” A vezércikk írója tehát azt hangsúlyozta, hogy a téves történelmi kiindulópontból levezetett választójogi reformot a függetlenségek nem követelték, és nem valószínűzték meg, amikor kormányoztak, az eszme pedig éppen a magyarság ellenes éle miatt nem támogatható. Egyedül a titkos szavazás gondolatát tartotta megfontolandónak.

A választójogi vita és a nemzetiségi kérdés az egeri sajtóban 1913 elején

A választójogi viták a következő években sem csillapodtak. 1912–1913-ban is komoly polémia bontakozott ki az egeri közéletben. A munkapárti kormány által beterjesztett választójogi törvényjavaslat komoly hírlapi vitát eredményezett Egerben. Ebből az időszakból ugyan nincs tudomásunk helyi röpiratról, de a két vezető városi lap cikkeiből kirajzolódik a kormánypárti és ellenzéki helyi politikusok által vallott választójogi elképzelés.

A vitát az Eger hasábjain megjelenő vezércikk nyitotta meg 1913. január 8-án.⁷⁷ A vitaindító „Kavarodás” címet viselő vezércikket valószínűleg a munkapártinak tekinthető lap szerkesztője, Breznay Imre írta. A cikk a törvényjavaslat beterjesztése kapcsán foglalt állást a vitában. A megszólalókat három csoportra osztotta. Az első, legkisebb csoportot a kiterjesztést elvető konzervatívok, a többséget kitevő másodikat a javaslattal alapvetően egyetértők, a harmadikat pedig az általános szavazati jog alapján állók jelentették számára. A legszámosabbnak a harmadik csoport tűnt a korban, de ezt csak annak tudta be a szerző, hogy az volt a leghangosabb, akinek „nem a haladás kell, hanem ugrás. Persze a sötétbe, hogy aztán a zavarosban halászhasson.” Az általános választójog követelőinek vezetőit a szabadkőművesek között találta meg. Ők azért vetették el a kormány lépéseit, mert az új törvény alapján „alakuló parlament még nem forgatja fel az oltárt és a trónt, nem törli ki a szótárakból a hazát, az egyházat, a

⁷⁷ Kavarodás. Eger, 1913. január 8. 1.

hitet, a vallást.” A cikk éppen ezt hozza fel a javaslat melletti legfontosabb bizonyítékként, hiszen „(E)z az egyetlen körülmény már megnyugtató lehet a keresztény világnézetért harcolók előtt, mert elárulja, hogy a javaslat nem lehet káros reánk. Hiszen akkor az egekig magasztalná minden szabadkőműves, holott ennek az ellenkezőjét tapasztaljuk.”

Tíz nap elteltével újabb elemzés jelent meg az Egerben, melyet M. K. dr. monogrammal Molnár Károly, az Érseki Jogakadémia tanára írt.⁷⁸ Molnár rövid történeti bevezetőjében az 1848 után eltelt korszak egyik legfontosabb hibájának nevezte, hogy elmaradt a választójog érdemi kiterjesztése, mely csak arra adott lehetőséget, hogy a „demagógia felüljön az általános választói jog vesszőparipájára.” A koalíció választójogi ígéreteit a Fejérváry kormány tervei befolyásolták, de a munkapárti kormánynak már szabad kezet adtak a választók 1910-ben. A szerző úgy látta, hogy a javaslat megfelelő garanciákat tartalmazott a választók számának emelkedésével felmerülő problémákra. A korhatár és az analfabéták cenzusának a megemlése volt az a biztosíték számára, ami a „békés együttműködést hosszú időre biztosítja, s az ugrásszerű jogkiterjesztést és az ezzel járó zökkenéseket hosszú időre távol tartja.” Állampolgári feladatnak nevezte a kormány javaslatának a támogatását, hiszen a „választójogi demagógiát” a „magyar nemzeti állam” sírásójának tartotta.

Az egi ellenzék nevében Kálnoky Viktor válaszolt a Hevesvármegyei Hírlap⁷⁹ január 26-i számában.⁸⁰ Kálnoky, Molnár cikkére reagált. Kétségbe vonta, hogy az M.K. aláírás azonos lehet az ismert tanárral, hiszen ő korábban, a líceumi tanárokkal egyetértésben az általános, titkos és egyenlő választójog mellett foglalt állást. Kálnoky elvetette a törvényjavaslatot, mert az véleménye szerint csökkentette volna a választók számát. A kormány szándéka a javaslat elkészítéskor szerinte a hatalom birtoklásának a biztosítása, és nem a jogkiterjesztés volt. „Végül egy újabb tévedés tisztelt cikkíró úr. Ez a javaslat, ha életbe lépne, nem nyitná meg soha a szerves fejlődés és békés együttműködés lehetőségét. Az alkotmány sáncaiból jogtalanul kiszorított tömeg állandóan követelni fogja a bebocsájtását, mert: Csonka néppel csak csonka nemzetet lehet teremteni, teljes nemzeti életet csak teljen népélettel, teljes közjogú népélettel lehet felépíteni.” – szállt vitába Molnárral.

A válaszra csak három napot kellett várni,⁸¹ igaz a cikk leszorult az Eger címlapjáról és a 2–3. oldalakon kapott helyet. Molnár itt már nyíltan vállalta személyazonosságát, és arról írt, hogy a tanári kar nyilatkozatával nem értett egyet, és azt csak 6:4 arányban fogadták el. Őt tehát nem lehet vádolni véleményváltoz-

⁷⁸ Választójogunk reformja. Eger, 1913. január 18. 1–2.

⁷⁹ A Babocsay Sándor volt országgyűlési képviselő által szerkesztett lap az ellenzék szócsöve volt Egerben, a szerkesztő a függetlenségek Kossuth csoportjához tartozott.

⁸⁰ *Kálnoky Viktor*: Választójogunk reformja. Hevesvármegyei Hírlap, 1913. 01. 26. 1.

⁸¹ Választójogunk reformja. Eger, 1913. január 29. 2–3.

tatással. A cikkében azonban nyíltan leírta, hogy mit is jelentett a választójogi reform számára, hiszen nem mint közjoggal foglalkozó tanár, hanem mint „az ezeréves magyar állam jövőéért aggódó, a haza sorsának kockáztatásától visszariadó hazafi” szólalt meg. A választójog fontos feladatának nevezte „az intelligencia” szerepének biztosítását, hiszen ezzel az eszközzel vélte csak megtarthatónak például Erdélyt. Szavai szerint mivel az egriek „románt, tótot, szászt stb” a „hottentották”-hoz hasonlóan, csak a néprajzi tanulmányokból ismerik, azért ütköznek meg a választójog új rendszerén, és nem úgy tekintenek rá, mint arra az egyetlen eszközre, mely a magyarság fölényét biztosíthatja. Ausztria 1907-es választójogi reformját említette negatív példaként, ami szerinte megszüntette a német Ausztriát, és a szlávok kezébe adta a hatalmat a Lajtántúlon. Molnár tehát a választójogi vitát a nemzetiségi kérdés talajára helyezte, és szinte az állammal kapcsolatos hűséget kérte számon az ellenzéki politikusokon.

A vita következő cikkét már Rátvay Géza jegyezte.⁸² A Hevesvármegyei Hírlap február 2-ai számában megjelent írás az Érseki Jogakadémia tanárainak 1911. december 13-ai választójogi memorandumát mutatta be. A cikket azért írta Rátvay, mert ő volt a memorandum szerzője. A tanárok 1911-ben a 24 éves, írni és olvasni tudó férfiakra terjesztették volna ki a választójogot, azzal a megszorítással, hogy a reform után 10 évvel, már a magyarul való írni-olvasni tudás lett volna a kritérium. A szerző azzal indokolta a 10 éves átmeneti időszak beiktatását, hogy ha a magyar nyelv ismeretét azonnal megkövetelték volna az nem védekezés, hanem támadás lett volna a nemzetiségekkel szemben. „(M)inden modern állam jogosan megkövetelheti attól a polgárától, aki politikai jogokat akar gyakorolni, az értelmi cenzusnak azt a minimumát, hogy bírja az állam nyelvét szóban és írásban.” – írta. Ennek teljesüléséhez, pedig csak az 1907-es népoktatási törvény végrehajtását tartotta szükségyszerűnek, hiszen az az államsegélyben részesülő elemi iskolák számára kötelezővé tette a magyar nyelv oktatását, és a negyedik év végén a diákok írásban és szóban mérhető nyelvtudását. „A törvény intenciója világos. A céltudatos nemzeti politikánk alapját már az iskolában kell megvetni. Már itt föl kell vennünk a harcot a nemzetiségekkel és ha ezt bátran, önérzetesen, férfiasan megvívjuk, akkor a magyarság és intelligencia vezetőszerepét nem kell féltenuk a demokratikus jogfejlődétől!” – fejtette ki véleményét. A memorandum másik fontos pontja az új választókerületi beosztással foglalkozott. „A magyar szupremácia intenzívebb biztosításának eszköze a választókerületek igazságos és céltudatos beosztása is. Éppen ezért a tanári kar memorandumja az egész reform sarokpontjának, alapjának jelölte meg a választókerületek új beosztását. Valóságos csoda, hogy az eddigi beosztás mellett Magyarország nemzeti jellegét még úgy-ahogy fenn tudta tartani.” A cikk kimutatót közölte a kerületek korabeli rendszeréről. Ezzel kapcsolatban megjegyezte: „Csak egy szempillantás a kimutatásra és kitűnik, hogy a mai beosztás mennyire

⁸² Rátvay Géza: Választójogunk reformja. Hevesvármegyei Hírlap, 1913. február 2. 1–2.

igazságtalan, mennyire bűnös a magyarság érdekének szempontjából. Péld. az a vidék, ahol a vérbeli magyarság zöme lakik, a Duna–Tisza köze csak 63 képviselőt, míg Erdély 74 képviselőt választ, pedig Erdély magyarsága háromszorta kevesebb, mint a Duna–Tisza közének magyarsága. Erre való tekintettel tehát a magyar nép és a magyar állameszméhez ragaszkodó, államhű és intelligens elem által lakott területeket, különösen a városokat intenzívebb képviselőre kell juttatni: ezt követeli az a nagy nemzeti cél, hogy az ezeréves Magyarország magyar karaktere az egész vonalon megőriztessék.” A cikk a kerületi beosztás megváltoztatását és a választójogi reformot összekapcsolta. Az előbbi nélkül minden változtatást veszélyesnek és szükségtelennek nevezett. A programot ugyan még a Justh és a Kossuth frakció vitáinak időszakában készítették, de a Kossuth Ferenc által, az egyesült ellenzék nevében, 1912. évi június 1-én benyújtott ellenzéki választójogi javaslata és az ő elképzeléseik között nem talált különbséget. A Lukács-féle tervezetről azonban azt vallotta, hogy „(a) kormány javaslata ellenben nem az intelligens magyar nemzet szuverenitását, hanem önös párhatalmi érdekeket szolgál, mely ha lehet, az alkotmány álarcával, ha kell, nyíltan, az alkotmány és jogrend feldúlásával is egy idegen akarat végrehajtására vállalkozik.” Így a tanári kar nevében visszautasította azt. A vita tehát ezt követően teljes mértékben átterelődött a nemzetiségi kérdésre, és a két konkurens politikai irányzat helyi hívei azon polemizáltak, hogy melyikük biztosítja igazából a magyar szupremáciát és az állam biztosabb fennállását.

Molnár Károly válaszára nem sokat kellett várni, hiszen az az Eger következő lapszámának a címlapján jelent meg.⁸³ Molnár két fontos dolgot tartott feladatának: egyrészt a tanárok memorandumát elválasztotta az egyesült ellenzék elképzeléseitől, másrészt ezzel párhuzamosan azt a Kristóffy József által jegyzett, 1905. december 19-ei törvényjavaslattal azonosította. Kristóffy terve számára nem volt más, mint „a legnagyobb kaliberű s a legmodernebb rendszerű ostromágyúból történt az első lövés a magyar nemzeti államnak ezeréves – és 60 év óta vétkesen elhanyagolt – bástyája ellen”. A tanárok csak két ponton tértek el az 1905-ös tervtől. A választójog megadásának feltételeként az állandó helyben lakást jelölték meg. Ezt Molnár a szocializmus elleni küzdelem fontos eszközének nevezte, de felhívta a figyelmet arra, hogy a „magyar intelligencia” mozgékony volta miatt a magyarság kevésbé tud megfelelni ennek, mint a nemzetiségek. A feltétel tehát, „egyrészt a szocialistákat visszaszorítja, másrészt a nemzetiségeket kedvezményezi.” Ki a veszedelmesebb a magyar államra, a szocialisták, vagy a nemzetiségek? – tette fel a kérdést. „(é)n habozás nélkül az utóbbiaknak adok e téren elsőbbséget.” – hangzott a válasz. A másik különbség a magyarul való írni-olvasni tudás 10 év utáni megkövetelése volt. Ezt azonban elvi alapon visszautasította, hiszen „a nemzetiségek olyan hátrányolását jelentené, ami eddigi jogfejlődésünkben ismeretlen, s idegen.” Ez azonban csak annyiban

⁸³ Választójogunk reformja. Eger, 1913. február 5. 1–2.

jelentett problémát számára, hogy nyíltan került megfogalmazásra, hiszen a kormány és az egyesült ellenzék által megkövetelt hat elemi osztály elvégzése „provokálás nélkül” ezt feltételezi. A kerületek új beosztásával is egyetértett, teljesen igazságosnak nevezett egy olyan rendszert, ahol a magyar területeken 2000 választóra a nemzetiségieknek pedig 6–8000 választóra jut egy képviselő. De ebben az esetben nem lehet egyenlő választójogról beszélni, hiszen ez „burkolt pluralitás”, ami egyébként a célnak tökéletesen megfelel. A memorandum több pontjával, vagy inkább céljával egyetértett tehát, csak azt vetette fel, hogy nem célszerű „az általános egyenlő választójog” követelését hangoztatni.

Az álláspontok tehát némileg közeledtek egymáshoz. Rátvay február 9-i válaszában⁸⁴ igazából csak azzal foglalkozott, hogy van-e érdemi különbség elképzeléseik és az egyesült ellenzék programja között. Ő úgy látta, hogy nem volt. A nemzetiségekkel szembeni erőszak vádját visszautasította, hiszen ők csak a törvények betartását kérték számon, amit szerinte erőszaknak nem lehet minősíteni. Elismerte, hogy a szavazati jog egyenlőségét és általánosságát nem betű szerint értették, valójában kiterjesztésről beszéltek, amit azonban csak a mértéke miatt lehet volna általánosnak tekinteni.

A vita lassan lezárult. Molnár Károly még február 19-án megjelentetett egy cikket a választójogi korhatárról,⁸⁵ de ehhez kapcsolódva megjegyezte, hogy a polémiát nem folytatja tovább, hiszen több kérdésben közel kerültek egymáshoz vitapartnerével. Cikke már nem is tekinthető vitaanyagának, hiszen csupán a törvénytervezet korhatárra vonatkozó szabályait mutatta be.

A Hevesvármegyében még Baray Károly is hozzászólt a kérdéshez.⁸⁶ Ő két fontos dolgot elemzett, az egyik a titkos szavazás elve, a másik a magyar nyelv ismerete volt. A titkos szavazást azért tartotta fontosnak, mert ezt tekintette a választási korrupció egyik leghatásosabb ellenszerének. A magyarul való írni-olvasni tudás megkövetelése nélkül, azonban úgy látta, hogy a nemzetiségi iskolák „diplomagyárákká” alakulnának át. Véleménye szerint a nyelvi megszorítással csak azok nem értettek egyet, „kik a szerencsétlen nemzetiségi törvényt” és az 1868-as népoktatási törvényt elfogadták, elfogadják. „(A) fejlődés jogunknak „fejlődése” magyar nemzeti jogunknak „fejlődése” valóban az –habár hullámvonnatszerűen is– hogy az egységes nemzeti állam ideája felé közeledünk. Ennek pedig legelső kritériuma: az állam nyelv tudása. Ha nincs igazam, akkor az ellenkező igaz, vagyis Magyarország közeledik Lengyelország sorsa felé.” „Vagy az uralkodásra van hivatva a magyar e földön, vagy nem. Ha igen, akkor bátran törvénybe iktathatjuk e cenzust, ami – ... – már törvénybe van iktatva más formában. Had lázadozzanak a nemzetiségi szájhősök és a Björnsonok, nem sok kárunk lesz belőle.” „A nemzetiségi tömegek megérik azt, hogy számukra csak

⁸⁴ Rátvay Géza: Választójogunk reformja. Hevesvármegyei Hírlap 1913. február. 9. 1–2.

⁸⁵ A választójogi korhatár. Eger, 1913. február 19. 1–2.

⁸⁶ Baray Károly dr.: Két főkérdés. Hevesvármegyei Hírlap 1913. február 20. 1.

a magyar állami egységben és a magyar kultúra révén van boldogulás és ez esetben a fenti törvényi intézkedés legfőlegbb múltó elégedetlenséget szít.” „Nem tudok más eszközt –ami lassan de biztosan– beolvasztaná a nemzetiségeket a nemzettestbe, mint ha nyelvileg egyesülünk velük.” Helyezte egy egészen más szférába a kérdést. Jól látható tehát, hogy Baray számára a nemzetiségek jogainak fennálló garanciái is túlzásnak minősültek.

Ennek a cikknek tükrében különösen érdekes Jászi Oszkár február 23-i egi előadását ismertető tudósítás.⁸⁷ Az aláírás nélküli cikk szerzője Jászit neves tudósnak minősítette, beszámolt arról, hogy az előadása színhelyéül szolgáló színház zsúfoltságig megtelt „és a minden tekintetben igen értékes és élvezetes előadásért az előadót impozáns ovációban” részesítették. „A tárgyilagos keretek között folyó, értékes előadást a színházat zsúfoltságig megtöltő hallgatóság nagy figyelemmel hallgatta végig s lelkes éljenzéssel honorálta a tudós előadót.” – fejezte be a tudósítást, ami a kor körülményei között többet jelentett egy egyszerű hírközlésnél.

A lap azonban áprilisban helyrebillentette a mérleget, Z. aláírással közölt egy cikket,⁸⁸ mellyel kapcsolatban a szerkesztő megjegyezte, hogy bár tartalmával nem értenek teljesen egyet, de mivel fontos gondolatokat tartalmaz, ezért megjelentették. A cikk a már elfogadott választójogi törvényt méltatta. Az általános választójog eszméjét pedig a következő szavakkal utasította vissza: „Amikor a népek millióit akarják jogokban részesíteni, amikor a nemzetet egy ma még ismeretlen jövő elé akarják állítani, akkor nem szabad bombával a kezükben mindjárt robbantáson kezdeni a dolgot, mert rossz munkát végzünk. Olyan rosszat, amelyet Jászi Oszkár úr és hű csatlósai végeznének, ha a magyar nemzet tagjaiban sikerülne felkelteni a társadalmi, az osztály- és kultúrharcot. Az ilyen zavarosban aztán nyakunkba ülnének a Jászi úrként ezer éven át sanyargatott oláhok, tótok, rácok és mindenféle nációk.”

A választójogi reform kapcsán keletkezett egi röpiratokból és újságcikkek-ből jól kirajzolódik, hogy a kérdés a kortársak számára sokkal többet jelentett egy pusztá államjogi reformnál. A reformra, mint a szükségyszerű rosszra tekintettek az egi megszólalók. Hol nyíltan, hol burkoltan olyan változás megvalósításán gondolkodtak, mely sem a munkásmozgalom, sem a nemzetiségek számára nem biztosít politikai előnyöket. A baloldali pártokra, valamint a nemzetiségek politikai csoportosulásaira szinte egyöntetűen úgy tekintettek, mint amelyek a magyar állam létét veszélyeztetik. A politikai programok annak megfelelően méretettek meg, hogy milyen szinten hozzák kedvező helyzetbe a magyar „intelligenciát” a hűtlen szociáldemokratákkal és nemzetiségekkel szemben. Egy olyan városban is központi helyet foglalt el a kérdés, mely közismerten nem

⁸⁷ Hevesvármegyei Hírlap 1913. február. 27. 1.

⁸⁸ Valami a nagy reformról. Hevesvármegyei Hírlap 1913. április 23 2–3.

rendelkezett sem jelentős számú ipari munkássággal, sem pedig nemzetiségi lakossággal. A kormánypárti és ellenzéki vitapartnerek egyben egyetértettek, a változásnak a „nemzeti jelleget” kell erősítenie, a polémia valójában csupán arról szólt, hogy milyen módon látták ezt elérhetőnek. Az egyik legtoleránsabban nyilatkozó Szederkényi Nándor számára is axióma volt a nemzetiségi mozgalmak törvény általi korlátozása és a nyelvi magyarosodás igénye.

Az elvesztegetett időt, a ki nem használt lehetőségeket azonban nem lehetett bepótolni. Új törvény született ugyan még 1913-ban (XIV. tc.), majd 1918-ban (XVII. tc.), de 1910 után már nem került sor általános választásokra a dualizmus kori Magyarországon. A törvényekhez kapcsolódó vita hangneme, azt ott felhozott érvek pedig nem a megbékélés, hanem az egyre mélyülő konfrontáció felé mozdították el a vitában érintetteket. Egyetértünk Varga Lajos azon megállapításával, hogy az utoljára elfogadott törvény „a társadalmi feszültségeket jelentősen növelte, a politikai erők megosztását tovább mélyítette és a megegyezés esélyeit szinte kilátástalanná tette. Az 1918-as őszi összeomlás és katasztrófa természetesen nem emiatt következett be, de a gyúanyag összehordásában a reformokat elutasítók, a hatalomhoz görcsösen ragaszkodók igencsak kivették a részüket.”⁸⁹ Az egi közélet természetesen nem járult hozzá ennek a konfrontációnak a fenntartásához és fokozódásához, de hű helyi lenyomatát adta a kor magyar belpolitikai viszonyainak.

⁸⁹ Varga 2004. 263.

A TRIANONI BÉKE ÉS A FRANCIA SZOCIALISTÁK

BARTÓK BÉLA

„Ennek a lapnak egyszerűen nincs álláspontja – mondta Lenin 1920. június 29-én Moszkvában a francia szocialista párt küldötteinek miközben a kezében tartotta a l'Humanité nevű francia szocialista napilapot, majd így folytatta – Sőt, nap mint nap gyakran ugyanazon az oldalon egymásnak ellentmondó állítások látnak napvilágot. Egyes szerzők mint önök, védelmükbe veszik az orosz forradalmat, mások nyíltan harcolnak ellene és szétzúzására szólítják fel saját országuk imperialistáit. Egyesek a leglaposabb oportunizmust hirdetik, mások küzdeni próbálnak e végzetes magatartás ellen. Hogy képzelik, hogy a dolgozók kiismerjék magukat ezen ellentmondó kijelentések útvesztőjében? A párt lapjának az a feladata, hogy neveljen, magyarázzon, népszerűsítse azokat az eszméket, amelyek felszabadulásukhoz fogják elvezetni a dolgozókat. Ezt a feladatot azonban világosan meg kell fogalmazni, s nyilvánvalóan csak azokra szabad rábízni, akik az erélyes és jól szervezett proletárharc nevében fogják elvégezni.”¹ A francia elvtársak túl szigorúnak ítélték Lenin véleményét, de őt állítólag mindig ez a durvaságig menő nyers őszinteség jellemezte munkatársaival szemben. Bolsevik szempontból Leninnek teljesen igaza volt, hiszen a francia szocialista párt központi lapját valóban ez a zavarosság jellemezte, mert nem képviselt következetes kommunista álláspontot, tehát nem szolgálta az orosz bolsevikok érdekeit, de ez csak neki jelentett ideológiai zűrzavart, más oldalról tekintve ez sokkal inkább az ideológiai sokszínűség, a pluralista gondolkodás végeredményben pedig az általa kárhozottatott demokrácia jele volt. Amit pedig a kommunista sajtó feladatáról mondott, az annak a klasszikus tételnek a meghatározása volt, hogy a pártlap a kommunista párt harcának eszköze a hatalomért folytatott harcban. De kinek az eszköze volt a l'Humanité a trianoni béke időszakában?

A következő dolgozat arra tesz kísérletet, hogy bemutassa, hogyan tudósította a Francia Szocialista Párt lapja olvasóit a Magyarországgal folyó béketárgyalásokról és a béke aláírásáról. Milyen ideológia tükröződött 1919 decembere és 1920 júniusa között a magyarországi eseményekről szóló híradásokban? Hogyan értékelték a lap munkatársai győztes hazájuk és a legyőzött közép-európai ország kapcsolatát? Egyáltalán: mekkora érdeklődést keltett ez az esemény a párt lapjában?

Miért éppen Franciaországot választottuk kutatásunk témájául? Nemcsak történészek számára tanulságos és elgondolkodtató megvizsgálni más nemzeteknek

¹ *Marcel Cachin: Írások és arcképek. Válogatta: Marcelle Hertzog-Cachin. Budapest, é.n. 77.*

rólunk alkotott képét, egy-egy történelmi eseményünkkel kapcsolatos véleményét, de egy olyan traumatikus szindróma mint a trianoni béke feldolgozásában valamelyest segíthet, ha nem egyedül saját vitustáncunkat járjuk, de megpróbáljuk a másik fél gondolkodását is megérteni. Miért éppen a francia szocialisták szemszögéből próbáltunk Magyarországot szemlélni? Ha a földrajzi távolság egy horizontális aspektust tesz lehetővé, a munkásság véleménye egy vertikális spektrumot adhat a diplomáciatörténetre alapozott feldolgozások mellett. A l'Humanité véleménye azonban közvetlenül nem a francia munkásság nézeteit tükrözte a magyarországi eseményekről, hanem sokkal inkább a baloldali gondolkodású francia értelmiség sajátos interpretációja volt a békével kapcsolatos tárgyalásokról. Azoknak az entellektüeleknek az eszmei világát, akik 1920-ban már a reformista szocializmusban csalódva a bolsevizmus felé kacsingattak.

A kutatáshoz a l'Humanité 1904 és 1944 közötti számainak archívumát használtuk fel, amely szabadon hozzáférhető a Franciaországi Nemzeti Könyvtár (Bibliothèque Nationale de France) elektronikus könyvtárának honlapján.² Bár Magyarország részvétele a békekonzferencián már 1919 nyarától aktuális volt és egy új – az antant által legitimnek tekintett – kormány megalakításától függött, a kutatást csak az 1919. december 1. és 1920. június 31. közötti időszakra szűkítettük le. A hét hónap alatt megjelent sok-sok Magyarországgal kapcsolatos tudósításból igyekeztünk a békeszerződéssel kapcsolatosakat kiragadni, de ez a válogatás nem volt könnyű, mert a kérdéskör szorosan összefüggött a királyság visszaállításának és a fehérterror problémájával, és ezért szubjektív módon azokat a cikkeket, amelyek túlnyomórészt ezzel a két üggyel foglalkoztak, ki kellett hagyni a vizsgálódásból.

A mozgalom és lapja

A szocializmus eszméje tulajdonképpen Franciaországban született és a társadalmi igazságosság célját tűzte a zászlajára, de sosem lett olyan egységes politikai mozgalom, amelyre szükség lett volna a radikális reformok kikényszerítéséhez. Ennek egyik oka az volt, hogy viszonylag későn kezdődött el az ipari forradalom és azután is vontatottan haladt, ezért a gazdaságban a kistermelők jelentős befolyással rendelkeztek és nem jött létre egy homogén munkásság. A másik ok az volt, hogy már Marx előtt is voltak a társadalmi és gazdasági életet átalakítani akaró programok, vagyis az elmélet sokkal fontosabb volt mint a gyakorlati politika. A század végére 5 irányzat alakult ki a munkásmozgalomban. A marxistákat Jules Guesde és Paul Lafargue, Marx veje vezette, az Edouard Vaillant vezette blanquisták pedig inkább radikálisak, gyakorlatiasabbak és rugalmasabbak voltak ezért később a bolsevikok elődeinek tekintették őket. A harmadik csoportot Pierre Brousse követői alkották, akik a reformokban

² <http://gallica.bnf.fr> (A letöltés ideje: 2010.11.10.)

bíztak és a békés demokratikus fejlődésben hittek. Ők voltak a posszibilisták. Közülük vált ki a negyedik szárny, Jean Allemane csoportja, mely ennél határozottabb politikát akart folytatni és a szakszervezetek erejére támaszkodott. Végül az ötödik frakciót független szocialistáknak vagy miniszterialistáknak nevezték, mert nem tartoztak egyik csoporthoz sem, viszont olyan jelentős politikusok tartoztak közéjük mint Alexandre Millerand, René Viviani, Aristide Briand és Jean Jaurés. A II. Internacionálé amszterdami kongresszusa szólította fel a franciákat az egységes vezetésre, így 1905-ben megalakult a Section Française de l'Internationale Ouvrière (SFIO), amely elméletileg nagyon forradalmi volt, gyakorlatilag pedig folytatta a reformista többség mérsékelt és demokratikus programjának megvalósítását. Fontos tényező volt a francia szocializmus fejlődésében, hogy a párt és a szakszervezeti mozgalom nem segítője hanem vetélytársa volt egymásnak, és amíg az előbbi inkább értelmiségi és elméleti tevékenységet folytatott és igen kiterjedt szellemi háterszága volt, a szociális helyzet javításáért vívott küzdelem a szindikátusok feladata volt.³ A nemzet és a köztársaság azonban 1792-ben született, ezért a 19. század túlnyomó részében a nacionalizmus baloldali értékrendnek számított Franciaországban és a demokratikus köztársaságot fenyegető külső erők ellen a szocialisták mindenkor készek voltak a polgári politikusok mellé állni. „A szocialisták túlnyomó többségének republikánizmusa kétségtelen előnyökkel járt (például beemelte a proletariátust a politikai nemzetbe), de egyszersmind csapdának is bizonyult a munkásmozgalom számára. Az egyetlen forradalmi nemzetet és teremtett művét, a Köztársaságot magasztaló nyelvezet könnyebben vezetett a verduni vérszivattyúhoz mint azt a francia szocialisták képzelték volna.”⁴

1914. július 28-án a SFIO kiadott egy felhívást a következő szöveggel: „Le a háborúval! Éljen a szociális köztársaság! Éljen a nemzetközi szocializmus!” Ez a manifesztum azt mutatta, hogy a szocialisták abban a pillanatban szilárdan a háború ellen voltak. Három nappal később Jaurést meggyilkolta egy nacionalista, és augusztus 2-től elkezdődött a párt átalakulása, különösen Edouard Vaillant, a veterán kommünár beszédének hatására, aki bejelentette, hogy „az agresszió jelenlétében a szocialisták mindannyian teljesítik kötelességüket a haza érdekében.”⁵ Augusztus 4-én a szocialisták megszavazták a hadi hiteleket és augusztus 26-án a kormány megalakulása során a blanquisták és a guesdisták képviselték magukat a Szent Egység⁶ kormányában. 1914-ben tehát a SFIO nagy többséggel – minden korábbi programjával ellentétben – megszavazta a háborús felha-

³ Balázs Gábor: *À la recherche du temps perdu... avagy mi a baj a francia szocialistákkal?* Beszélő, 2009. július–augusztus.

⁴ Balázs Gábor: *Nemzet és baloldal Franciaországban.* Mozgó Világ, 2010. március.

⁵ <http://www.assemblee-nationale.fr> (A letöltés ideje: 2010.11.10.)

⁶ Az Union sacrée egy politikai mozgalom neve volt, amely minden francia politikai és vallási irányzatot összefogott az első világháború kirobbanásától kezdve. SFIO és a szakszervezeti szövetség is csatlakozott hozzá.

talmazást. „A francia szocialista párt vezetősége tele van a burzsoázia legkorumpáltabb elemivel, fiskálisokkal, kijárókkal, újságírókkal, azokkal a kétes figurákkal, akik minden államban a szinten vannak.”⁷ – írta róluk egy magyar publicista 1917-ben. Kevés szocialista maradt a háború ellenzője, például a Fernand Lorient⁸ vezette Bizottság a Nemzetközi Kapcsolatok Helyreállításáért (CRRI), és a kevésbé radikális kisebbség Jean Longuet vezetésével, aki megalapította a *La Populaire* című újságot.⁹

Amikor 1917 márciusában kirobbant az orosz forradalom, a francia nemzeti gyűlés háromfős küldöttséget indított Pétervárra, amelynek Marcel Cachin¹⁰ is tagja volt, akire nagy hatást gyakorolt az orosz nép forradalmi hangulata és a szovjetek tevékenysége. „Láttam az orosz forradalmat és vele tartok!” – írta.¹¹ Az orosz események hatására Franciaországban is nőtt az elégedetlenség és a harag a politikai rendszerrel szemben. 1917 májusában egy hónap alatt 107 katonai ezred lázadt fel és a fegyveres összetűzéseket kegyetlen megtorlás követte. Nyáron már egymást érték a sztrájkok, tüntetések, ezért szeptemberben az új kormányban már nem volt szocialista miniszter. A bolsevik hatalomátvétel tovább szította a kedélyeket Franciaországban is és 1918 folyamán csak fokozódott a nyugtalanság. Ekkor lett a párt főtitkára Ludovic-Oscar Frossard,¹² a *L’Humanité* főszerkesztője pedig Cachin. A németekkel kötött fegyverszünet napján nagyszabású tüntetések bontakoztak ki Szovjet-Oroszország mellett, decemberben pedig francia csapatok szálltak partra Ogyesszában, hogy szembe szálljanak a bolsevikokkal. Nagy felháborodást váltott ki 1919 márciusában Jeanne Labourbe oroszországi francia kommunista nő meggyilkolása, majd áprilisban kirobbant a francia fekete-tengeri flotta felkelése. Ezek és a május 1-jei

⁷ *Kádár Endre*: A francia szocialisták. Nyugat, 1917. 3.

⁸ Fernand Lorient (1870–1932) a SFIO aktivistája volt a háború előtt, de 1915-ben szembefordult a párt kormányzati részvételével és háborúpárti politikájával. A baloldali csoport tagjaként az FKP egyik alapítója volt, de 1926-ban kilépett.

⁹ A *La Populaire de Paris*-t 1916-ban alapították a háborút ellenző szocialisták. Első szerkesztője Jean Longuet, Marx unokája volt. Miután a *L’Humanité* a kommunistáké lett, a *Populaire* vált a SFIO hivatalos lapjává. Főszerkesztője Léon Blum volt 1921–1950 között kisebb szünetekkel. Nem volt olyan népszerű mint a *L’Humanité*, mert 1939 végén kb. 60 ezer példányban adták ki.

¹⁰ Marcel Cachin (1869–1958) 1893-ban végezte el a bordeaux-i egyetemet és ott maradt filozófiát tanítani. Hamar belépett a szocialista pártba és parlamenti képviselő lett. A háború idején támogatta a nemzeti egység politikáját és a háborút is, de 1917-ben Oroszországba utazott. 1920-ban a Francia Kommunista Párt egyik alapítója volt, aki helyeselte az orosz forradalmat és a bolsevizmust. 1918–1958 között volt a *L’Humanité* igazgatója és 88 éves korában első külföldiként kitüntették a Lenin-renddel.

¹¹ *Jean Freville*: Így született a francia kommunista párt. Budapest, 1951. (A továbbiakban: Freville 1951.) 50.

¹² Ludovic-Oscar Frossard (1889–1946) 1918-tól volt a SFIO főtitkára, 1920-ban az FKP főtitkárának választották, 1923-ban kizárták, visszatért a SFIO-ba és 1935–1940 között hét kormányban volt miniszter.

nagy párizsi tüntetés, ahol az utcai harcoknak egy halálos áldozata is volt, mind azt jelezték, hogy a francia társadalom és a politikai élet súlyos válságba süllyedt.

A moszkvai III. Internacionálé vagy későbbi nevén a Kommunista Internacionálé megalakulása még jobban megosztotta a francia szocialista pártot és még inkább elmélyítette az egyébként is meglévő ideológiai ellentéteket. A pártnak 1914 júliusában mintegy 93 ezer tagja volt, ez a szám a vezetők háborúpárti magatartásának hatására 1916 végére 24 ezerre csökkent, 1918-ban viszont újra növekedésnek indult, az év végére elérte a 34 ezret, 1920 elejére pedig a 133 ezret.¹³ A legfontosabb kérdés azonban az volt, hogy miként foglaljon állást a nemzetközi kérdésekben. A régi mérsékelt és konzervatív II. Internacionáléhoz csatlakozzon vagy az új és radikális (bolsevik) III. Internacionáléhoz? 1919 áprilisában úgy döntöttek, hogy feltételeken visszatérnek a régi munkásszövetségbe, de májusban a radikálisok már megalakítottak egy bizottságot a III. Internacionáléhoz való csatlakozás érdekében. A lapjuk a Bulletin communiste volt, de nem volt bázisuk és túlságosan elméleti jellegű tevékenységet végeztek. Az 1919–1920-as esztendőket a munkásmozgalom jelentős növekedése jellemezte, mert például a CGT 1919-ben megkétszerezte a létszámát. A szociális küzdelmek is fokozódtak, hiszen 1919 márciusában sztrájkok kezdődtek a bányákban, a textiliparban és a bankokban és ezek erősebb nyomást gyakoroltak az államra mint a parlamenti szocialisták. A párt ennek ellenére elutasította az általános sztrájk kihirdetését, 1920 februárjában a strasbourg-i kongresszuson pedig a tagok 92%-ban elfogadták a SFIO kilépését a II. Internacionáléból, mivel lejáratva magát a háborút támogató magatartásával. A szociális előnyök ellenére, amelyeket a munkások a kollektív szerződésről szóló törvényekkel vagy a 8 órás munkanap kiharcolásával szereztek meg, 1919-ben május 1-jén 500 ezer tüntető vonult fel Párizsban és a zavargásoknak egy halálos áldozata volt. A CGT létszáma másfél millió taggal növekedett. Az 1919-es esztendőben Franciaországban 2206 sztrájkot és 1 160 000 sztrájkolót számláltak.

Az 1919. novemberi választások előtt alakult meg a Nemzeti Blokk¹⁴ és a pártok a hazafias Szent Uniót akarták folytatni, amelynek Georges Clemenceau volt a vezére. A kisebb baloldali pártok még a közös listán indultak, de a SFIO már kivonult. Az 1919. november 16-i törvényhozási választás előtti kampány főként két téma körül forgott. Az egyik a patriotizmus volt, ami a Szent Unió, a leszerelt katonák és a versailles-i szerződés előtérbe állításával hívta fel magára a figyelmet. A Nemzeti Blokk kampányát nagy részben a „Németország fizetni fog!” szlogenre alapozta. A másik kampánytéma bolsevizmustól való félelem volt, amit munkásmozgalom radikalizálódása valamint a SFIO megerősödése

¹³ Freville 1951. 67.

¹⁴ A Nemzeti köztársasági blokk egy kormánykoalíció volt, amelyet a jobboldali és centripártok alkottak 1919 és 1924 között.

keltett a sztrájkok és az orosz forradalom hatására. Döntő jelentőségű volt az 1919. november 16-i törvényhozási választás, amelyen a szocialisták visszaszorultak, a 8 millió szavazatból 1,8 milliót kaptak és 103-ról 68-ra csökkent a képviselőik száma.¹⁵ Ekkor már három részre szakadt a szocialista párt vezetése: a többség még mérsékelt volt és elfogadta a régi internacionalizmust, az egyik kisebbséget az ingadozó ún. újjáépítők alkották, akik szerették volna a két Internacionálét összehétközíteni, a másik kisebbségi csoportot pedig a kommunizmus hívei alkották. 1920. február 25–29. között tartották strasbourgi kongresszusukat, ahol a nemzetvédelem és a kommunizmus körül folytak a viták. A küldöttek több mint 92%-a a II. Internacionáléból való kilépés mellett voksolt és a párt a „senki földjén” találta magát, ami az ideológiai zűrzavar jelét mutatta. 1920-ban érte el csúcspontját a sztrájkmozgalom, mert pont februárban kezdődött az általános vasutassztrájk, amely akkor megegyezéssel zárult, de májusban sokkal nagyobb mértékben bontakozott ki. A hadsereg bevetése és a tömeges letartóztatások hatására a munka újraindult és legalább 22 ezer vasutast elbocsátottak. Nem meglepő, hogy a megalkuvó szakszervezeti vezetők hatására a CGT¹⁶ elvesztette tagságának felét. 1920. május 31-én indult Cachin és Frossard Oroszországba, hogy tárgyaljanak Leninnel és a III. Internacionálé vezetőivel. A két küldött augusztus közepén érkezett haza majd decemberig járták az országot és agitáltak miközben kiéleződött a vita a csatlakozás hívei és ellenzői között.

1920 decemberében a tours-i kongresszuson a Kommunista Internacionáléhoz való csatlakozás kérdése végzetesen megosztotta a pártot. A baloldalon a csatlakozás hívei, a Harmadik Internacionálé Bizottságának tagjai álltak, köztük Fernand Loriot, Boris Souvarine és Charles Rapoport, más részről a régi jobboldali vagy centralista szocialisták (Marcel Cachin és Ludovic Oscar Frossard) támogatták őket. A centrumban maradt a régi baloldali irányzat, ami Jean Longuet és Paul Faure körül gyülekezett, a csatlakozás érdekében, de bizonyos fenntartásokkal. Vitatták például a 17. cikkelyt, amely azt tartalmazta, hogy a pártnak be kell tartania a II. Internacionálé központi utasításait – vagyis nem lesznek többé szabadok politikájukban – és a 21. cikkelyt, amely a forradalmat egy felkelés segítségével akarta a megvalósítani – ez volt a bolsevikok blanquista forradalma. Végül ott volt guesdisták és a „rekonstruktőrök” (újjáépítők) jobboldala – Léon Blum hívei – akik kategorikusan elutasították a csatlakozást. A viták és tiltakozások ellenére a baloldali szocialisták megszerezték a III. Internacionáléhoz való csatlakozáshoz szükséges szavazatokat, mert 3028 fő igennel, 1022 nemmel voksolt, 327 fő pedig hiányzott. A SFIO két részre szakadt, a többség egy új pártot hozott létre, a Kommunista Internacionálé Francia Tagozata néven, amelyet később Kommunista Pártnak majd Francia Kommunista Pártnak (PCF) neveztek.

¹⁵ Freville 1951. 69.

¹⁶ Confédération générale du travail, a legnagyobb francia szakszervezeti szövetség.

A l'Humanité első száma 1904. április 18-án jelent meg. Alapítója Jean Jaurés (1859–1914) szocialista politikus volt, akinek ez a napilap előbb a francia szocialista mozgalom egyesítésének eszköze, később pedig a kapitalizmus ellen folytatott osztályharc fegyvere lett. Már első vezércikkében rögzített két alapvető szabályt az újság részére: széleskörű és pontos információk gyűjtése valamint a pénzügyi függetlenség. Születésétől kezdve azonban a munkásmozgalomnak csak egy részét tudta képviselni. Munkatársa volt többek között Léon Blum, Albert Thomas, René Viviani, Aristide Briand. Amikor a francia szocialisták 1905-ben egyesültek a SFIO-ban, az újság az egész mozgalom, de különösen a guesdisták fóruma lett. 1911-ben a saint-quentin-i kongresszuson a párt a hivatalos lapjává tette, és Jaurés lapja határozottan megőrizte pacifista és antimilitarista nézeteit a nemzetközi munkásmozgalom elveinek megfelelően. A l'Humanité részt vett az egyházellenes küzdelemben és a munkásság jogainak határozott védelmezője volt. Az első tíz év anyagilag nagyon nehéz volt az újság számára, mert egy rövid ideig tartó 140 ezres példányszám után 1905-ben 15 ezerre csökkent példányszáma, 1912-re viszont lassan 80 ezerre emelkedett. 1914-ben pedig a lap életét gyökeresen megváltoztatta két esemény: 1914. július 31-én a café de Croissant-ban a nacionalista Raoul Villain meggyilkolta Jean Jaurést, az igazgatót, a másik próbatétel pedig az első világháború kitörése volt.

A háború kirobbanása, Jean Jaurés halála és a vezető francia szocialisták többségének csatlakozása a Szent Unióhoz, ami egy példátlanul széleskörű politikai szövetség volt a háború támogatása érdekében, 1914 második felében durván megváltoztatta a lap ideológiáját, amely ebben az időszakban 100 ezer példányban jelent meg – szemben Gustave Hervé Szociális Háború¹⁷ nevű 50 ezres példányszámú újságjával. Jaurés után Pierre Renaudel¹⁸ következett, aki számtalan támogató vezércikket rendelt a háborúról a köztársaság védelmének nevében. Alexandre Courban történész szerint a lap ekkor hármasság alá került. Az első az állami korlátozás volt a cenzúrával, a második a párt korlátozása, mert a többségi szocialisták előírták a háborút támogató vezércikkeket, a harmadik pedig a takarékosági korlátozás volt.¹⁹ Végül 1918 októberében Renaudelt a lap élén felváltotta Marcel Cachin. Ez a változás kifejezésre juttatta a szocialisták fokozódó távolodását a Szent Uniótól. A l'Humanité 1920–1939 között az FKP orgánuma lett. Az 1920-as esztendő újabb fordulatot hozott a lapnak. A SFIO

¹⁷ Gustave Hervé (1871–1944) francia politikus, aki előbb szocialista később fasiszta lett. 1916-ban a lap Szociális Háború nevét Győzelemre változtatta és a szélsőséges pacifistából szélsőséges patrióta vált.

¹⁸ Pierre Renaudel (1871–1935) állatorvos a SFIO nemzeti szárnyát vezette. 1914 előtt Jaurés köréhez tartozott, ő irányította a háború szörnyű óráiban a l'Humanité-t, ami súlyos felelősséget jelentett a számára. Ekkor lett a reformista szocializmus szóvivője, ellenzett mindenféle erőszakot és marxista ideológiát, amiben rendkívül határozott volt.

¹⁹ *Alexandre Courban*: La mise en scène du fait divers dans les colonnes du journal l'Humanité (1904–1939). <http://www.docstoc.com> (A letöltés ideje: 2010.11.10.)

tours-i kongresszusa idején a küldöttek kétharmada megszavazta a Kommunista Internacionáléhoz való csatlakozást és a SFIO-ból SFIC lett. Az újság követte a többséget és a fiatal kommunista párt hivatalos szócsöve lett.

A l'Humanité írásainak elemzésekor feltűnt egy Paul Louis (1872–1955) nevű publicista, aki többször is foglalkozott hazánk bel- és külpolitikai helyzetével, ezért Magyarország-szakértőnek lehetett volna nevezni. Paul Louis eredeti nevén Paul Lévi párizsi zsidó származású polgári családban született. Előbb a blanquista Központi Forradalmi Bizottsághoz csatlakozott, amely 1888-ban átalakult Forradalmi Szocialista Párttá. Szajna megye küldöttjeként vett részt a párizsi első általános szocialista kongresszuson és a mezőgazdasági miniszter magántitkárságán kapott munkát. 1901-ben pártjával együtt csatlakozott a guesdista Franciaországi Szocialista Párthoz, amely egyesült a Francia Munkáspárttal, hogy elítéljék a miniszterializmust. 1905-ben, amikor a Gyarmatosítás c. könyvét kiadta, belépett az egységpártba majd Szajna megyében megalakította a SFIO 9. kerületét. Az első világháború előtt részt vett a párizsi nemzeti kongresszuson és helyet kapott a SFIO Nemzeti Tanácsában is. Ekkor kezdett el geopolitikai témákkal foglalkozni mint pl. az angol, német, amerikai és a francia imperializmus, de ekkor kezdett érdeklődni Közép-Európa iránt is bár nem hitt az Osztrák–Magyar Monarchia föderális és demokratikus átalakulásában.²⁰ A háború idején bekerült az Állandó Irányító Bizottságba és a tanács segítségével 1917. márciusától párt párizsi központi irodájába küldték. Ebben az időszakban Adrien Pressemane programját támogatta, aki elutasította a szocialista mozgalom megosztottságát. 1916-tól kezdve a Populaire-nél dolgozott. 1917-ben lelkesen ünnepelte az orosz forradalmat, majd 1920 februárjában a strasbourgi nemzeti kongresszuson ismét a Szajna megyeieket képviselte. Megszerkesztett egy tervet, amelyet „újjáépítésnek” nevezett a párt helyzetét a nemzetközi kapcsolatok kérdéséhez rögzítve. Úgy vélte, hogy a proletárforradalom veszélye miatt szükség van egy kongresszusra, amely összegyűjti az összes szocialista pártot a III. Internacionálé megalakítására, és ezek elhatározzák, hogy a szocializmus hagyományos elvei szerint cselekszenek. Néhány hónappal később a tours-i kongresszuson kilépett az Bizottság az Internacionálé Helyreállításáért nevű szervezetből és elfogadta a Bizottság a III. Internacionáléért szervezettel együtt a megoldást, ami magával ragadta őt is. Paul Louis belépett a Kommunista Pártba és bizottsági igazgatója lett. 1921-ben a Marseille-ben, majd 1922-ben Párizsban is újraválasztották. Ekkor már a l'Humanité igazgatósági tagja volt és együttműködött a Bulletin communiste-tel, mielőtt az igazgatója lett. Ezért a kinevezésért a párt balszárnya élesen bírálta. Ennek hatására kilépett a l'Humanité szerkesztőségéből és 1922-ben a párt kizárta. Ezután a Szocialista-kommunista Unióhoz csatlakozott, amely beválasztotta a központi bizottságba. 1930-ban a Proletár

²⁰ Paul-Henri Bourrelrier: La géopolitique de Revue Blanche avec Paul Louis.
<http://revueblanche.over-blog.com> (A letöltés ideje: 2010.11.10.)

Egységpárt főtitkára lett és továbbra is a két Internacionálé valamint a szocialista és a kommunista párt egységének helyreállításán fáradozott.²¹

A meghívás

A l'Humanité 1919. december 2-án nemzetközi híreket közlő rovatában három írásban is tudósított Magyarországról, hiszen ezen a napon hívta meg az antant Magyarország képviselőit a békekonferenciára. Utaltak arra, hogy a szövetségesek főtanácsa meghallgatta és elfogadta Sir George Clerk beszámolóját budapesti útjáról, ezért döntött úgy, hogy felkéri a Huszár-kormányt, minél előbb küldje el megbízottait Neuilly-be, hogy elkezdhessék a tárgyalásokat az antant képviselőivel.²² A másik kisebb írás szerint Magyarország a királyság restaurálása felé halad, de Franciaország nem fogja ezt ellenezni. Előző nap Graziani²³ tábornok, a budapesti francia katonai misszió vezetője nyilatkozott a Pester Lloyd szerkesztőjének a Magyarországgal kötendő béke tervezetéről és ennek tartalmát foglalták össze röviden. Leszögezte, hogy a békeszerződés a szabad önrendelkezés és kötelezettség jogi alapja lehet, amely jóváteheti a háború által okozott károkat. A magas rangú katonatiszt megleltette, hogy francia tőke már érdeklődik Magyarország iránt és leszögezte, hogy Franciaország köztársaság, de nem fog beleszólni, hogy más nemzetek milyen államformát választanak.²⁴ A korszak egyik neves kutatójának az a véleménye, hogy „A magyar békeküldöttség meghívásakor nem volt minden előre eldöntött. A térség új államrendszer-struktúrájának kialakítása befejezett ténynek számított. De az ennek során keletkezett súlyos problémák enyhítésére, a feljavításokra volt még lehetőség.”²⁵

A hosszabb elemzés Paul Louis tollából született és kiegészítette a fenti híradásokat. A szerző kissé ironikusan vezeti be mondanivalóját azzal, hogy a Legfelsőbb Tanács egyszerűen csak bejelentette, hogy most a Magyarországgal kötendő békéről fognak tanácskozni. A dolgok elintézésének ez a bejáratott módja azonban szerinte még szórakoztatja a választópolgárokat, akik eddig nem lázadtak fel a hasonló csalások ellen, melyeknek ők az áldozatai. De hogyan fognak ezek a tárgyalások elkezdődni? – teszi fel a kérdést Louis. A forgatókönyvet a házigazdák készítik el és egy tárgyaláshoz két félre van szükség. A magyar partner eddig nagyon akart tárgyalni, de Friedrich, aki Habsburg József főherceg

²¹ La Maitron – Dictionnaire biographique du mouvement ouvrier français.
<http://maitron-en-ligne.univ-paris1.fr>. (A letöltés ideje: 2010.11.10.)

²² l'Humanité, 1920. december 2. 3.

²³ Jean César Graziani (1859–1932) tábornok 1912-től a francia hadügyminisztériumban, 1914-től a vezérkarban dolgozott, 1919. április 13-tól a Dunai Hadsereg parancsnoka, 1919. október 12 – 1920. május 1. között pedig a magyarországi francia katonai misszió vezetője volt.

²⁴ l'Humanité, 1920. december 2. 3.

²⁵ *Galántai József: A trianoni békekötés* 1920. Budapest, 1990. (A továbbiakban: Galántai 1990.) 61.

valamint a klerikális és monarchista kiválóságok embere, elutasította a hatalom átadását és nagyon nehéz volt vele alkudozni a szövetségesek diplomáciai közbelépése nélkül. Ezután röviden összefoglalja a Clerk küldetésének célját és azokat az intrikákat, amelyek hatására sikerült létrehozni Huszár Károly koalíciós kormányát, amelynek nyilvánvalóan az lesz a feladata, hogy aláírja a békét az antanttal. Néhány szocialista beleegyezett, hogy belépjen a kormányba, de azt szeretnék tudni, mennyit ér a szocializmusuk és velük van-e munkások tömege. Amikor a magyar delegáció megérkezik Neuillybe, a konferenciára, eléjük terjesztik a béketervet, amelyen hosszú ideig dolgoztak, és amely elveszi Magyarországtól Szlovákiát, a nyugati német nyelvű területeket, Horvátországot, Erdélyt, a Bánátot és Temesvárt, vagyis a 22 millió lakosból majdnem 12 millió lakost. Friedrich viszont már előre kinyilvánította, hogy meg fogja tagadni ilyen csonkítás elfogadását, és a szerző szerint Friedrich irányítja Huszárt.

Az elemzés azzal zárul, hogy a magyar béke is olyan lesz mint a német, az osztrák és a bolgár béke, amelyeket előzetes tanulmányok és a népek jogainak biztosítása nélkül alkottak meg. Amikor majd megkötik, mert meg kell majd kötniük, újabb okokat szolgáltat majd Európában a konfliktusokra.²⁶

Néhány nappal később egy bázeli hírforrásra hivatkozva ismét visszatértek a meghívás kérdésére közölve hogy Bandholtz amerikai tábornok a szövetségeközi katonai misszió nevében levelet küldött Huszár miniszterelnöknek, amelyben átadta Clemenceau következő üzenetét: „A Szövetséges és Társult Hatalmak Legfőbb Tanácsa budapesti megbízottja sir George Clerk jelentésének meghallgatása alapján elhatározta, hogy felszólítja a magyar kormányt, küldje Neuillybe (Chateau de Madrid) a szükséges meghatalmazással felruházott megbízottait, hogy a Szövetséges és Társult Hatalmakkal a békét megkössék. Ennek folytán a Magyar Kormányt felkérjük, szíveskedjék megbízottait a legrövidebb időn belül Neuillybe küldeni.”²⁷ A hírnek az az érdekessége, hogy részletesebb információhoz jutott a l’Humanité egy külföldi lapból mint saját kormányától, ami nyilvánvalóan a belpolitikai ellentét jele.²⁸ A közép-európai viszonyok nem kellő ismeretére utal viszont, hogy Svájcban egy erdélyi forradalmat is megjósoltak, mert egy budapesti hír nyomán nagy jelentőséget tulajdonítottak annak, hogy a magyarok, a szászok és a románok lemondatták az igazgató tanácsot, és egy Erdély függetlenségét támogató új testületet választottak. A román kormány erre Nagyszébenben ostromállapotot hirdetett ki, de a hírt más forrásból nem erősítették meg.²⁹

²⁶ Uo.

²⁷ Trianon. A magyar békeküldöttség tevékenysége 1920-ban. Szerk. Ádám Magda – Cholnoky Győző – Pomogáts Béla. Budapest, 2000. 39.

²⁸ l’Humanité, 1920. december 6. 3.

²⁹ Uo.

Az is izgalmat okozott Párizsban, amikor megtudták, hogy Huszár miniszterelnök egy királypártiakból álló küldöttséget akar Párizsba küldeni és különösen Somssich grófot tartották egyik exponensüknek.³⁰ A francia olvasók hamarosan azt is megtudhatták, hogy a magyar miniszterelnök két táviratot küldött Clemenceau-nak a konferencia elnökének. Az elsőben, december 3-án a magyar kormány kijelentette, hogy eleget akar tenni a meghívásnak, amilyen gyorsan lehet, a másik táviratban december 4-én pedig ezt írta: A magyar kormány a legnagyobb fontosságot tulajdonítja annak, hogy a közvélemény szabadon nyilvánulhasson meg. A közvélemény megnyilvánulása azonban akadályoztatva van annak a ténynek a következtében, hogy az ország nagy területei még idegen megszállás alatt szenvednek.³¹ Hamarosan az is kiderült, hogy a magyar miniszterelnök kérte az antanttól 3, a románok által fogva tartott személy szabadon bocsátását, akiket Párizsba akarnak küldeni a béke megtárgyalására, de a legfelsőbb tanács visszautasítását közölte vele.³² Ez a két utóbbi hír arra emlékeztetett, hogy a románok öröködnék Magyarország fölött.

Paul Louis következő elemzése a magyar és a spanyol monarchiákat hasonlította össze. Szerinte Pesten a monarchia restaurálásával próbálkoznak, Madridban pedig minden eszközt felhasználnak, hogy meghosszabbítsák életét, vagyis a színháték egyformán érdekes a Dunánál és a Guadarrama lábánál. A francia publicista leleplezi a magyar miniszterelnököt, akit az antant helyezett pozíciójába és nem titkolja többé személyes érzéseit, mint elődje, és miniszteri kollégája, Friedrich. Lélekben Habsburg-pártinak nevezi, aki nem érzi szükségesnek eltitkolni érzelmeit, mert tudják róla, és hálásak neki őszinteségéért. Louis szerint azonban a kormányfő mégis téved, amikor azt állítja, hogy a magyar nép monarchista.

Ez a nép forradalmat csinált és támogatta a szovjeteket – szögezi le a szerző. Ha nincs a román hadsereg, amely a legfelsőbb tanács felhívására betört Magyarországra, lehetséges, hogy a szocializmus szép csendesen elterjed a magyar területeken. De hogyan is túrt volna el az antant egy ilyen kalandot, hangzik a kérdés. Ezért ráuszították I. Ferdinánd csapatait a magyar kommunizmusra, ahogy a Szent Szövetség is bevetette XVIII. Lajos ezredeit a spanyol liberalizmus ellen majdnem száz évvel korábban. Itt tűnik fel a l'Humanitében először a franciaországi Bourbon-restauráció és a magyarországi Habsburg-restauráció párhuzamba állítása. Az eredmény 1823-ban a legvéresebb abszolutizmus visszaállítására lett, 1919-ben pedig a Habsburgok visszatérése, mert egyikük Pestre utazott, és megígérte a birodalom régi tartományainak „összegyűjtését.” Ez figyelmeztetés a csehszlovákoknak, a szerbeknek és a románoknak – hangsúlyoz-

³⁰ l'Humanité, 1920. december 8. 3.

³¹ Uo.

³² l'Humanité, 1919. december 11. 3.

za Louis –, de Párizs és London hivatalos köreinek is, amelyek vakok maradtak a legnyilvánvalóbb cselszövések előtt.

Az elemző meg van győződve arról, hogy Madridban XIII. Alfonz monarchiája alá van aknázva annak ellenére, hogy minden ideiglenes megoldást kitalál, hogy megmentse. Egyik után a másik kormányát nevezte ki, amelyek néhány hónap múlva megbuktak és az egymást követő kabinetekkel szemben külföldön sem tápláltak illúziókat. A király sorsa a katonai junta kezében volt, amely 1917 júniusa óta kormányzott és már több kormányt is megdöntött. 1923-tól Primo de Rivera tábornok diktatúrája próbálta fenntartani a monarchiát, amely végül 1931-ben szűnt meg. Nem írta le a szerző, de 1919–1920 között Magyarországon is a katonai elit volt a hatalom birtokosa. XIII Alfonz koronáját ismét a spanyol szocializmus fenyegeti, amelyet csak a párt és a junta tart vissza. Nem lehet azt mondani, hogy a Habsburgok trónja hosszú ideig fennmarad, ha Pestre visszatérnek – vonja le a következtetést Paul Louis – mert a magyar proletariátus csak néhány hónapig lesz már türelmes, hiába hangoztatja Huszár az ellenkezőjét és támogatja őt a Legfelsőbb Tanács.³³

A restaurációval kapcsolatos volt az a hír, amely szerint Románia a magyar királypártiak támadásától félt. A lap állítása szerint mind a csehszlovák kormány, mind a román kormány nyugtalanító információkat szerzett a magyarok harcias célkitűzéseiről, amelyek több mint egy hónapja nyíltan kifejezésre jutottak, mióta Horthy serege bevonult Budapestre. Megbízható személyek meg voltak győződve, hogy Horthy admirális, aki nagy népszerűségnek örvendett, katonai készülődést rendelt el, és Magyarországon komolyan számítanak rá, hogy fegyverrel foglalják vissza a területeket, melyeket átengedtek a versailles-i szerződésnek megfelelően. A tudósító emlékeztetett, hogy a Magyarország Területi Épségének Védelmi Ligája nevű szervezet még a Károlyi-kormány idején alakult és a román csapatok visszavonása után azonnal hatalmas mértékben újította fel propaganda-tevékenységét. Azt beszélték a budapesti utcán, hogy az erőszakos hangvételű nyilatkozatok visszavágásra ösztönzik a lakosságot. Horthy maga pedig egy kiáltványban csapatainak szó szerint a következőt nyilatkozta: „Nem ünnepeljük meg nemzeti ünnepünket a jövő márciusban, míg a magyar haza, amelyről a románok kivonulnak, nem nyeri vissza integritását.”³⁴ Itt inkább a Tiszántúl visszavételéről volt szó, amelyet 1920. február 24 és március 30. között ürítettek ki a megszállók, de ezt akkor a l'Humanité-nél még nem tudhatták.

December közepén még arról is hírt kaptak a francia olvasók, hogy egy angol bankár Budapesten Nagy-Britannia kelet-európai pénzügyi vállalkozásairól nyilatkozott és ennek mintegy kontrasztjaként azt is megtudhatták, hogy december

³³ l'Humanité, 1919. december 17. 3.

³⁴ Uo.

18-án 12 kommunistát végeztek ki Pesten, de azt nem közölték, hogy ezek a rettegett Lenin-fiúk voltak.³⁵

Az 1919. decemberi külföldi hírekben többször is szerepelt Magyarország, de nem annyira a béketárgyalások előkészítéséről volt szó, hanem inkább két olyan témát taglaltak, amelyek a következő fél évben is sokszor megjelent a lapban. Az egyik a Habsburg-restauráció kérdése volt, amely valóban szorosan összefüggött a leendő béke kérdésével, amint ezt a francia szocialisták is rögtön felismerték. A másik ekkor még alig említett probléma a fehérterror volt, amely ekkor még belpolitikai ügynek látszott, de néhány hónappal később nemzetközi visszhangja lett és még a béketárgyalásokra is hatott némileg. Ami zavarta a tájékozódást, az a külföldről, Svájcból átvett híradások rövidsége volt.

Párizsban

Paul Louis volt az, aki a francia szocialisták nevében „fogadta” a január 5-én Budapestről elindult és 7-én Párizsba érkező magyar diplomatákat. Még az érkezés előtt jelent meg éles hangú írása, amelyben felháborodottan jellemzi Magyarország állapotát. A magyar népet jelenleg is a legsötétebb zsarnokság tiporja – kezdi a felmérést – és a városokban, falvakban olyan fehérterror tombol, amely kegyetlenségben a finnországi megtorlással versenyezhet. Egymást követik a kivégzések és halál vár mindenkire, aki megpróbál szembeállni Huszár klerikalizmusával és Friedrich royalizmusával. Budapesten Polignac³⁶ kormánya uralkodik, amely kiegészül Gallifet-vel³⁷, aki elvégzi az aljas munkát. Úgy folyik a vér mint Kossuth bukása után. Az első Kossuth, teszi hozzá Louis és ez azt bizonyítja, hogy tudta, mi volt a különbség politikai gondolkodásban apa és fia között. „C'est cette Hongrie habsbourgoise, jésuitique et féodale qui va être représentée à Paris.”³⁸ – írja, és ebből következtetni tudunk a francia értelmiség Magyarországgal kapcsolatos gondolkodására az egész kijelölt időszakban.

Az antantot is bírálja, amiért ilyen kevéssel is beéri és elnéző volt a budapesti és más piszkos ügyek iránt. Németország és Ausztria forradalmat csinált, amit Párizsban keveselltek, de ez mégis több volt mint ami Magyarországon történt. Sztambolijszki, aki aláírta Bulgária nevében a békét, szembeállt a bolgár cárral és a forradalom mellé állt, a magyar kormány megbízottai azonban a régi rendszer (ancien régime) emberei és Horthy hadserege áll mögöttük. A belpolitikai viszonyok ismeretét jelzi, hogy tudja a szerző, hogy Magyarországon betiltották

³⁵ l'Humanité, 1919. december 19. 3.

³⁶ Jules de Polignac (1780–1847) konzervatív francia politikus a Bourbon-restauráció idején 1829–1830 között miniszterelnök, ő provokálta ki az 1830-as forradalmat.

³⁷ Gaston de Gallifet (1830–1909) francia tábornok a párizsi kommun kegyetlen elfojtásával szerezte hírnevét, és a Dreyfus-ügyben is dicstelen szerepet játszott, ezért lemondott a hadügyminiszteri tisztségéről.

³⁸ l'Humanité, 1920. január 6. 3.

a szakszervezeteket és képmutató módon halasztgatják a parlamenti választásokat, mert bíznak saját és a nagybirtokosok mandátumaiban. Az antant is bírálatot érdemel, mert ennek ellenére szóba állt velük. Megérdemlik-e a szívélyes fogadást a hozzánk küldött megbízottak? – teszi fel végül a költői kérdést Louis. A németek és az osztrákok képviselőit még el tudták fogadni, de Apponyi Albert kapcsolatban állt a pángermanizmussal és az első világháború egyik okozójának és támogatójának tartja. Minden egyes ilyen érdeme egy magyarázat arra, hogy miért kell félniük a magyaroknak a békefeltételektől. – fejezi be ítélezését a szerző. A következő hetekben szaporodtak a l’Humanitében a magyarországi fehérterrortól szóló tudósítások, amelyek sorozatosan ismertették a kivégzéseket, amit vérengzésnek neveztek és már az antant közbelépésével fenyegetőztek. Január folyamán különösen az MSZDP-t sújtotta kegyetlen üldözés, hiszen ekkor került nyilvánosságra az atrocitások nagy része illetve közeledtek a nemzetgyűlési választások. Ezt a rendkívül kedvezőtlen nemzetközi visszhangot nem lehet még ma sem figyelmen kívül hagyni a trianoni béke külföldi fogadtatásának kutatása során. Végül január 28-án fordultak a moszkvai magyar kommunisták a világ munkásaihoz, hogy tiltakozzanak a fehérterror ellen.

Paul Louis következő írása az után jelent meg, hogy január 14-én a magyar küldöttség átadta megbízólevelét a békekonferencia elnökének nyolc előzetes jegyzékkel együtt. Január 15-én fogadta a Legfelsőbb Tanács a magyarokat és közölték velük a békefeltételeket. A cikk a magyar békét és Fiume kérdését kapcsolja össze, de közvetlen kapcsolatot nem tud kimutatni a két probléma között. A publicista szerint a magyar delegáció lépésről lépésre fog küzdeni a már korábban megszállt területekért. Ismét tiltakozik, a Huszár–Friedrich-kormányral folytatandó tárgyalások megkezdése ellen, és úgy érzi, a munkások nagy tömege van mögötte. Felháborítónak tartja, hogy az antant nem ismeri el a szovjet rendszert sikerei és demokratikus eredete ellenére, helyette a magyar proletariátus hóhéraival társalog. „Après tout, qui se ressemble s’assemble!” – idézi a francia közmondást annak érdekében, hogy a konzervatív győzteseket és veszteseket egy kalap alá vegye. Fiume pedig csak arra szolgál, hogy rámutasson a győztesek – az olaszok és szerbek – közötti viszályra.³⁹

A békefeltételek átadásáról is jelent meg tudósítás, amelyben hangsúlyozták, hogy legtöbb záradékában a saint-germain-i békére hasonlít és meghúzza Magyarország új határait, így a magyarok elveszítik Horvátországot, Szlovákiát, Erdélyt, a Bánátot, a nyugati megyéket és Fiumét. Azt is hozzátették, hogy 35 ezer fős hadsereget tarthat fenn és nem lehetnek nehézfegyverei. Meglepőnek tűnik azonban annak a levélváltásnak a bemutatása, amely a magyar küldöttség vezetője és a konferencia elnöke között zajlott. Mivel nem kapták meg az Egyesült Államok képviselőjének megbízólevelét, Apponyi kérte, hogy kapcsolatba léphessen az amerikai nagykövettel, kérését azonban egy válaszlevélben elutasí-

³⁹ l’Humanité, 1920. január 15. 2.

tották. Apponyi legendás január 16-i válasza azonban alig kapott néhány sort a l'Humanitében. Csak azt tartották fontosnak közölni, hogy meghallgatták a magyar nézőpontot is és a gróf az ország tervezett megcsonkítása ellen tiltakozott.⁴⁰ A szűkszavúság oka az volt, hogy a január 16-i előkészítő választáson, majd a 17-i elnökválasztáson Paul Deschanel legyőzte Clemenceaut és inkább ez foglalkoztatta a francia közvéleményt. A Tigris január 18-án lemondott kormányfői tisztségéről is és így lett január 20-án Millerand az új miniszterelnök.

A delegáció 20-án tért vissza Magyarországra és 21-én a kormánnyal és a kormányzóval tanácskozták meg a teendőket. A békefeltételeket elfogadhatatlannak nevezték és az észrevételek kidolgozására adott 15 napos határidő meghosszabbítását kérték. Ezután jelentették Párizsban, hogy Huszár miniszterelnök egy budapesti rendezvényen nyilvánosan is véleményt nyilvánított a béketervezetről. Miután elfogadhatatlannak és igazságtalannak nevezte a tervet, felvetette, hogy aláírása egy újabb szerencsétlenséget okoz Európának, a magyar kérdést. Figyelmeztetett a bolsevizmus veszélyére és rámutatott, hogy Magyarország ezután nem tudja megvédeni a civilizált Nyugatot ettől az ázsiai pestistől. Ha meg akarják csonkítani az országot – mondta – és meg akarják törni a nép erkölcsi ellenálló erejét a leninizmus el fogja érni a Nyugat-Európát. A magyar miniszterelnök érvelése másfajta volt mint Apponyié Párizsban, de az antantban meglévő félelmekre apellált, pedig még néhány hónap hátra volt a lengyel–szovjet háború kirobbanásáig.⁴¹

Néhány nappal később hasonló érvelést olvashattak Párizsban, mert a delegációból Párizsban maradt báró Láng alezredes és Konek⁴² őrnagy egy memorandumot küldött az antantnak arról, hogy a béketerv katonai feltételei elfogadhatatlanok. A feljegyzés szerint az engedélyezett 35 ezer fős haderő kevés lesz megvédeni a határokat a bolsevikok ellen, ha Magyarország teljesíteni szeretné kötelességét a szövetségeseknek. A sorkatonai szolgálatot hazafias kötelességnek tekintették és nem akarták pénzkereseti lehetőséggé degradálni. Emellett úgy gondolták, hogy a zsoldos hadsereg olyan drága luxus, amit akkori nehéz anyagi helyzetében nem engedhetett volna meg az ország. Meghatározták azt a katonai erőt, amivel a jövőben Magyarországnak rendelkeznie kell és kinyilvánították, hogy soha nem fognak imperialista politikát folytatni és már most sem ebbe az irányba mennek.⁴³

Február 11-én Apponyi visszatért Párizsba, hogy átadja a válaszcímleveleket, amelyekben a magyar kormány elutasította a békefeltételeket és ellenjavaslati a

⁴⁰ l'Humanité, 1920. január 17. 3.

⁴¹ l'Humanité, 1920. január 24. 3.

⁴² Láng Boldizsár (1877–1943) az első világháború alatt vezérkari százados volt, a Tanácsköztársaság idején bebörtönözték, 1920-ban a kormányzó katonai irodájának főnöke volt. Konek Emil (1870–1944) fregattkapitány és az osztrák–magyar flotta utolsó vezérkari főnöke, Horthy személyes ismerőse volt.

⁴³ l'Humanité, 1920. január 27.

területi kérdésekben a népszavazás elvén alapultak. Az időzítés nem volt rossz, hiszen február 10-én és március 14-én tartották a schleswigi népszavazásokat is. Ezért „... feltételezhető, hogy a békefeltételek kezdettől és egyértelműbben a nemzetiségi elvből kiinduló kritikája nagyobb rokonszenvet váltott volna ki a döntéshozók körében mint a népszavazás követelése általában s különösen a történelmi jogra és a földrajzi-gazdasági egységre való hivatkozás.”⁴⁴ A l’Humanité szűkszavúan jelentette előbb Apponyi érkezését⁴⁵ majd azt, hogy át fogja adni észrevételeit a békekonferencia titkáranak.⁴⁶ A lap egyre gyakrabban tudósított a fehérterror eseményeiről pl. Somogyi Béla és Bacsó Béla meggyilkolásáról, de Paul Louis kitért Horthy bemutatására is, akit protektornak nevezett és megpróbált Oliver Cromwellhez hasonlítani.⁴⁷ Figyelemmel kísérték a nemzetgyűlés tevékenységét és tudtak a királyság visszaállításáról és a kormányzóválasztásról. A békedelegáció február–március fordulóján hazatért Magyarországra, ezért márciusban és áprilisban nem találtunk közvetlenül a békével kapcsolatos írásokat.

Március elején azonban Paul Louis a magyar küldöttek búcsúztatásaként emlékeztette őket arra, hogy a békekötést nagy mértékben befolyásolja a munkásüldözés. Londoni forrásra hivatkozva felidézte ekkor, hogy Nitti olasz miniszterelnök felvetette a magyar béketervezet revízióját,⁴⁸ és Apponyi is ilyen értelmű javaslatokat tett az asztalra. Ironikusan írja, hogy furcsa, hogy Nitti azt a magyar államot veszi védelmébe, amelynek egy korábbi ellenséges hadvezér az államfője, de fellépésének okát abban látja, hogy a délszlávokkal szemben a magyarokat szeretné támogatni. A francia szocialista publicista nem tudhatott róla, de „... eközben egyes francia gazdasági és politikai körökben, beleértve magát a francia külügyminisztériumot is, egy merőben más magyarpolitika körvonalai kezdtek kirajzolódni. Ezen új politikának lényege Franciaország kelet-európai gazdasági és politikai hegemoniájának kialakítása illetve megszilárdulása volt, amely Magyarországgal sem mint ellenséggel, hanem mint baráti kisállammal számolt volna.”⁴⁹ Apponyit nagyon ügyes diplomatának látja, aki Párizsban gyorsan megtanulta a wilsoni nyelvet és időnyerés céljából népszavazást javasolt. Valószínűnek tartja, hogy ezt a békét is be fogja mocskolni az imperializmus mint a német és bolgár békét, és tudja, hogy ez a franciák érdeme, de arra is emlékeztet,

⁴⁴ Romsics Ignác: A trianoni békeszerződés. Budapest, 2007. (A továbbiakban: Romsics 2007.) 130.

⁴⁵ l’Humanité, 1920. január 11. 3.

⁴⁶ l’Humanité, 1920. január 12. 2.

⁴⁷ l’Humanité, 1920. január 21. 3.

⁴⁸ Az olasz miniszterelnök március 3-án a Kormányfők Tanácsában szállt vitába Berthelot-val mondván: „A jelenlegi helyzet az, hogy a magyarok óriási számban kívül vannak nemzeti területükön és a Tanácsnak nem szabad elfelejtenie, a legyőzött nemzeteknek is joguk van arra, hogy elvárják az igazságot.” Galántai 1990. 106.

⁴⁹ Romsics 2007. 135.

hogya a szövetségesek érdekei és a magyar belpolitika ellenére Apponyi mégis szót kapott Párizsban.

Louis véleménye vészjósló: „Ce gouvernement ne pouvons l’envisage qu’avec horreur et mépris.”⁵⁰ Horthyt ezúttal már Alba herceghez hasonlítja és nyilvánvalónak tartja, hogy ő parancsol Huszárnak és Friedrichnek, akiknek tettei sértik az emberi jogokat. Szent Bertalan éjszakáját is megidézi, hogy a magyarországi szörnyűségeket el tudja képzelteni olvasóival és felháborodik azon, hogy miközben ezek a „címzetes banditák” a magyarok jogaira hivatkoznak a béketárgyalásokkal kapcsolatban, otthon semmibe veszik az emberi jogokat. A nyugat-európai proletariátus nem akarja elfogadni – ígéri – hogy az antant tárgyaljon a fehérterror szervezőivel. Azt is leszögezi, hogy ne számítsanak az antant politikusok a francia, az angol és az olasz munkásság támogatására Magyarországgal szemben, mert a proletárok nem akarnak nagyhatalmi célokat támogatni mint a háború idején. A munkások haragjának okait a magyar kormányok okozzák, és ha ezek el fognak tűnni, a nyugati proletariátus ismét szembe fordul hazai elnyomóival. Louis tehát tisztázta, hogy nem azonos okai vannak a francia kormány és a szocialisták ellenszenvének, mert nem nacionalista és polgári hanem internacionalista és osztályharcos alapon állnak. Addig viszont az a kizsákmányoltak (és az értelmiség) kötelessége, hogy állandóan közöljék a magyarországi klerikális-monarchista diktatúrával, hogy miattuk sújtja a magyarokat az ellenség megvetése és gyűlölete.⁵¹ Pedig éppen március 17-én olvasta fel a miniszterelnök a nemzetgyűlésben Apponyi Albert Párizsból írt levelét, amelyben a fehérterror megfékezésének szükségességét hangsúlyozta és ezért a szélsőjobb oldali képviselők rendezését rendezték a parlamentben. A szöveg egy része így hangzott. „Belállapotaink züllésének hatása a mai a szó teljes értelmében kényes pillanatban igen kellemetlenül érezhető, mert az általános hangulatot rontó hatásán kívül most már azzal a végtelenül komoly jelenséggel találkozunk, hogy az országnak egyes tőlünk elveendőnek jelzett területein, ahol az általunk javasolt népszámlálás feltétlenül részünkre kedvező eredményt ígért, a hangulat ellenünk fordult, aminthogy természetes hogy megszűnik egy államnak az attraktív ereje, amely polgárok elemi közszabadságait megvédeni képtelen, ahol a törvény uralmát az egyéni erőszak kérdéssé teszi.”⁵²

Az aláírás

Május 5-én három okmányt adtak át a magyar küldöttség újra megjelent képviselőjének: a békeszerződés végleges szövegét, a magyar jegyzékekre adott

⁵⁰ L’Humanité, 1920. március 6. 3.

⁵¹ Uo.

⁵² <http://www.gyakg.u-szeged.hu/tanar/farkzolt/HORTHY/FEHTER.HTM>
(A letöltés ideje: 2010.11.10.)

választ és az elnök kísérőlevelét. Tíz napot kapott a magyar kormány, hogy nyilatkozzon, elfogadja-e a végleges változatot, amelyet azután lehet aláírni.⁵³ A hónap folyamán a fehérterror volt már a l'Humanité fő témája, de volt néhány írás, amely a magyar kormány gondolkodását és reakcióját próbálta kitalálni. Előbb arról tudósítottak, hogy amikor Magyarországon nyilvánosságra hozták a végleges békefeltételeket, minden lap és minden politikai személyiség tiltakozott a béke aláírása ellen. Többen azt javasolták, inkább válassza a nyomort, az éhínséget és az idegen megszállást az ország mint ezt a szégyent. Franciaországot hibáztatták az igazságtalanságért és emlékeztették, hogy olyan reváns szellemet fog kiengedni a palackból, mint az 1871-es frankfurti béke tette a franciáknál. Apponyi az antant vezetés tévedésének (aberration fatale) nevezte és ezért kérdezték a címben: Alá fogja Magyarország írni a békét?⁵⁴ Londoni forrásokra hivatkozva jelentették május második felében, hogy a magyar kormány elfogadta a feltételeket és alá fogja írni a békeszerződést.⁵⁵ Hamarosan kiderült, hogy megérkezett Praznovszky miniszter, aki azonnal közölte Henry ezredessel, hogy a magyar kormány elfogadta a békefeltételeket. Ekkor már azt is tudni lehetett, hogy a trianoni palotában kerül majd sor az eseményre.⁵⁶ Arról is tudomást szereztek, hogy Teleki Pál külügyminiszter bejelentette a nemzetgyűlésben, hogy a küldöttség hosszas megbeszélés után úgy véli, hogy a békefeltételek elfogadhatatlanok, ezért a delegáció lemond, de a kormány úgy ítélte meg, hogy a békét alá kell írni. Miért? A lap azt hangsúlyozza, hogy kényszerből és a katonai ellenállás lehetetlenségének belátása után döntöttek így. A magyar kormány Teleki szavai szerint megvizsgálta az ország helyzetét és megállapította, hogy a mostani határok kedveznek egy idegen invázióknak, ezért elhatározta, hogy nem utasítja vissza az aláírást.⁵⁷

Június első napjaiban a The Timest idézve azt közölte a l'Humanité, hogy Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia párizsi képviselői Párizsban valószínűleg egy nyilatkozatot fognak tenni, hogy ha a magyar kormány nem küldene felelős politikust a békeszerződés aláírására és nem adna biztosítékot, hogy a szerződés ratifikációját a parlament hamarosan végrehajtja, Románia, Csehszlovákia és Jugoszlávia lépéseket fognak tenni, hogy véget vessenek a magyarok tévovázásának.⁵⁸ Ezután már azok a tudósítások következtek, amelyek az aláírás helyszínét és időpontját jelentették szükséztlenül és olyan hangnemben, ami valamilyen szórakoztató esemény harangoz be. A Magyarországgal kötött békeszerződést pénteken délután fogják aláírni a Nagy-Trianon csarnokában, ami összeköti

⁵³ l'Humanité, 1920. május 6. 3.

⁵⁴ l'Humanité, 1920. május 9. 3.

⁵⁵ l'Humanité, 1920. május 20. 2.

⁵⁶ l'Humanité, 1920. május 22. 2.

⁵⁷ l'Humanité, 1920. május 28. 2.

⁵⁸ l'Humanité, 1920. június 2. 3.

Trianont a Trianon-sous-Bois-val. Jelezték, hogy Alexandre Millerand⁵⁹ miniszterelnök fog ülni a díszasztal közepén, és hogy a görög király⁶⁰ is részt fog venni a rendezvényen.⁶¹ Az aláírás napján ezúttal a lap első oldalán ismét emlékeztettek az eseményre. Az 1918 novemberében kezdődött folyamat egyik újabb epizódjának nevezik és a helyszín és időpont ismétlése után újabb vendégek neveit és a protokoll részleteit tudhatjuk meg. Eszerint Millerandtól jobbra helyezkednek majd el a magyar küldöttek, a csarnok szélein pedig az ülőhelyek foglaltak lesznek, egy részük a díszvendégeknek, másik részük pedig a francia és a külföldi sajtó tagjainak. A rend fenntartását az 1. műszaki ezred egyik szakasza biztosítja, kitüntetett altisztek egyik csoportja adja az üdvözlést a lépcsőn, amely a rendezvény közben le lesz zárva. A ceremónia közben az előkert szökőkútja működni fog és a park nyitva lesz.

A magyar küldöttek, Benárd Ágoston munkaügyi és népjóléti miniszter és Drasche-Lázár Alfréd rendkívüli megbízott és teljhatalmú miniszter a szerződés aláírása céljából 3-án reggel 8 óra 50 perckor érkeztek meg a Gare de l'Est-re. Henry ezredes a francia katonai misszió vezetője fogadta és Versailles-be kísérté őket, ahová 10 óra 30 perckor érkeztek. Lakosztályaikat már lefoglalták a Hotel de Réservoirs-ban.⁶²

A béke aláírásának másnapján szintén az első oldalon jelent meg egy különös tudósítás a l'Humanité különtudósítójától, Raymond Figeacól⁶³ „A béke Magyarországgal alá van írva” címmel. A várva várt és később történelminek nevezett esemény 16 óra 40 perckor történt. Figeac nem gondolta, hogy a nézők bármire is emlékezni fognak. Nem lett igaza. Kissé még csalódott is: „Ce fut, en effet une cérémonie brève, sans allure, sans caractère.”⁶⁴ Talán a sértett újságíró szól belőle, amikor azt állítja, hogy a palota folyosóján sokan voltak a szakértők és a tanácsadók a vörös padokon, ahol ők foglalták el a hely legnagyobb részét.

⁵⁹ Alexandre Millerand (1859–1943) a független szocialista politikus 1914–1915-ben a Viviani-kormány hadügyminisztere volt, 1919. március és szeptember között pedig Elzász és Lotharingia főbiztosának tisztségét töltötte be, majd 1920.január 20. és szeptember 23. között – a magyar béketárgyalások második fordulójára idején – miniszterelnök volt. Nem tudta megvalósítani az alkotmányos reformokat, de keményen ellenállt a sztrájkoló vasutasoknak, a frank inflációjának, az árak emelkedésének és Németországot a jóvátétel fizetésére akarta kényszeríteni, ezért 1920 áprilisában elrendelte Frankfurt megszállását, majd támogatta Lengyelországot a bolsevik Oroszország elleni háborúban. 1920–1924 között köztársasági elnökként is aktívan beavatkozott a politikába.

⁶⁰ I. Sándor 1917–1920 között volt Görögország királya, miután a semlegességre törekvő I. Konstantint az antant segítségével lemondatták és hadat üzentek a központi hatalmaknak.

⁶¹ l'Humanité, 1920. június 3. 3.

⁶² l'Humanité, 1920. június 4. 1.

⁶³ Raymond Figeac szocialista újságíró 1905.január és 1920. december között volt a l'Humanité munkatársa és éppen az FKP miatt vált meg tőle.

⁶⁴ l'Humanité, 1920. június 5. 1.

Sokan voltak kíváncsiak a protokolláris formalításokra, és a híres személyiségekre mint például a görög királyra, az udinei hercegre, Foch marsallra, a kitüntetésekkel feldíszített tábornokokra. Nem voltak ott azok a társasági hölgyek, akik elkísérték partnereiket az ilyen rendezvényekre.

A megbízottak néhány perccel négy előtt érkeztek a parkba, amely a palotát körbeveszi. Millerand miniszterelnök olyan gyorsan áthaladt és elsüllyedt egy sarokban, hogy a kíváncsiskodók – akik több mint százan voltak – jóformán észre sem vették a francia politikus alakját. Az autók bevonulása, amint Versailles-ban és Saint-Germain-ben is történt, lerövidítette a korábban már látott színjátékot. Ott voltak a békeszerződést aláíró hatalmak miniszterei, nagykövetei és képviselői, ahogy ott voltak a régebbi ceremóniákon is.

Az egyetlen változás és hamar elterjedő újdonság az volt, hogy Hugh C. Wallace, az Egyesült Államok követe is megjelent az eseményen. Fél ötkor a két magyar küldött is belépett a terembe, az asszisztensek felálltak. Benárd és Drasche-Lázár elindult majd helyet foglalt a hivatalos asztal jobb szárnyán közvetlenül a csehszlovák képviselők mellett. Mindannyian nyugodtnak tunk, nem volt nyoma üdvözléseikben sem a levertségnek, sem a kényszeredettségeknek amint azt az előző évben látták a német, osztrák és bolgár diplomaták arcán, akik a béke aláírására érkeztek. Ekkor felemelkedett Millerand és hideg hangon a következőket mondta: „Itt van a szerződés, amelyet a szövetségesek Magyarországgal kötnek. Az a szöveg, amelyet alá fognak írni, azonos azzal a szöveggel, amelyet május 6-án adtak át a magyar delegátusoknak. Felszólítom a magyar meghatalmazott urakat, hogy lássák el a szerződést aláírásukkal.”⁶⁵ Erre a felhívásra a küldöttek egy gyors üdvözléssel válaszoltak és odamentek XV. Lajos asztalához, ahol a hivatalos iratok voltak elhelyezve, hogy határozott kézzel, de lázas sietség nélkül aláírjanak.

A többi aláíró elvonulása már a magyarok aláírása közben megkezdődött és hallani lehetett, hogy kinn beindították az autókat, amelyek visszavitték a hivatalos személyeket, vendégeket Versailles-ba vagy Párizsba. Figeac már-már impresszionista stílusban fejezi be tudósítását, mert a szertartás végén beindultak a szökőkutak és a szivárványszínűvé váló vízcseppek telepermetezték a közeli virágokat és a környező teret. A trianoni béke aláírása a beszámoló alapján rövid és rutinos, majdnem banális esemény volt, amit a tudósító kissé bulvárstílusban táltal a francia olvasóknak, aki hiányolta az érzelmeket.

A külföldi híreknél viszont ott áll az a hír, amely szerint június 4-én az angol Munkáspárt küldöttsége visszatért Magyarországról, amely május 18-tól tartózkodott hazánkban, hogy megvizsgálja a fehérterror szörnyűségeiről szóló híreket és a börtönviszonyokat.⁶⁶

⁶⁵ Uo.

⁶⁶ Uo. 3. Az angol delegáció Simonyi-Semadam Sándor miniszterelnök hívására érkezett Magyarországra. A magyar kormány a fehérterrortól és az országról Nyugat-Európában elterjedt híre-

Paul Louis néhány nappal az esemény után feltette a kérdést: Merre halad Magyarország? Magyarország ugyanis a nyakára tett kés hatására aláírta a trianoni békeszerződést, de jól látja, hogy a katonai elit, amely – az antant segítségével – 1919 óta a hatalmat gyakorolja, uralmon fog maradni a jövőben is. Apponyi gróf, a nagybirtokosok (magnats) egyik vezére, aki a párizsi küldöttséget vezette, beadta lemondását, mert nem akarta viselni az ország feldarabolásának felelősségét. Megvetően írja, hogy magyar feudalizmus nem meri azonnal újrakezdeni a háborút szomszédjai ellen, ami kielégíthetné bosszúszomját és levezetné a szociális feszültséget, ezért belföldön tölti ki a haragját, mert megkínózza, kivégzi a szocialistákat. Meghárta a fegyver megragadása előtt, amikor létrejött vele szemben a csehszlovák–román–délszláv koalíció, mivel azok az államok, amelyek a Habsburg monarchia és Magyarország feldarabolásával születtek és gyarapították hadizsákmányukat, azonnal felismerték közös érdekeiket. A pesti arisztokraták egyelőre elfojtották szívből jövő nagyravágyásukat, bosszúvágyukat és lemondtak a revánról.

De mit fog hozni a másnap? És milyen lesz néhány hét múlva Magyarország jogállása? – teszi fel a kérdést Louis. Emlékezteti olvasóit, hogy ez az ország, amely most ennyire előtérbe került, mert levágták azokat a területeit, amelyeknek nagy részét erőszakkal foglalta el és ahol leigázott 12 millió lakost, nem más mint egy hatalmas megművelt síkság a közepén egy óriási fővárossal. A gazdasági és társadalmi helyzetet úgy jellemzi, hogy feudális nagybirtokok uralkodnak a pusztán, amelyeket olyan parasztok művelnek meg, akiknek alig vannak jogaik és most ezek visszatértek a régi rendszerhez (ancien régime). Louis ismeri a dualizmus korát is, mert felidéz egy törvényt, amelyet még a XIX. század végén fogadtak el, és börtönnel bünteti meg azt a parasztot, aki elhagyja a mezőt, ahol dolgozik, és megengedi a tulajdonosnak, hogy erőszakkal visszahozza, ami egy különleges rabszolgaságot tart fenn.⁶⁷ Úgy tudja, hogy ez a falusi nép 1919-ben az általános mozgósítás idején támogatta a pesti ipari munkásságot, akik a proletárforradalom szilárd bázisát adták. A népbiztosok hatalmon maradtak, a nagybirtokosok pedig mint a koblenzi emigránsok⁶⁸ külföldi szuronyokat hívtak segítségül. A következő évtizedekben nálunk is általánosan elterjedt nézetet fogalmaz meg, amikor azt állítja, hogy Friedrich, Huszár és Horthy, akik nem voltak olyan előkelő származásúak mint Esterházy vagy Andrássy, magukra vállalták az agrárius és nagypolgári oligarchia hatalmának restaurálását.

A szerző szerint egy hibrid és bizarr rezsím működik jelenleg Magyarországon. A nemzetgyűlés reakciósabb és klerikálisabb mint az első restaurációs tör-

ket szerette volna ellensúlyozni, de nem tudta, mert a 26 oldalas jelentés részletei leleplezték a könyörtelen megtorlást.

⁶⁷ Az 1898. évi II. törvénycikket már a kritikus kortársak is „rabszolgatörvénynek” nevezték.

⁶⁸ Koblenz 1789 után a francia forradalom ellenfeleinek főhadiszállása volt, ahol XVI. Lajos testvérének, Artois grófjának vezetésével gyülekeztek.

vényhozó gyűlés⁶⁹ (Chambre introuvable) volt XVIII. Lajos idején, mert sietett megszavazni a monarchia visszaállítását, de a király megválasztása függőben van, és amíg nincs, addig is működik, mert Horthy admirális kormányozza az országot. A jövő problémája – és ez nemcsak Magyarországot érinti, folytatja a fejtegetést szélesebb látókörbe helyezve a kérdést – éppen az államfő személye. Eszerint akkor még valóban ideiglenesnek gondolták külföldön is Horthy kormányzóságát és egy tényleges királyt vártak. Szerinte a magyarok hajlandóak lennének visszafogadni egy Habsburgot, talán Károlyt, az ex-császárt, talán József főherceget, de a bukott dinasztia visszatérése nagyon nyugtalanítja a prágai, bukaresti és a belgrádi kormányokat, mert az uralkodó minden látszat ellenére megkísérelhetné visszaszerezni az elfoglalt szlovák, erdélyi vagy horvát területeket, amelyeken régen is uralkodtak. Ezért a Habsburg restauráció egyenlő lenne egy provokációval – szögezi le a publicista – ami azonnal háborúhoz vezetne. Egyesek – és szerinte még Londonban is vannak olyan személyek – a magyar koronát inkább egy brit hercegnek adnák. Angliának ez a közvetett behatolása azonban a Duna-medence közepébe, ahol jelenleg az Egyesült Királyság imperIALIZMUSA általánosan elfogadott, biztosan okozna egy kis diplomáciai bonyodalmat. De van még más lehetőség is, amely hosszabb vagy rövidebb időn belül befolyásolhatja Magyarország jövőjét. Optimistán közli, hogy a Nemzetközi Szakszervezeti Szövetség által elrendelt bojkott rettenetesen bosszantja a fehér terroristákat, és ha ez teljes terjedelmében kibontakozik, beláthatatlan következményei lesznek.

A következő hetekben már a Magyarország ellen készülő bojkottról cikkeztek, hiszen éppen a béke aláírásának napján jelent meg az a közlemény a lapban, amely nagyobb betűkkel hirdette, hogy a Nemzetközi Szakszervezeti Szövetség június 20-ra tűzte ki a kampány kezdetét. A szállítómunkások nemzetközi szervezete volt az, amely úgy büntette Magyarországot, hogy megszüntették az áruszállítást, a levél-, telefon- és távíróforgalmat. A magyar kormány június 21-én tiltakozott a bojkott ellen a szakszervezeti szövetségnél, de a magyarelleses hadjárat inkább csak jelképes volt, hiszen július 5-én elkezdődött a volt népbiztosok perének tárgyalása is. A bojkott augusztus 9-ig tartott.

A l'Humanité 1919. december és 1920. június közötti a magyar békeszerződéssel kapcsolatos írásait elemezve egy nem különleges, de nagyon határozott kép bontakozik ki Magyarországról és a francia szocialistákról. A tudósítók és publicisták írásait a politikai hatalom iránti ellenszenv és az elnyomott munkássággal szembeni rokonszenv hatotta át és ez határozta meg a békével kapcsolatos nézeteiket is. Leginkább szembetűnő volt az internacionalizmus eszméje, amely hatására részletesen ecsetelték a fehérterror szörnyűségeit és ilyen szemszögből értékelték Magyarország külpolitikai helyzetét. A magyar munkásság sorsát

⁶⁹ A hírhedt Chambre introuvable, amelyben az ultraroyalisták domináltak 1815–1816 között ülésezett Franciaországban a Bourbon-restauráció idején.

összekötötték a nemzetközi munkásság helyzetével. A Magyarországon uralkodó elitet feudálisnak, klerikálisnak és monarchikusnak, vagyis saját szótáruk szerint reakciónak tartották és mélységesen megvetették. Ugyanakkor aktívan el is ítélték szocializmus- és munkásellenessége miatt és a helyzetet gyakran hasonlították a Bourbon-restaurációhoz, amely ugyanolyan elmaradott társadalmi és gazdasági állapotokat állított vissza. A külpolitikai elemzésekben sokszor helyet kapott a Habsburg-restauráció veszélye is, de a szocialisták úgy látták, ezt meg tudná akadályoznia az antant. Van azonban olyan vélemény is, hogy ha a fehérterror nem lesz véresebb, a külföldi szocialista mozgalom megpróbált volna nyomást gyakorolni a békekonferenciára Magyarország érdekében. „Somogyi és Bacsó meggyilkolása előtt a Szocialista Internacionálénak komoly szándéka volt, hogy akciót indít a tervezett trianoni szerződés legkiáltóbban igazságtalan rendelkezéseinek megváltoztatása érdekében. Ezt Léon Blum felszólalása vezette volna be a francia kamarában. Mihelyt azonban a gyilkosság híre megérkezett Párizsba, Blum elhárította magától a felszólalást és az egész tervet elejtették. Valószínűtlen, hogy a tervezett akcióval komoly eredményt érhetek volna el, de ezt a lehetőséget mégsem lehet teljesen kizárni. Erkölcsi hatása kétségtelenül lett volna mind a nemzetközi szintéren mind a magyar belpolitikában.”⁷⁰

⁷⁰ Gereben István: Egy történelmi dokumentum elé. Beszélő, 2003. szeptember.